

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ПРАВО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Головний редактор д.ю.н., проф. М. Л. Шелухін

Засновано у 2011 р.

ВИПУСК 21

Маріуполь
2021

УДК 34(05)

Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право
Збірник наукових праць
Видається 2 рази на рік
Заснований у 2011 р.

Затверджено до друку Вченою радою МДУ (протокол № 12 від 23.06.2021 р.)
Постановою президії Атестаційної колегії МОНУ від 14.05.2020 р. № 627
видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право»
внесено до Переліку наукових фахових видань України у галузі юридичних наук з
присвоєнням **категорії «Б»**.

Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних “Index Copernicus International”
(Польща)

Доступ до наукометричної бази здійснюється за адресою:
<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=27496>

«Вісник Маріупольського державного університету» можна знайти, скориставшись
формою пошуку зверху сторінки за індексом ISSN.

Редакційна колегія серії:

Головний редактор – д.ю.н., проф. М.Л. Шелухін
Відповідальний секретар – старший викладач В.І. Темирова-Хмикіна
Відповідальний за англomовний супровід: старший викладач М. Г. Стьопін.

Члени редакційної колегії: д.ю.н., проф. М.Л. Шелухін, д.ю.н., проф. М.О. Баймуратов, д.ю.н.,
проф. І. Ф. Хараберюш, д.ю.н., проф. В.І. Теремецький,
д.ю.н., проф. В.О. Рядінська, д.ю.н., доц. В.В. Волік,
к.ю.н., доц. С.В. Книш, к.ю.н., доц. Є.М. Черних.

Іноземні члени редакційної колегії: Ph.D. (Law) Катаріна Брокова (Словацька Республіка),
Ph.D. (Law) Томас Пападопулос (Республіка Кіпр),
Sc.D. (Law), Sc.D. (History) Спиридон Флогітіс (Грецька Республіка).

Засновник Маріупольський державний університет
87548, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а
тел.: (0629) 53 22 52, e-mail: vesnik-mdu.pravo@ukr.net
офіційний сайт видання: www.visnyk-pravo.mdu.in.ua
Видавець «Редакційно-видавничий відділ МДУ»

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №4930 від 07.07.2015.
Тираж 100 примірників.
Замовлення № 031/21

ISSN 2518-1319 (Online)
ISSN 2226-3047 (Print)

© Маріупольський державний університет, 2021
© Автори статей, перекладачі, 2021

UDC 34(05)

Bulletin of Mariupol State University. Series: Law
Collection of research papers
Issued twice a year
Founded in 2011

The publication is authorized by the Scientific Council of Mariupol State University
(Record 12, dated of June 23, 2021)

According to the Certifying Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine (Decree 627, dated 14.05.2020) «The Bulletin of Mariupol State University. Series: Law» has been included in the List of Scientific Professional Publications of Ukraine in the field of Law and is conferred with the category “B”.

The journal has been registered in the international scientific journal database
«Index Copernicus International» (Poland)

Access the international scientific journal database is at:
<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=27496>
«Bulletin of Mariupol State University» can be found by using the search form at the top
of the page via index ISSN.

The Editorial Board of the Series:

Editor: Sc. D. (Law), Professor M. Shelukhin

Executive Secretary: Senior Lecturer V. Temyrova-Khmykina

Editor of english texts: Senior Lecturer M. Stopin.

Members of the Editorial Board: Sc. D. (Law), Professor M. Shelukhin, Sc. D. (Law), Professor M. Baimuratov, Sc. D. (Law), Professor I. Kharaberiush, Sc. D. (Law), Professor V. Teremetskyi, Sc. D. (Law), Professor V. Riadinska, Sc. D. (Law), Associate Professor V. Volik, Ph. D. (Law), Associate Professor S. Knysh, Ph. D. (Law), Associate Professor Y. Chernykh.

Foreign Experts: Ph.D. (Law) K. Brockova (Slovak Republic),
Ph.D. (Law) T. Papadopoulos (Republic of Cyprus),
Sc.D. (Law), Sc.D. (History), Professor S. Flogaitis (Hellenic Republic).

Founded by Mariupol State University
129a Budivelnikiv Ave., Mariupol, 87548
Tel.: (0629) 53-22-52, e-mail: vesnik-mdu.pravo@ukr.net
official website of publication: www.visnyk-pravo.mdu.in.ua
Publisher «Editing and Publishing Department of the Mariupol State University»
Certificate of inclusion in the State Register of publishing
DC № 4930 from 07.07.2015.
Edition: 100 copies.
Order: 031/21

ЗМІСТ

Польщиків В.В. ОСОБЛИВОСТІ МІСЦЯ, ЧАСУ, ОБСТАНОВКИ Й СЛІДІВ ВБИВСТВ, УЧИНЕНИХ В УМОВАХ НЕОЧЕВИДНОСТІ.....	8
Андріїв В.М. ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ.....	14
Вахоньса Т.М. ПРОФЕСІЙНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЯК УЧАСНИКІВ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН.....	24
Погребняк Н.С. ЗАПОБІГАННЯ ГЕРОЇЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНЦІВ ТА ЛЕГАЛІЗАЦІЇ НАЦИЗМУ: ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ.....	34
Вишковська В.І., Попов А.А. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА І ЗАСОБИ ЇХ ВИРІШЕННЯ.....	44
Шкільний В.В. «РОЗУМНІ КОНТРАКТИ» (СМАРТ-КОНТРАКТИ) ЯК НОВИЙ ВИКЛИК ДЛЯ ПРАВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	51
Топузов В.І. ЮРИДИЧНА КЛІНІКА ЯК ІННОВАЦІЙНА ФОРМА НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ-ЮРИСТІВ.....	57
Свірський Б.М. ОСОБЛИВОСТІ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	62
Черних Є.М. ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЯК КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПРАВОВОГО ОБ'ЄКТИВІЗМУ ТА ЙОГО ЗАПЕРЕЧЕННЯ.....	70
Беспалова О.В. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПІДТРИМАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....	79
Кузьменко С.Г. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ БІЖЕНЦІВ ТА ШУКАЧІВ ПРИТУЛКУ В УКРАЇНІ ТА ВИЗНАЧЕННЯ РЕАЛЬНИХ ШЛЯХІВ ЇХ ПОДОЛАННЯ.....	90
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	98

РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ «ВІСНИК МАРИУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. СЕРІЯ: ПРАВО».....	100
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ	103

CONTENTS

Polschikov V. THE PLACE, TIME, SITUATION AND TRACES OF MURDERS COMMITTED IN CONDITIONS OF UNOBTAINABILITY.....	8
Andriiv V. PROBLEMS OF INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF PROTECTION OF LABOR RIGHTS OF CHILDREN AND ADOLESCENTS.....	14
Vakhonieva T. PROFESSIONAL CHARACTERISTICS OF MEDICAL WORKERS AS PARTICIPANTS OF LABOR RELATIONS.....	24
Pogrebniak N. PREVENTING GLORIFICATION OF WAR CRIMINALS AND LEGALIZATION OF NAZISM: PRACTICAL ASPECTS.....	34
Vyshkovska V., Popov A. MODERN PROBLEMS OF INTERNATIONAL LAW AND MEANS OF THEIR SOLUTION.....	44
Shkolnyi V. «REASONABLE CONTRACTS» (SMART CONTRACTS) AS A NEW CHALLENGE FOR LAW IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION.....	51
Topuzov V. LEGAL CLINIC AS AN INNOVATIVE FORM FOR TRAINING OF LAW STUDENTS.....	57
Svirskiy B. FEATURES OF BRINGING TO CRIMINAL RESPONSIBILITY.....	62
Chernykh Y. PRINCIPLE OF LAW DOMINATION AS A CONCEPTUALISATION OF LAW OBJECTIVISM AND ITS REJECTION.....	70
Bespalova O. THEORETICAL APPROACHES TO THE DEFINITION OF THE CONCEPT OF ENVIRONMENTAL SAFETY.....	79
Kuzmenko S. PROBLEM ISSUES OF REFUGEES AND SEEKERS ASYLUM IN UKRAINE: DEFINITIONS AND WAYS OF OVERCOMING.....	90
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS.....	98

EDITORIAL POLICY OF SCIENTIFIC JOURNAL «BULLETIN OF MARIUPOL STATE UNIVERSITY. SERIES: LAW».....	100
REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE COLLECTED WORKS	103

УДК 343.985

В.В. Польщиков

ОСОБЛИВОСТІ МІСЦЯ, ЧАСУ, ОБСТАНОВКИ Й СЛІДІВ ВБИВСТВ, УЧИНЕНИХ В УМОВАХ НЕОЧЕВИДНОСТІ

У статті на основі узагальнення матеріалів кримінальних справ та наукових праць надається типологічна характеристика потерпілих, визначаються типові місце, час, обстановка і сліди вбивств, вчинених в умовах неочевидності, а також типологічна характеристика особи вбивці. Відзначається, що названі елементи займають важливе місце у структурі криміналістичної характеристики цих злочинів, оскільки розслідування завжди починається з їх встановлення. Наголошується, що саме елементи, які досліджуються у статті, надають вихідну інформацію про злочин.

Ключові слова: *нерозкрите вбивство, криміналістична характеристика, тактичні завдання, тактичні операції, тактика слідчих дій.*

DOI 10.34079/2226-3047-2021-12-21-8-14

Постанова проблеми. Розкриття умисних убивств, особливо вчинених в умовах неочевидності, у багатьох випадках є важким завданням. Це пов'язано передусім із ретельною підготовкою злочинців до вчинення злочину, знищення ними слідів убивства на етапі реалізації злочинного наміру, відсутністю зв'язку між жертвою та вбивцею, можливих свідків.

Відповідно до чинного законодавства України, невстановлення винної в учиненні злочину особи створює основу для віднесення цього злочину до категорії нерозкритих. При цьому слідчий зобов'язаний як безпосередньо, так і через оперативні підрозділи вживати заходів для встановлення особи, що вчинила злочин. Як правило, ця діяльність слідчих і працівників оперативних підрозділів не є систематизованою, оскільки вони завантажені розкриттям поточних злочинів, і це є актуальною проблемою на шляху до підвищення її ефективності. Слідчі органів внутрішніх справ, не маючи досвіду розслідування умисних убивств минулих років, змушені виконувати надзвичайно складну роботу при відсутності достатнього науково-методичного забезпечення розслідування таких злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На основі досліджень та даних, одержаних у результаті узагальнення кримінальних справ про нерозкриті вбивства, встановлено ймовірно-статистичні та кореляційні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики нерозкритих убивств минулих років і запропоновано на їх підставі типові версії, передусім стосовно особи вбивць. Такого роду версії виступають для слідчих своєрідним орієнтиром при організації розслідування конкретного акту навмисного позбавлення життя людини, учиненого в умовах неочевидності. Це надає можливість значно звузити коло пошуку осіб, причетних до вчиненого злочину, і збільшити ступінь імовірності його розкриття.

Проблематика розслідування нерозкритих злочинів минулих років була предметом уваги у працях багатьох вчених, серед яких слід відзначити Л.Г. Видонова, В.О. Коновалову, В.В. Тіщенко, В.І. Шиканова та ін. Але ці дослідження охоплювали загальні питання, характерні для розслідування всіх різновидів нерозкритих злочинів. У той же час достатньо глибоких досліджень проблемних питань розслідування саме нерозкритих вбивств минулих років не проводилося. Аналіз же слідчої практики

показує, що для кримінальних справ про нерозкриті вбивства існує низка специфічних чинників, що пов'язані як з особливостями криміналістичної характеристики цих злочинів, так і з помилками, допущеними при проведенні початкових слідчих дій та оперативно-розшукових заходів.

У статті автор намагається визначити методологічні особливості встановлення місця, часу, обстановки й слідів вбивств, учинених в умовах неочевидності з подальшим впровадженням отриманих результатів до слідчої практики правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу. Місце вчинення вбивств як елемент їхньої криміналістичної характеристики містить великий об'єм інформації, яку можна використовувати для успішного розкриття цих злочинів. Отримані при огляді місця події дані, що зберегли цілу систему взаємопов'язаних ознак, відновлюють подію, що відбулася. Місце події є джерелом великої кількості слідів, що вказують на механізм злочинної дії, відносини злочинця й потерпілого, відомості про знаряддя вбивства, особові характеристики злочинця, а в окремих випадках і про способи маскування. Правильне прочитання даних з місця пригоди та їхня правильна інтерпретація слідчим дозволяють установити й зрозуміти характер злочину, механізм його вчинення і визначити шляхи його розслідування.

Розглядаючи цей елемент криміналістичної характеристики нерозкритих убивств, слід мати на увазі, що місце події, з огляду якого починається розслідування, часто не співпадає з місцем учинення вбивства. Місце події – це місцевість або приміщення, де були виявлені сліди (ознаки) злочину (місце виявлення трупа або його частин, місце вчинення насильницьких дій над жертвою, місцезнаходження окремих речей, у т. ч. знарядь убивства тощо). Місце події злочину може бути пов'язано з місцем його підготовки, а також із місцем приховування слідів убивства, трупа й знарядь злочину. Тому в справах про вбивства може бути кілька місць події, які необхідно оглядати. Але все ж таки ключове значення має місце вчинення вбивства.

Вихідним є положення про те, що місце вчинення вбивства закономірно пов'язане з іншими елементами механізму вчинення цього злочину (особою потерпілого й злочинця, способом, слідами та ін.). Істотне значення для розкриття вбивства має також час його вчинення. Його встановлення може визначити саму можливість учинення злочину певною особою в певні години дня чи ночі. Зокрема, типовими питаннями, що вирішуються слідчим, є такі: період часу, за який особа могла вчинити злочин; наявність певних професійних здібностей злочинця; неправдивість заяви про алібі; використання злочинцем транспорту і місце його проживання (Викторова, 1976, с.116–120; Салтевский, 1983, с.49–59; Федоров, 1983, с.59–67).

З'ясування часу вчинення вбивства має й кримінально-правове значення. Зокрема, встановлення часового періоду є істотним для кваліфікації скоєного злочину й визначення міри покарання злочинця. Тривалість часового періоду набуває особливого значення при розслідуванні серійних убивств, учинених протягом багатьох років. Це має не тільки кримінально-правове значення, але й криміналістичне, причому останньому належить велика роль, оскільки розслідування кожного з убивств доповнює картину події не тільки повторенням способу вчинення, але й слідами, що дозволяють визначити напрям розслідування і використати їх для ідентифікації знарядь злочину й злочинця.

Слід зазначити, що окрім часу вчинення злочину необхідно встановлювати час різного роду супутніх обставин – як у момент злочину, так і до та після його вчинення, зокрема, з метою перевірки свідчень підозрюваного і свідків при проведенні такої слідчої дії як слідчий експеримент.

Окрім того, час учинення вбивства може бути пов'язаний і з мотивацією злочину. Так, О.Л. Протопопов, досліджуючи сексуальні вбивства, зауважує, що ці злочини на відміну від інших убивств за часом вчинення є більш довготривалими. При вчиненні корисливого вбивства злочинець ретельно розраховує час і намагається звести його до мінімуму. Сексуальний же вбивця, навпаки, розтягує час учинення злочину, оскільки намагається заподіяти жертві якомога більше страждань. Тому час, тривалість учинення вбивства та його місце обов'язково аналізуються слідчим, оскільки це обґрунтовує версію щодо сексуального характеру злочину (Протопопов, 2001, с.33).

Обстановка вчинення вбивств входить до системи елементів їхньої криміналістичної характеристики і є свого роду полем діяльності (дій) злочинця, яке він попередньо обирає сам, керуючись своїм задумом, або опиняється на ньому випадково.

Обстановка може бути наперед підготовленою злочинцем і сприяти вчиненню злочину, а також його приховуванню (Яблоков, 1984, с.35–39). Але обстановка в одних випадках може грати позитивну роль для злочинця і об'єктивно допомагати здійсненню його злочинних задумів, а в інших – може об'єктивно перешкоджати здійсненню злочинного наміру (Тіщенко, 2007, с.65–66).

На наш погляд, принципово важливим є поділ обстановки вчинення вбивств на підставі природи відображення злочину в навколишньому середовищі на дві складові:

1) матеріальна обстановка: приміщення з предметами, що знаходяться в ньому; ділянка місцевості з об'єктами, що знаходяться на ній (будівлі, рослини, транспортні засоби тощо);

2) ідеальна обстановка (присутність людей, що сприймають подію злочину і можуть потім її відтворити по пам'яті). В.О. Коновалова і М.С. Гур'єв цілком справедливо зазначають, що поняття обстановки пов'язане з поняттям учинення злочину в умовах очевидності і в умовах неочевидності, де перше вказує на наявність осіб, у присутності яких учинявся злочин, а друге – на їхню відсутність (Коновалова, 2001, с.30; Гур'єв, 2001, с.17). Нерозкритими вбивствами, як правило, стають такі вбивства, які були вчинені в умовах неочевидності, тобто за відсутності осіб, що б могли сприймати цю подію. Саме це є специфічною рисою обстановки як елементу криміналістичної характеристики даної категорії злочинів.

Відсутність в обстановці нерозкритих убивств ідеальної складової (відсутність очевидців) накладає суттєвий відбиток на процес розслідування, зокрема, на проведення окремих слідчих дій. Так, у справах цієї категорії підвищується значимість огляду місця події (його своєчасності й ретельності). Вивчення слідчої практики свідчить, що вбивства залишаються нерозкритими найчастіше через помилки й недоліки, що допущені саме при огляді місця події.

При вчиненні вбивства в умовах неочевидності сліди злочину залишаються тільки на об'єктах матеріальної обстановки. Проводячи огляд місця події, слідчому необхідно співвідносити дії злочинця і залишені сліди з типовими і нетиповими ситуаціями, адже окремі фрагменти обстановки місця події або навіть обстановка в цілому можуть бути інсценовані, тобто злочинець може створити штучну обстановку самогубства або нещасного випадку. Убивця, обізнаний з тактикою проведення слідчих дій, може просто знищувати окремі сліди, а окремі з них залишати (забрати з місця події гільзи і залишити «заточку», для якої характерні подібні до вогнепальних поранень сліди). Це вимагає від слідчого значних аналітичних зусиль, а також залучення до оцінки одержаної інформації про злочин і злочинця фахівців у галузях судової медицини, психології та психіатрії.

Оглядаючи матеріальну обстановку й знаходячи матеріальні сліди, слідчий повинен моделювати певні дії злочинця й усього злочину в цілому.

Усебічне й ретельне вивчення всього інформаційного комплексу, виявленого й зафіксованого на місці події, встановлення логічного зв'язку між слідами, а також суперечностей між ними дозволяє в найкоротші терміни досудового слідства отримати відомості про ймовірного злочинця. Знайдені на місці події сліди є фундаментом побудови ймовірної моделі злочинного діяння і, як наслідок, висунення правильної слідчої версії. Щодо слідів злочину, слід зазначити, що на початковому етапі розслідування вбивства, учиненого в умовах неочевидності, відправним пунктом для початку розслідування є комплекс слідів, які залишилися на об'єктах матеріальної обстановки. Тому аналіз окремих слідів та їхнього комплексу у співвідношенні з обстановкою події дозволяє висунути обґрунтовані версії щодо способу вбивства та особи злочинця.

Виникнення версій є результатом не тільки аналізу, але й синтезу інформації, що містить картина слідів. Сліди вбивства в результаті таких логічних прийомів, як аналіз і синтез, дають можливість побудувати певне обґрунтоване уявлення про подію злочину. Саме тому в криміналістиці використовуються такі визначення, як «сліди підпалу», «сліди вибуху», «сліди вогнепальної зброї» тощо. Типовість таких слідів дозволяє співвідносити їх із подією злочину і визначати відповідним чином. Навіть мінімальний об'єм стає комплексом даних для побудови версії про подію злочину. Аналіз слідів і встановлення причинних зв'язків усього, що вдалося знайти на первинному етапі, стає фактичним підґрунтям для побудови версій, як окремих, що відносяться до причин появи окремих слідів або речових доказів, так і загальних, що свідчать про характер події злочину, а також і про осіб, що його вчинили (Коновалова, 2001, с.29–30). Але під час аналізу й оцінки слідової інформації можна допустити помилки, що тягнуть за собою неправильні припущення й висновки. Тому на всіх етапах побудови ймовірної моделі події злочину необхідно співвідносити її з реально існуючими слідами й речовими доказами, які в моделі, що формується, грають роль фрагментів події. Певна класифікація слідів, їхніх характеристик сприяє пошуку слідів на місці події, дає можливість обрати технічні засоби для їхньої фіксації й вилучення, визначити наукові методи дослідження, використовувати при висуненні версій про винних осіб. Л.Г. Видонов запропонував класифікувати сліди вбивств на сліди злочину й сліди злочинця, а всередині кожного виду виділяти певні підгрупи (підвиди) (Видонов, 1978, с.48–49). Запропонована класифікація, на наш погляд, дозволяє встановлювати зв'язок або з конкретною особою, причетною до вбивства, або з певним колом людей, серед яких слід шукати вбивцю. Спираючись на цю ідею, доцільним, на наш погляд, є класифікувати сліди на: сліди вбивства, сліди вбивці і сліди певних дій.

Висновки. Таким чином, у результаті проведеного науково-практичного дослідження можна зробити висновок про те, що у структурі криміналістичної характеристики злочинів окремих видів важливе місце посідають просторово-часові чинники вчинення злочинів. Зокрема, місце, час, обстановка й сліди вбивств тісно пов'язані з іншими елементами криміналістичної характеристики злочинів, учинених в умовах неочевидності. Це пояснюється тим, що саме з них починається розслідування, саме вони надають вихідну інформацію про злочин. І навіть у ситуації, коли досудове слідство поновлено, розслідування в таких справах про вбивства минулих років, як правило, починається з аналізу місця, часу, обстановки вчинення їх та виявлених слідів, інформація про які міститься в протоколі огляду місця події та протоколах інших початкових слідчих дій. Зважаючи на це, хотілося б звернути увагу, що викладена в

статті інформація повинна використовуватися не механічно, а творчо, у поєднанні з інформацією, одержаною при розкритті й розслідуванні з конкретного факту вбивства.

Бібліографічний список

- Видонов, Л.Г., 1978. *Криминалистические характеристики убийств и системы типовых версий о лицах, совершивших убийство без очевидцев: методические рекомендации к использованию систем типовых версий*. Горький: Прокуратура Горьковской области.
- Викторова, Л.Н., 1976. Фактор времени в методике расследования. В: Н.А. Селиванов, В.Г. Танасевич, А.А. Эйсман, В.Е. Эминов, ред. *Методика расследования преступлений. Общие положения*: Материалы научно-практической конференции, г. Одесса, ноябрь 1976 г. Москва, с.116–120.
- Гурьев, М.С., 2001. *Убийства на «разборках» (методика расследования)*. Санкт-Петербург: Питер.
- Коновалова, В.Е., 2001. *Убийство: искусство расследования*. Харьков: Факт.
- Протопопов, О.Л., 2001. *Расследование сексуальных убийств*. Санкт-Петербург: Пресс.
- Салтевский, М.В., 1983. Формы отражения времени при совершении преступления. В: В.И. Шиканов, ред. *Криминалистические проблемы пространственно-временных факторов и методика расследования преступлений*. Иркутск: Издательство Иркутского университета, с.49–56.
- Тіщенко, В.В., 2007. *Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів*. Одеса: Фенікс.
- Федоров, Ю.Д., 1983. Пространственно-временные характеристики и место происшествия. В: В.И. Шиканов, ред. *Криминалистические проблемы пространственно-временных факторов и методика расследования преступлений*. Иркутск: Издательство Иркутского университета, с.59–66.
- Яблоков, Н.П., 1984. Обстановка совершения преступления как элемент криминалистической характеристики. В: В.В. Клочков, ред. *Криминалистическая характеристика преступлений*. Москва: Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, с.35–39.

References

- Fedorov, Yu.D., 1983. Prostranstvenno-vremennye kharakteristiki i mesto proisshestiya [Spatial-temporal characteristics and place of occurrence]. In: V.I. Shikanov, ed. *Criminalistic problems of space-time factors and methods of crime investigation: interuniversity*. Irkutsk: Izdatelstvo Irkutskogo universiteta, pp. 59–67.
- Gurev, M.S., 2001. *Ubiystva na «razborkakh» (metodika rassledovaniya)* [Murders during "showdowns" (investigation methodology)]. Sankt-Peterburg: Piter.
- Konovalova, V.Ye., 2001. *Ubiystvo: iskusstvo rassledovaniya* [Murder: The Art of Investigation]. Kharkov: Fakt.
- Protopopov, O.L., 2001. *Rassledovanie seksualnykh ubiystv* [Investigation of sexual murders]. Sankt-Peterburg: Press.
- Saltevskiy, M.V., 1983. Formy otrazheniya vremeni pri sovershenii prestupleniya [The forms of reflection of time in the commission of a crime]. In: V.I. Shikanov, ed. *Criminalistic problems of space-time factors and methods of crime investigation: interuniversity*. Irkutsk: Izdatelstvo Irkutskogo universiteta, pp.49-56.
- Tishchenko, V.V., 2007. *Teoretychni i praktychni osnovy metodyky rozsliduvannia zlochyniv* [Theoretical and practical bases of methods of investigation of crimes]. Odessa: Feniks.

- Vidonov, L.G., 1978. *Kriminalisticheskie kharakteristiki ubiystv i sistemy tipovykh versiy o litsakh, sovershivshikh ubiystvo bez ochevidtsev: metodicheskie rekomendatsii k ispolzovaniyu sistem tipovykh versiy* [*Forensic characteristics of murders and systems of standard versions of persons who committed murder without eyewitnesses: guidelines for the use of systems of standard versions*]. Gorkiy: Prokuratura Gorkovskoy oblasti.
- Viktorova, L.N., 1976. Faktor vremeni v metodike rassledovaniya [The time factor in the investigation technique]. In: O.N. Selivanov, V.G. Tanasevich, A.A. Eisman, V.E. Eminov, eds. *Methods for investigating crimes. General provisions: Materials of the scientific and practical conference*, Odessa, November 1976. Moscow, pp.116–120.
- Yablokov, N.P., 1984. Obstanovka soversheniya prestupleniya kak element kriminalisticheskoy kharakteristiki [The situation in the commission of a crime as an element of forensic characteristics]. In: V.V. Klochkov, ed. *Criminalistic characteristics of crimes*. Moskva: Vsesoyuznyy institut po izucheniyu prichin i razrabotke mer preduprezhdeniya prestupnosti, pp.35–39.

V. Polschikov

THE PLACE, TIME, SITUATION AND TRACES OF MURDERS COMMITTED IN CONDITIONS OF UNOBTAINABLENESS

On the basis of generalization of materials of criminal cases and research papers, typological characteristics of the victims, determined by the typical place, time, environment and traces of murders committed in conditions of unobviousness, and typological characteristics of identity of the murderer are provided. It is emphasized that these elements have an important place in the structure of criminalistics characteristics of these crimes because the investigation always starts with their establishment. It is underlined that the elements that are studied in the article provide original information about the crime.

On the basis of research and data obtained from the generalization of criminal cases of unsolved murders, probabilistic, statistical and correlation connections between the elements of the forensic characterization of unsolved murders of previous years have been established and standard versions have been proposed based on them, primarily on the identity of murderers. Such versions serve as a kind of guide for investigators in organizing the investigation of a specific act of intentional deprivation of human life, committed in conditions of obscurity. This makes it possible to significantly narrow the scope of the search for persons involved in the crime, and increase the probability of its disclosure.

The issue of investigating unsolved crimes recently has been the subject of attention in the works of many scholars.

But these studies covered general issues specific to the investigation of all types of unsolved crimes. At the same time, there have been no in-depth studies of the problematic issues of the investigation of unsolved murders in recent years. The analysis of investigative practice shows that there are a number of specific factors for criminal cases of unsolved murders, which are related to the peculiarities of the forensic characterization of these crimes, as well as to mistakes made during the initial investigative actions and investigative measures.

In the article the author tries to determine the methodological features of establishing the place, time, situation and traces of murders committed in conditions of obscurity with the subsequent implementation of the results in the investigative practice of law enforcement agencies.

Key words: *unsolved murder, criminalistics characteristics, tactical tasks, tactical operations, investigative tactics.*

Стаття надійшла до редакції 05.04.2021 р.

УДК 341.96:349.2-053.6

В.М. Андрійв

ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ

Стаття присвячена аналізу міжнародних правових актів, які регулюють трудові відносини дітей та підлітків, а також проблеми їх міжнародно-правового захисту.

Доведено, що дитяча праця розглядається як робота, виконання якої є шкідливою і небезпечною для дитини і заборонена міжнародним і національним законодавством. Значна увага приділена здійсненню аналізу основних категорій дитячої праці: виконання роботи дитиною, яка досягла мінімального віку відповідно до національного законодавства держави та найгірших форм дитячої праці.

Визначено причини дитячої праці, їх наслідки, вказано на пріоритетні напрями викоринення дитячої праці.

Ключові слова: *праця, міжнародні правові акти, вік, дитяча праця, діти, підлітки, умови праці, правовий захист.*

DOI 10.34079/2226-3047-2021-12-21-14-24

Постановка проблеми. Права людини є природною приналежністю, невід'ємною властивістю кожного члена суспільства з моменту його народження. Саме завдяки правам і свободам проявляється унікальність особистості, розкриваються творчі здібності і можливості кожної людини, що значно впливають на розвиток суспільства загалом.

Відповідно до положень Загальної декларації прав людини, основою свободи, справедливості і загального миру є визнання рівної гідності, властивої всім членам людської сім'ї, а також їх рівних і невід'ємних прав. Права людини – це одна з основних і найдорожчих людських цінностей, які необхідно вміти відстоювати і поважати. Майбутнє кожної людини і людства загалом, потенційно залежить від підростаючого покоління, тому забезпечення прав дітей та їх правовий захист, безумовно, є основним завданням сучасності, у вирішенні якого має бути зацікавленим все світове співтовариство. Доказом цього, є не тільки визнання міжнародним співтовариством факту, що дитина, через її фізичну і розумову незрілість потребує спеціальної охорони і турботи, відповідний правовий захист, як до, так і після народження, але і визнання дітей самостійними суб'єктами.

Світове співтовариство відстоює ставлення до дітей як правонаступників сучасної цивілізації та відносин, що складаються в сучасному суспільстві. На міжнародно-правовому рівні дитинство є однією з головних правових цінностей, що не раз підкреслювалося у міжнародних актах як глобального, так і регіонального характерів.

Разом з тим, кожна країна має свої специфічні проблеми, пов'язані з особливостями політичного та інституційного середовища, соціально-економічного

розвитку, історичними аспектами, національними традиціями та іншими чинниками, які прямо чи опосередковано впливають на становище дітей та визначають можливості забезпечення для них гідних умов життя та розвитку. Саме тому, в сучасному світі проблеми формування та реалізації політики держав щодо захисту прав дітей постають особливо гостро, тож і їх розв'язання передбачає скоординовані зусилля науковців і практиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На міжнародному рівні проблема захисту прав дітей висвітлена в працях таких дослідників як В. Абрамов, С. Айвазов, С. Айзекс, Я. Браунлі, Н. Валтикос, В. Ван Гоэтэм, М. Дален, В. Данилова, М. Кисс, В. Карташкін, М. Лански, Т. Новиц, Р. Лаярд, М. Родрігес, Н. Рубин, Д. Саш, Ж.-М. Серве, Т. Титова, М. Файнман, Б.Ж. Фик та інших вчених. Питання міжнародного захисту прав та інтересів дітей, а також трудових прав дітей та підлітків широко досліджували і вітчизняні вчені, серед яких В. Буткевич, М. Буроменський, В. Денисов, О. Задорожний, Т. Кальченко, Н. Кулакова, О. Костенко, М. Костицький, І. Лавринчук, І. Лукашук, А. Мацко, Д. Назаров, Ю. Рижук, К. Сандровський, О. Теличко, К. Шумеляк та інші. Незважаючи на значну кількість досліджень, існує низка проблемних питань, які потребують подальшого дослідження та вирішення.

Мета цього дослідження полягає в цілісному аналізі сутності, концепції розвитку міжнародно-правового захисту трудових прав дітей і підлітків та виявлення їх проблемних аспектів.

Виклад основного матеріалу. На початку ХХ століття питання праці дітей і підлітків, зокрема їх трудові права, набули міжнародного значення у зв'язку з появою конвенцій з питань встановлення мінімального віку для прийому на роботу, прийняття яких було обумовлене положеннями Версальського мирного договору 1919 р. (Akehurst and Malanczuk, 1997, с.23-25).

Як стверджують деякі науковці, важливість створення дієвих правових норм на міжнародному рівні підкреслює той факт, що величезна кількість дітей у віці від 5 до 17 років в світі, залучені до найгірших форм експлуатації праці, такі як рабство, проституція, незаконна діяльність, шкідлива і небезпечна робота, що шкодить їх моральному розвитку (Лютов и Морозов, 2011, с.14).

Наслідки Першої світової війни викликали необхідність для Ліги Націй створити в 1919 р. Комітет дитячого благополуччя, де розглядалися питання нагальних заходів щодо безпритульних дітей, рабства, дитячої праці, торгівлі дітьми і проституції неповнолітніх. Велику роль в розробці соціальних стандартів захисту дітей в цей період належала неурядовим організаціям. Так, у межах Міжнародного союзу порятунку дітей в 1923 р. була розроблена декларація, яка містить основні умови для суспільства, щодо забезпечення захисту дітей. У 1924 р. на п'ятій сесії Ліги Націй було прийнято перший міжнародний документ, який сформулював принципи міжнародно-правового захисту дітей - Декларація прав дитини. Декларація була спрямована на створення умов, що забезпечують нормальний фізичний і психічний розвиток дитини, право дитини на допомогу, належне виховання, захист.

Декларація 1924 року, за своїм походженням була чисто захисним інструментом. У дуже простих термінах (в ній не було дано визначення прав як таких) Декларація визначала обов'язки дорослих щодо дітей. Дитина була захищена як особа з її власними правами, але залишалася залежною від дорослих у користуванні правами, зазначеними у Декларації. Зазначена Декларація - є досить важливим і прогресивним документом, оскільки соціальні та економічні права вона ставить вище традиційних, громадянських і політичних прав. У 1924 році цю Декларацію прийняла Генеральна Асамблея Ліги

Націй. А у 1934 році її знову підтвердила Генеральна Асамблея, і країни взяли зобов'язання запровадити принципи Женевської Декларації у своє законодавство.

Власне, з 1924 року, після прийняття Декларації, права дитини увійшли до системи міжнародного права, а сама Декларація стала наріжним каменем всього майбутнього міжнародного розвитку правових ініціатив стосовно прав дитини.

У 1957 році Комісія з прав людини розпочала роботу над проектом нової Декларації прав дитини, підготовленим Радою ООН з економічних і соціальних питань та багатьма громадськими організаціями. У 1959 році ця Декларація була одностайно ухвалена всіма 78 членами Генеральної Асамблеї ООН у формі резолюції 1386 (XIV). Ця декларація, була прийнята одностайно (до того жоден з документів, навіть Загальна декларація прав людини, не приймалися одностайно), мала найбільший моральний авторитет у світі.

Порівняно з Женевською Декларацією 1924 року, Декларація 1959 року (Організація Об'єднаних Націй, 1959) була більш досконалою і широкою. Вона торкалася не лише життєвих потреб дитини, але й її потреби у любові та розумінні; наголошувала на необхідності зберігати єдність родини, до- та післяпологової допомоги матері і дитині, проголошувала право на ім'я і національність. Крім того, Декларація передбачала обов'язкову і безкоштовну початкову освіту, заборону дитячої праці до певного віку, право дитини на гру і творчість.

Серед основних принципів, зазначена Декларація проголошує пріоритетність захисту дитини від усіх форм експлуатації, неприпустимість прийому на роботу до досягнення необхідного вікового мінімуму, виконання робіт, які можуть бути шкідливі для її здоров'я, освіти та перешкоджати її фізичному, моральному і розумовому розвитку.

Конвенція «Про права дитини» 1989 року, увібравши в себе вищезазначені положення, не тільки їх розширила, але й надала їм обов'язкового характеру (ст. 32 і 36 цієї Конвенції) (Організація Об'єднаних Націй, 1989). Однак, віковий ценз в ній визначено тільки щодо самої категорії «дитина», яким, згідно з цією Конвенцією, є кожна людська істота до досягнення 18 річного віку, якщо за законом, що застосовується до даної особи, вона не досягає повноліття раніше.

Ст. 3 цієї Конвенції передбачає, що застосування праці дітей в галузі, шкідливій для їх моральності і здоров'я чи небезпечній для життя або такої, що може завдати шкоди їх нормальному розвитку, повинно каратися за законом. Крім того, держави зобов'язувалися встановити межі віку, нижче яких користування платною дитячою працею забороняється і карається законом.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. в ч.3 ст. 10 закріплює положення, що діти і підлітки повинні бути захищені від економічної і соціальної експлуатації (Організація Об'єднаних Націй, 1966).

Декларація МОП основних принципів та прав у сфері праці 1998 р. (Міжнародна організація праці, 1998) закріплює принцип дієвої заборони дитячої праці, як один з чотирьох основних правових принципів в сфері праці, зобов'язує його дотримання та застосування державами учасниками в силу приєднання до Статуту МОП незалежно від факту ратифікації будь-якої конкретної Конвенції.

В даний час існують розбіжності з приводу визначення «child labour» (дитяча праця) і «child work» (дитяча робота). Як правило, визнається, що поняття дитяча праця включає в себе негативний зміст, а дитяча робота передбачає законне використання праці дітей з дотриманням їх трудових прав і свобод. Деякі дослідники не відносять до поняття дитяча праця легку, правильно організовану роботу яка не перешкоджає здійсненню дітьми відпочинку, ігор та освітніх програм (Fyfe, 1989, с.240). "Child work"

- такий вид роботи, який не завдає шкоди здоров'ю дітей і не позбавляє можливості отримати освіту; «Child labour» - робота (праця), яка безпосередньо завдає шкоди здоров'ю, фізичному і фізіологічному розвитку дітей, перешкоджає здійсненню своїх прав, в основному праву на отримання освіти. Таким чином, можна зробити висновок, що дитяча праця в міжнародно-правовому розумінні ділиться на дві основні категорії: 1) виконання роботи дитиною, яка досягла мінімального віку відповідно до національного законодавства держави та 2) найгірших форм дитячої праці.

У зв'язку з тим, що загальновизнаного визначення дитячої праці не існує, наукове співтовариство стикається з питанням класифікації видів дитячої праці. З одного боку, деякі дослідники вважають, що дитяча праця - це будь-яка діяльність, не пов'язана із школою і відпочинком, (Международная организация труда, 2004) тобто, легка робота на дому після школи, може кваліфікуватися як дитяча праця. З іншого боку, існує думка, що дитяча праця - це вид економічної діяльності, який заважає нормальному розвитку дитини і сприяє її становленню як дорослої людини. Вбачається, що дана точка зору стосується тільки випадків виконання важкої або небезпечної роботи, яку виконують діти, що не досягли належного віку, а також до найгірших форм дитячої праці.

Однак, Словник термінів і основних понять з дитячої праці МОП, визначає «дитячу працю» як оплачувану, так і не оплачувану роботу і діяльність, яка в психічному, фізичному, соціальному або моральному відношенні пов'язана з небезпекою для дітей або заподіянням шкоди дітям (Джакубова, сост. 2012, с.17). Ця робота позбавляє дітей можливості навчатися в школі, оскільки вони не мають можливості ходити до школи, змушені передчасно закінчити навчання або поєднувати навчання в школі з важкою і тривалою працею. Під дитячою працею розуміється робота, виконання якої є шкідливою і небезпечною для дитини і заборонено міжнародним і національним законодавством (Международная организация труда, 2012, с.18-19).

МОП, в свою чергу, використовує наступні критерії визначення дитячої праці: 1) працюючі діти до 12 років; 2) діти 12-14 років, що працюють 14 і більше годин на тиждень; 3) діти 15-17 років, що працюють 43 і більше годин на тиждень; 4) діти до 18 років, зайняті на шкідливій роботі. Також важливим є підхід МОП щодо проблеми встановлення межі між допустимою і недопустимою працею: виконання дітьми і підлітками робіт, які впливають на їх здоров'я і розвиток та які не перешкоджають отриманню освіти - визнається позитивним явищем.

Чимало дітей з раннього віку допомагають по господарству, виконують окремі доручення дорослих або працюють разом з батьками на власній фермі/ділянці чи в родинному бізнесі. Підростаючи, вони перебирають на себе певні легкі види роботи й опановують якусь професію у традиційних галузях господарства. У такий спосіб вони засвоюють корисні трудові навички й ставлення до праці, що знадобиться їм як майбутнім працівникам і повноцінним членам суспільства. Посильна праця за наявності постійного і ретельного моніторингу може стати важливою складовою процесу соціалізації та розвитку дитини, бо привчає їх брати на себе відповідальність і пишатися власними досягненнями. Звісно, така робота передбачає певні ризики, проте не її мають на увазі, коли йдеться про дитячу працю (Міненко, ред. 2005, с.12).

Дитячу працю визначають як роботу дітей, природа й інтенсивність якої заважають навчанню дітей або зашкоджують їхньому здоров'ю та розвитку. Головною турботою є доля дітей, позбавлених дитинства і майбутнього, дітей, які працюють з наймолодшого віку протягом довгих годин за низьку платню в шкідливих для їхнього здоров'я, фізичного й інтелектуального розвитку умовах, дітей, розлучених із своїми

родинами і позбавлених можливості здобути освіту. Така праця може завдати дітям непоправної шкоди; вона суперечить нормам міжнародного права і, як правило, національному законодавству окремих країн.

Важливо відзначити, що в питаннях праці дітей нерозривно пов'язані поняття праці та школи. Практично всі конвенції МОП містять посилання на школу, коли встановлюють параметри для визначення дитячої праці. Наприклад, Конвенція № 138 «Про мінімальний вік для прийому на роботу» 1973 р. (Міжнародна організація праці, 1973) містить положення, що мінімальний вік не повинен бути нижче віку закінчення обов'язкової шкільної освіти і не має бути нижче п'ятнадцяти років. Конвенція №10 «Про мінімальний вік допуску дітей до роботи у сільському господарстві» 1921 р. (Міжнародна організація праці, 1921) встановлює також, що діти у віці до чотирнадцяти років не можуть прийматися на роботу або працювати на державних або приватних сільськогосподарських підприємствах, або в будь-яких їх філіях в час, визначений для відвідування школи. Якщо вони задіяні на такого роду роботі у позашкільні години, то ця робота не повинна шкодити відвідуванню школи.

У 1986 році Дитячий фондом ООН (ЮНІСЕФ) було дано визначення поняття дитяча праця, згідно з яким це трудова діяльність дитини, яка здійснюється з порушенням мінімального віку для прийому на роботу, встановлено занадто довгий робочий день, несправедлива оплата праці, робота, яка викликає надмірний фізичний, фізіологічний і соціальний стрес, передбачає діяльність і життя на вулицях, а також роботу, що принижує гідність дитини.

Також, на думку ЮНІСЕФ, вплив роботи на розвиток дитини є досить вагомим у визначенні часу, коли трудові функції стають проблемою для дітей. Розвиток дитини полягає у фізичному, когнітивному, емоційному, соціальному і моральному зростанні.

Поняття дитяча праця часто критикується в сучасній правовій літературі, оскільки воно включає в себе і примусову працю і можливі форми трудової діяльності, які виконуються у відповідності до міжнародних трудових стандартів. Можна передбачити, що робота в сімейному колі не становить загрози для здоров'я дитини, однак не існує жодних гарантій, що сім'я буде займатися охороною праці дитини. Адже, загальновідомим є той факт, що сільськогосподарські роботи, які виконуються дітьми в сімейних домашніх господарствах, являють собою одну з небезпечних форм праці.

Як уже було зазначено, в 1973 році була прийнята Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу №138. Згідно з цією Конвенцією мінімальний вік для прийому на роботу не повинен бути нижче 15 років. Однак, для деяких країн, може бути встановлений 14 - річна вікова межа. Крім цього, національне законодавство держав-учасниць Конвенції може встановлювати мінімальну вікову межу від 13 до 15 років у разі, якщо робота буде відноситися до категорії «легка».

Мінімальний вік для прийому на роботу за наймом або іншої роботи, яка за своїм характером чи в силу обставин, в яких вона здійснюється, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці чи моральності підлітка, не може бути нижче 18 років. Рекомендація МОП № 190 щодо заборони та негайних дій з ліквідації найгірших форм дитячої праці розширює поняття «небезпечна робота»: при визначенні видів робіт, зазначених в Конвенції, і виявленні місць їх здійснення, предметом розгляду, серед іншого, повинні бути: роботи, при яких діти піддаються фізичному, психологічному або сексуальному насильству; роботи, що виконуються під землею, під водою, на небезпечній висоті або в замкнутому просторі; роботи з небезпечними механізмами, устаткуванням та інструментами або роботи, що вимагають перенесення або переміщення важких речей вручну; роботи в шкідливих для здоров'я умовах, при яких діти можуть піддаватися,

наприклад, впливу небезпечних речовин або процесів, або температур, рівнів шуму та вібрації, що завдають шкоди їх здоров'ю; роботи, які виконуються в особливо важких умовах, пов'язаних, наприклад, з великою тривалістю робочого часу або роботою вночі, а також роботи, при яких дитина необґрунтовано утримується в приміщенні, що належить роботодавцю (Міжнародна організація праці, 1999b).

У зарубіжній літературі до питання визначення мінімального віку при прийомі на роботу можна знайти різні підходи в залежності від соціальних і культурних особливостей держав. У багатьох державах визначення мінімального віку ґрунтується на біологічному віці дитини, в інших - при настанні відповідальності дітей перед суспільством. Іноді навіть діти до 18 років вважаються «молодими дорослими» (OECD, 2003, с.15). Саме тому, питання про використання дитячої праці та встановлення мінімального віку викликає велику кількість дискусій.

Відповідно до Конвенції №182 Про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці 1999 року, (Міжнародна організація праці, 1999a) держави повинні вжити ефективних заходів, що забезпечують заборону та ліквідацію найгірших форм дитячої праці. На відміну від Конвенції №138 про мінімальний вік для прийому на роботу, дана Конвенція не проводить відмінності між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються та застосовується до дітей у віці до 18 років.

Відповідно до ст. 3 цієї Конвенції, до найгірших форм дитячої праці відносяться: всі форми рабства або практика, подібна до рабства, як, наприклад, продаж дітей та торгівля ними, боргова кабала та кріпосна залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, в тому числі примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах; використання, вербування або пропонування дитини для заняття проституцією, виробництва порнографічної продукції чи для порнографічних вистав; використання, вербування або пропонування дитини для заняття протиправною діяльністю, зокрема для виробництва та продажу наркотиків, як це визначено у відповідних міжнародних договорах; робота, яка за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці чи моральності дітей.

Дитяча праця одна з причин бідності. Діти, які працюють не мають змоги вчитися, відвідувати школу, таким чином, надалі їм складно вирватися з убогості. Дослідження МОП показало, що доходи, які можуть бути отримані в результаті ліквідації дитячої праці, у багато разів перевищують необхідні для цього витрати. Дитячу працю необхідно розглядати не тільки як причину, а й як наслідок злиднів і низького рівня розвитку. Як зазначають деякі дослідники, діти, залучені до найгірших форм дитячої праці, які не отримали освіти, найімовірніше стануть неписьменними, інтелектуально обмеженими людьми, які так не зможуть вибратися з убогості. Такі діти не зможуть сприяти розвитку суспільства в майбутньому, таким чином, навіть якщо б від використання дитячої праці і можна було отримати короткострокові економічні переваги, їх необхідно оцінювати у порівнянні з відповідними довгостроковими втратами у розвитку нації (Cunningham, 1990).

Головна причина використання дитячої праці, пов'язана не з економічною ефективністю, а з тим, що дітьми легше управляти. Діти не зовсім усвідомлюють та не готові відстоювати свої права, менше скаржаться і легше пристосовуються до оточуючого середовища. Також, в разі виникнення певних проблем, дітьми легше пожертвувати. Для більшості роботодавців діти являють собою певний резерв робочої сили, яку можна наймати і звільняти за своїм бажанням. А якщо при цьому праця дітей є нелегальною, то ні батьки, ні самі діти не будуть скаржитися через страх втратити роботу, яка приносить хоча і незначний, але заробіток.

Враховуючи вищезазначені положення, можна зробити висновок, що залучення дітей до праці може впливати не тільки на моральні показники, рівень освіти в країні, але й на економічну слабкість держав. Освітній рівень населення таких держав є досить низьким, в зв'язку з цим виготовлення високотехнологічної продукції майже неможливе, оскільки дитяча праця передбачає некваліфіковану працю ручного рівня. А це значить, що ці держави не братимуть участі у світовій конкуренції, через що темпи розвитку їх економік знизяться. Отже, дитяча праця - це не боротьба з бідністю, а одна з причин неспроможності держав для розвитку.

Відповідно до положень Міжнародної програми щодо скасування дитячої праці ІПЕК (програма, яка започаткована у рамках МОП 1992 року; її мета – поступове викорінення дитячої праці в усьому світі за особливої уваги на першочерговій ліквідації таких найгірших форм, як рабство, примусова праця, торгівля, боргова кабала, кріпосництво, проституція, використання дітей у збройних конфліктах, а також різні форми небезпечних та експлуатаційних робіт) відбувається інформування громадськості щодо існуючих конкретних проблем дитячої праці, що спонукає до конкретних дій, спрямованих на викорінення найгірших форм дитячої праці. Зазначені програми мають велике значення для всіх країн, оскільки вони реалізуються в тісній співпраці з органами влади, а саме з міністерствами праці. Головною метою таких програм є постійна нетерпимість всіх держав до найгірших форм дитячої праці.

Завданням світової спільноти в найближчому майбутньому - є прагнення якнайшвидшого викорінення всіх форм праці дітей і підлітків в межах проголошених ООН Цілей в галузі сталого розвитку. Ратифікації державами конвенцій МОП з питань дитячої праці, повинні стати основою загальнонаціональних механізмів захисту трудових прав дітей та підлітків. Особлива увага, при цьому, повинна бути приділена дітям, які зазнають найбільшого ризику у зв'язку із зайнятістю на роботах із небезпечними та важкими умовами праці. Національні програми кожної держави повинні відображати наступні основні цілі: 1) недопущення залучення дітей до найгірших форм дитячої праці; 2) звільнення дітей від залучення до найгірших форм дитячої праці; 3) забезпечення реабілітації та соціальної інтеграції таких дітей; 4) залучення громадської думки до проблем дитячої праці; 5) ефективна законодавча діяльність, спрямована на вироблення політики захисту дітей в сфері трудових відносин; 6) підтримання високого рівня освіти та створення перспектив отримання безкоштовної освіти для дітей і підлітків; 7) надання підтримки дітям та їхнім сім'ям задля упередження використання дитячої праці для вирішення матеріальних проблем сім'ї.

Підсумовуючи, можна зазначити що використання дешевої дитячої праці набуло критичного характеру в багатьох державах. Для того, щоб неповнолітні не були залучені у доросле трудове життя, необхідно привернути увагу громадськості всього світу та забезпечити дітям гідне і щасливе дитинство. Пріоритетним напрямком викорінення дитячої праці є повна заборона найгірших форм дитячої праці. Це може мати місце в найближчому майбутньому, якщо буде проведена узгоджена розробка програм співробітництва як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Слід зазначити, що МОП надає всебічну допомогу урядам, організаціям роботодавців і працівників у здійсненні ефективної боротьби з дитячою працею, і передусім за допомогою Міжнародної Програми з Викоренення дитячої праці (ІПЕК). У питаннях безпеки й охорони здоров'я існує тісна співпраця між ІПЕК та програмою МОП з безпеки праці з обміну досвідом. Напрацьовано спеціалізовані знання, розроблено інструкції щодо різних видів діяльності, до яких залучаються діти. В усіх регіонах світу функціонують відповідні мережі технічних агенцій та інституцій.

Однак, не зважаючи на те, що проблема викорінення дитячої праці формувалася віками, зміна ставлення суспільства до проблеми дитячої праці та її негативних наслідків, широка обізнаність дітей з правами і способами їхнього захисту, значне скорочення бідності та безробіття, запровадження системи моніторингу дитячої праці та жорсткий державний контроль за дотриманням вимог законодавства про працю дітей, повинні сприяти зменшенню масштабів дитячої праці та забезпечать право кожної дитини на повноцінне дитинство.

Бібліографічний список

- Джакубова, Н.И., сост. 2012. *Словарь терминов и основных понятий по детскому труду*. Бишкек: МОТ. [онлайн] Доступно: <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/publication/wcms_308725.pdf> [Дата звернення 21 січня 2021].
- Лютов, Н.Л. и Морозов, П.Е., 2011. *Международное трудовое право*. Москва: Проспект.
- Международная организация труда, 2004. *Статистика детского труда. Пособие по методологиям сбора данных на основе обследований*. Женева: Международная организация труда. [онлайн] Доступно: <https://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/2004/104B09_371_russ.pdf> [Дата звернення 21 січня 2021].
- Международная организация труда, 2012. *Искоренение наихудших форм детского труда. Пособие для парламентариев № 3/2002. Практическое руководство по применению Конвенции МОТ № 182*. Бишкек: МОТ. [онлайн] Доступно: <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/publication/wcms_308712.pdf> [Дата звернення 21 січня 2021].
- Міжнародна організація праці, 1921. Про мінімальний вік допуску дітей до роботи в сільському господарстві: Конвенція МОП № 10. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_142> [Дата звернення 21 січня 2021].
- Міжнародна організація праці, 1973. Про мінімальний вік для прийому на роботу: Конвенція МОП № 138. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_054> [Дата звернення 21 січня 2021].
- Міжнародна організація праці, 1998. Декларація основних принципів та прав у сфері праці. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_260> [Дата звернення 21 січня 2021].
- Міжнародна організація праці, 1999а. Про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці: Конвенція МОП № 182. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#Text> [Дата звернення 21 січня 2021].
- Міжнародна організація праці, 1999б. Щодо заборони та негайних дій щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці: Рекомендація МОП № 190. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_119#Text> [Дата звернення 21 січня 2021].
- Міненко, Т.О., ред. 2005. *Боротьба проти застосування дитячої праці*. Київ: Фоліант.
- Організація Об'єднаних Націй, 1959. Декларація прав дитини. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text> [Дата звернення 21 січня 2021].

- Організація Об'єднаних Націй, 1966. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042> [Дата звернення 21 січня 2021].
- Організація Об'єднаних Націй, 1989. Конвенція про права дитини. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text> [Дата звернення 21 січня 2021].
- Akehurst, M.B. and Malanczuk, P., 1997. *Modern Introduction to International Law*. 7th ed. London; New York: Routledge, pp.23-25.
- Cunningham, H., 1990. The Employment and Unemployment of Children in England c.1680 – 1851. *Past & Present*, 126(1), pp.115-150. DOI: <https://doi.org/10.1093/past/126.1.115>
- Fyfe, W.S., 1989. Soil and global change. *Episodes*, 12(4), pp.249-254. DOI: <https://doi.org/10.18814/epiugs/1989/v12i4/003>
- OECD, 2003. *Combating Child Labour: A Review of Policies*. Paris. DOI: <https://doi.org/10.1787/9789264102958-en>

References

- Akehurst, M.B. and Malanczuk, P., 1997. *Modern Introduction to International Law*. 7th ed. London; New York: Routledge, pp.23-25.
- Cunningham, H., 1990. The Employment and Unemployment of Children in England c.1680 – 1851. *Past & Present*, 126(1), pp.115-150. DOI: <https://doi.org/10.1093/past/126.1.115>
- Dzhakubova, N.I., compiler 2012. *Slovar terminov i osnovnykh ponyatiy po detskomu trudu* [Dictionary of terms and basic concepts of child labor]. Bishkek: ILO. [online] Available at: <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/publication/wcms_308725.pdf> [Accessed 21 January 2021]. (in Russian).
- Fyfe, W.S., 1989. Soil and global change. *Episodes*, 12(4), pp.249-254. DOI: <https://doi.org/10.18814/epiugs/1989/v12i4/003>
- International Labour Organization, 1921. Pro minimalnyi vik dopusku ditei do roboty v silskomu gospodarstvi: Konventsiiia MOP № 10 [Minimum Age (Agriculture) Convention]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_142> [Accessed 21 January 2021]. (in Ukrainian).
- International Labour Organization, 1973. Pro minimalnyi vik dlia pryiomu na robotu: Konventsiiia MOP №138 [Convention (No. 138) concerning minimum age for admission to employment]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_054> [Accessed 21 January 2021]. (in Ukrainian).
- International Labor Organization, 1998. Deklaratsiia osnovnykh pryntsyypiv ta prav u sferi pratsi [Declaration of Basic Principles and Rights at Work]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_260> [Accessed 21 January 2021]. (in Ukrainian).
- International Labour Organization, 1999a. Pro zaboronu ta nehaini zakhody shchodo likvidatsii naihirshykh form dytiachoi pratsi: Konventsiiia MOP №182 [C182 - Worst Forms of Child Labour Convention]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#Text> [Accessed 21 January 2021]. (in Ukrainian).

- International Labour Organization, 1999b. Shchodo zaborony ta nehainykh dii shchodo likvidatsii naihirshykh form dytiachoi pratsi: Rekomendatsiia MOP № 190 [R190 - Worst Forms of Child Labour Recommendation]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_119#Text> [Accessed 21 January 2021]. (in Ukrainian).
- International Labour Organization, 2004. *Child labour statistics : manual on methodologies for data collection through surveys*. Geneva : ILO. [online] Available at: <https://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/2004/104B09_371_engl.pdf> [Accessed 21 January 2021].
- International Labour Organization, 2012. *Iskorenenie naikhudshikh form detskogo truda. Posobie dlya parlamentariev № 3/2002. Prakticheskoe rukovodstvo po primeneniyu Konventsii MOT № 182* [Eliminating the worst forms of child labor. Manual for parliamentarians No. 3/2002. Practical guidance on the application of ILO Convention No. 182]. Bishkek: ILO. [online] Available at: <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/publication/wcms_308712.pdf> [Accessed 21 January 2021]. (in Russian).
- Lyutov, N.L. and Morozov, P.Ye., 2011. *Mezhdunarodnoe trudovoe pravo* [International Labor Law]. Moskva: Prospekt. (in Russian).
- Minenko, T.O., ed. 2005. *Borotba proty zastosuvannia dytiachoi pratsi* [Combating the use of child labor]. Kyiv: Foliant. (in Ukrainian).
- OECD, 2003. *Combating Child Labour: A Review of Policies*. Paris. DOI: <https://doi.org/10.1787/9789264102958-en>
- United Nations, 1959. Deklaratsiia prav dytyny [Declaration of the Rights of the Child]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text> [Accessed 21 January 2021]. (in Ukrainian).
- United Nations, 1966. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava [International Pact on Economic, Social and Cultural Rights]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042> [Accessed 21 January 2021]. (in Ukrainian).
- United Nations, 1989. Convention on the Rights of the Child [Konventsiia pro prava dytyny]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text> [Accessed 21 January 2021]. (in Ukrainian).

V. Andriiv

PROBLEMS OF INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF PROTECTION OF LABOR RIGHTS OF CHILDREN AND ADOLESCENTS

The article is devoted to the analysis of international legal acts regulating labor relations of children and adolescents, as well as the problems of their international legal protection.

It has been proven that child labor is considered work that is harmful and dangerous for the child and is prohibited by international and national law. Considerable attention is paid to the analysis of the main categories of child labor: the performance of work by a child who has reached the minimum age in accordance with national legislation and the worst forms of child labor.

It has been shown that, in accordance with the provisions of the Universal Declaration of Human Rights, the basis of freedom, justice and universal peace is the recognition of the equal dignity of all members of the human family and of their equal and inalienable rights. Human rights are one of the basic and most precious human values that must be upheld and respected. The future of each person and humanity in general, potentially depends on the younger generation, so ensuring the rights of children and their legal protection, of course, is the main task of today, in which the whole world community should be interested. Proof of this is not only the recognition by the international community that the child, due to his physical and mental immaturity, needs special protection and care, appropriate legal protection, both before and after birth, but also the recognition of children as independent subjects.

It is emphasized that the main reason for the use of child labor is not economic efficiency, but the fact that children are easier to manage. Children are not fully aware and are not ready to defend their rights, complain less and adapt more easily to the environment. Also, in case of certain problems, it is easier to sacrifice children. For most employers, children are a reserve of labor that can be hired and fired at will. And if the work of children is illegal, then neither parents nor the children themselves will complain about the fear of losing a job that brings, albeit insignificant, but earnings.

It is concluded that despite the fact that the problem of child labor has been eradicated over the centuries, society's attitude to the problem of child labor and its negative consequences, wide awareness of children's rights and ways to protect them, significant reduction of poverty and unemployment, introduction of child labor monitoring and strict state control over compliance with the requirements of child labor legislation should help reduce the scale of child labor and ensure the right of every child to a full childhood.

The causes of child labor, their consequences are determined, the priority directions of child labor eradication are indicated.

Key words: labor, international legal acts, age, child labor, children, adolescents, working conditions, legal protection.

Стаття надійшла до редакції 09.04.2021 р.

УДК 349.24:331.54

Т.М. Вахонєва

ПРОФЕСІЙНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЯК УЧАСНИКІВ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

У статті досліджуються кваліфікаційні вимоги до медичних працівників як суб'єктів трудового права. Здійснюється відмежування медичної діяльності від інших видів діяльності у сфері охорони здоров'я, а також виокремлюються основні ознаки медичного працівника як суб'єкта трудових правовідносин. Визначаються професійні кваліфікаційні характеристики різних категорій медичних працівників, аналізується їх кваліфікаційно-освітній рівень та реальна здатність виконувати конкретну роботу у межах медичної діяльності та медичного обслуговування.

Ключові слова: медична діяльність, медичні працівники, кваліфікація медичних працівників, професійні характеристики медичних працівників.

DOI 10.34079/2226-3047-2021-12-21-24-34

Постановка проблеми. У ст. 49 Конституція України (Конституція України, 1996) закріплює право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. При цьому, у відповідності із Конституцією України, держава повинна створювати умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування та сприяти розвитку лікувальних закладів усіх форм власності.

На виконання норм Конституції спрямована значна кількість нормативних актів і одним із основоположних є Основи законодавства України про охорону здоров'я (Основи законодавства України про охорону здоров'я, 1992), який декларує, що «кожна людина має природне невід'ємне і непорушне право на охорону здоров'я. Суспільство і держава відповідальні перед сучасним і майбутніми поколіннями за рівень здоров'я і збереження генофонду народу України, забезпечують пріоритетність охорони здоров'я в діяльності держави, поліпшення умов праці, навчання, побуту і відпочинку населення, розв'язання екологічних проблем, вдосконалення медичної допомоги і запровадження здорового способу життя».

Таким чином, пріоритетним напрямком державної політики у сфері охорони здоров'я та основним завданням кожного медичного закладу є надання якісної медичної допомоги (послуги, обслуговування), що насамперед залежить від забезпечення медичної установи кваліфікованими трудовими ресурсами та необхідним матеріально-технічним обладнанням. Належна організація трудового процесу медичних працівників, ефективні та продуктивні юридичні механізми забезпечення організації надання медичними установами медичної допомоги та медичних послуг є фундаментом для функціонування системи охорони здоров'я як на рівні кожного окремого регіону, так і на рівні держави в цілому.

Відповідно до п. д), ст. 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я, кожний громадянин України має право на охорону здоров'я, що передбачає кваліфіковану медичну та реабілітаційну допомогу, включаючи вільний вибір лікаря та фахівця з реабілітації, вибір методів лікування та реабілітації відповідно до рекомендацій лікаря та фахівця з реабілітації, вибір закладу охорони здоров'я тощо.

Правове регулювання організації практичної медичної діяльності та надання медичної допомоги здійснюється комплексно нормами різних галузей права (цивільне, господарське, адміністративне, трудове, кримінальне, процесуальне тощо). Звичайно, визначальну роль у процесі регулювання медичної діяльності відіграють правові норми спеціального медичного спрямування (призначення). Однак, якість надання медичних послуг в, першу чергу, залежить від кваліфікації медичних працівників, що визначає їх здатність виконувати покладені на них обов'язки щодо надання медичної допомоги (послуг) на професійній основі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні проблеми оцінки професійності працівників, а також окремі процедури та методи такої оцінки у різні часи досліджувалися такими вітчизняними науковцями як: Н.Б. Болотіна, О.В. Гоц, В.П. Кохан, Х.Т. Мелешко, Н.О. Мельничук, Ю.М. Полетаєв, О.І. Процевський, В.Г. Ротань та інші. Незважаючи на велику кількість загальних досліджень оцінки професійної якості працівників, відсутні фундаментальні дослідження правового статусу медичних працівників як суб'єктів трудових правовідносин, особливо, з точки зору визначення кваліфікаційних вимог та встановлених щодо них характеристик.

Метою цього дослідження є визначення ознак медичного працівника як суб'єкта трудових правовідносин, відмежування медичної діяльності від інших видів діяльності у сфері охорони здоров'я та встановлення кваліфікаційних вимог до медичних працівників.

Виклад основного матеріалу. Кваліфіковане виконання професійних обов'язків є одним із головних завдань будь-якої цільової професійної діяльності і однією із основних проблем, на яку нарікають споживачі, в тому числі і споживачі медичних послуг. Кваліфікація є тією категорією, яка визначає професіоналізм, компетентність та здатність працівника виконувати конкретну роботу у межах певної професії. Наслідком некомпетентного, непрофесійного та некваліфікованого надання медичної допомоги (послуги) може стати: стійка або тимчасова втрата здоров'я, втрата працездатності, втрата життя пацієнта та його родичів; майнова шкода у вигляді зайвих матеріальних витрат на лікування; психологічна травма тощо. Регламентація організації трудового процесу медичних працівників в тому числі і такі важливі питання як визначення, підтвердження та підтримання кваліфікації медичних та інших працівників забезпечується нормами трудового права та є його важливою функцією.

Окрім якості надання медичної допомоги (послуг) їх одержувачам, в процесі трудової діяльності кваліфікація медичного працівника впливає на просування його по службі (кар'єрне зростання); враховується при визначенні розмірів оплати праці; може впливати на розмір заохочення за успіхи в роботі тощо. Більш того, професія та кваліфікація є тими показниками, які перш за все впливають на конкурентоздатність та затребуваність працівника на ринку праці. Таким чином, кваліфікація медичного працівника визначається: 1) рівнем освіти, що підтверджується відповідними документами про освіту; 2) реальною здатністю медичного працівника виконувати доручену йому роботу в межах професії, що перевіряється безпосередньо при виконанні медичним працівником трудових обов'язків; 3) підвищенням професійного рівня в процесі трудової діяльності, що може підтверджуватися стажем роботи, особливими професійними здобутками медичного працівника, проходженням додаткового практичного стажування та теоретико - практичного навчання із отриманням підтверджуючих документів тощо.

Професійна діяльність медичних працівників здійснюється в процесі медичного обслуговування, яке передбачає надання медичних послуг (послуга з медичного обслуговування населення). Медичне обслуговування та надання медичних послуг є складовими поняттями терміну «медична діяльність», що здійснюється спеціалізованими закладами та, відповідно, медичними працівниками при наданні медичної допомоги.

Так, медичне обслуговування визначається як діяльність закладів охорони здоров'я, реабілітаційних закладів, відділень, підрозділів та фізичних осіб - підприємців, які зареєстровані та одержали відповідну ліцензію у встановленому законом порядку, у сфері охорони здоров'я, що не обов'язково обмежується медичною допомогою та (або) реабілітаційною допомогою, але безпосередньо пов'язана з їх наданням (ст. 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я).

Відповідно, послуга з медичного обслуговування населення (медична послуга) визначається як послуга, що надається пацієнту закладом охорони здоров'я або фізичною особою - підприємцем, яка зареєстрована та одержала в установленому законом порядку ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики, та оплачується її замовником. Замовником послуги з медичного обслуговування населення можуть бути держава, відповідні органи місцевого самоврядування, юридичні та фізичні особи, у тому числі пацієнт (ст. 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я).

І, як первинна ланка, медична допомога - це діяльність професійно підготовлених медичних працівників, спрямована на профілактику, діагностику та лікування у зв'язку

з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами (ст. 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я).

Як бачимо, медична допомога, у відповідності із законодавством, надається виключно професійно підготовленими медичними працівниками. Правовий характер відносин між різними суб'єктами медичної діяльності може мати господарсько-правове, адміністративно-правове, цивільно-правове та інше спрямування, але надання медичної допомоги в межах здійснення медичного обслуговування (послуги) здійснюється на професійній основі саме суб'єктами трудового права, якими є медичні працівники, насамперед лікарі та інші категорії медичного персоналу, що, відповідно до законодавства віднесені саме до медичних працівників.

Звертаємо особливу увагу, що відповідно до ст. 33 Основ законодавства України про охорону здоров'я, медична допомога надається відповідно до медичних показань професійно підготовленими медичними працівниками, які перебувають у трудових відносинах із закладами охорони здоров'я, що забезпечують надання медичної допомоги згідно з одержаною відповідно до закону ліцензією, та фізичними особами - підприємцями, які зареєстровані та одержали відповідну ліцензію в установленому законом порядку і можуть перебувати з цими закладами у цивільно-правових відносинах.

Аналізуючи діюче законодавство, слід вказати, що воно не містить повного та вичерпного визначення медичного працівника. Його правовий статус ми можемо визначити, враховуючи різні норми трудового права, інших галузей права та безпосередньо, враховуючи норми медичного законодавства. Що стосується наукових досліджень, то, наприклад, О.С. Щукін, під медичним працівником розумів фізичну особу (громадянин України або іноземний громадянин), яка отримала вищу, середню медичну або фармацевтичну освіту та пройшла подальшу спеціальну підготовку або перепідготовку, відповідає єдиним кваліфікаційним вимогам, що підтверджуються діючими документами, прийняла на себе етичні зобов'язання знати і виконувати вимоги медичної деонтології та уклала трудовий договір з ліцензованою медичною установою на здійснення медичної діяльності. Так, до медичних працівників вказаний автор відносить лікарів, фармацевтів, провізорів і середній медичний персонал та відзначає, що особа наділяється статусом медичного працівника, якщо вона фактично виконує професійні обов'язки за відповідною медичною спеціальністю. Молодший медичний персонал не може виконувати функції, пов'язані з лікуванням людини, тому даних осіб не можна розглядати як медичних працівників. (Щукін, 2005, с.7-8).

Д.О. Новіков виділяв три основні складові юридичної характеристики медичного працівника як суб'єкта медичної діяльності: вимога спеціальної медичної або іншої освіти, наявність трудових правовідносин із закладом охорони здоров'я та трудових обов'язків зі здійснення медичної діяльності (Новіков, 2013, с.32).

І.Я. Сенюта визнає медичного працівника одним із ключових суб'єктів правовідносин у сфері надання медичної допомоги, оскільки саме медичні працівники безпосередньо залучаються до надання медичної допомоги. Медичний працівник, за її визначенням, це фізична особа, яка має медичну чи іншу освіту, пройшла подальшу спеціальну підготовку або перепідготовку та відповідає єдиним кваліфікаційним вимогам, що підтверджуються відповідними документами (сертифікатом фахівця), виконує свої професійні обов'язки, пов'язані із медичним обслуговуванням, зокрема наданням медичної допомоги та перебуває у трудових відносинах із закладом охорони здоров'я будь-якого виду власності, фізичною особою – підприємцем або займається індивідуальною медичною практикою [Сенюта, 2018, с.154]. Представлене І.Я. Сенютою авторське визначення медичних працівників є найбільш вдалим та охоплює

практично всі їх ознаки як суб'єктів права, однак, на наш погляд, потребують деталізації окремі питання, пов'язані, наприклад, із класифікацією медичних працівників в залежності від їх кваліфікації, виду професійної діяльності, сфери надання послуг тощо. Основою спеціальної трудової правосуб'єктності медичних працівників є освіта та кваліфікація (відповідність кваліфікаційним вимогам). Це затверджується нормою ст. 74 Основ законодавства України про охорону здоров'я, яка відзначає, що провадити медичну, фармацевтичну діяльність, надавати реабілітаційну допомогу можуть особи, які мають відповідну спеціальну освіту і відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам. Таким чином, укладення трудового договору закладу охорони здоров'я із особою, яка відповідає вищезазначеним критеріям спеціальної трудової правосуб'єктності, є підставою для визнання такої особи медичним працівником.

Однак, слід звернути увагу, що діяльність у сфері охорони здоров'я включає не тільки медичну діяльність, а також фармацевтичну та реабілітаційну.

Фармацевтична діяльність пов'язана насамперед із виготовленням, використанням та реалізацією лікарських засобів, а також контролем за їх якістю. Так, за напрямками, фармацевтична діяльність складається з наступних основних груп: доклінічне вивчення лікарських засобів; клінічні випробування лікарських засобів; виробництво лікарських засобів; державний контроль якості лікарських засобів; ввезення на територію України та вивезення з її території лікарських засобів; реалізація лікарських засобів; реклама лікарських засобів; фармацевтична освіта тощо.

Одна із дослідниць фармацевтичних правовідносин, І.М. Алексєєва, запропонувала наступну класифікацію суб'єктів фармацевтичної діяльності (Алексєєва, 2015, с.9-10): 1) громадяни (фізичні особи); 2) аптечні заклади, для яких фармацевтична діяльність – засіб отримання прибутку шляхом оптової та роздрібною реалізації та (або) виробництво фармацевтичної продукції; 3) суб'єкти, що здійснюють діяльність зі створення лікарських засобів, відповідно до Закону «Про лікарські засоби» (Закон України Про лікарські засоби, 1996) таку діяльність можуть здійснювати підприємства, установи, організації та громадяни; 4) держава в особі спеціально уповноваженого органу (наприклад, Держлікслужби України (Кабінет Міністрів України, 2015); 5) різноманітні фармацевтичні асоціації.

Таким чином, фармацевтична діяльність не передбачає здійснення медичного обслуговування, а тим більше - надання медичної допомоги. Учасники трудових правовідносин у сфері фармацевтичної діяльності є учасниками фармацевтичних правовідносин і не належать до кола медичних працівників. При цьому вони належать до значного кола працівників у сфері охорони здоров'я.

Реабілітаційна діяльність передбачає надання реабілітаційних послуг та реабілітаційної допомоги. Реабілітаційна послуга визначається як послуга, що надається пацієнту реабілітаційним закладом, реабілітаційною установою, закладом охорони здоров'я, соціального захисту або іншим суб'єктом господарювання, які мають право надавати реабілітаційну допомогу згідно із законодавством, та оплачується її замовником (замовником реабілітаційної послуги можуть бути держава, орган місцевого самоврядування, юридична або фізична особа, у тому числі пацієнт). Відповідно, реабілітаційна допомога у сфері охорони здоров'я це - діяльність фахівців з реабілітації у сфері охорони здоров'я, що передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на оптимізацію функціонування осіб, які зазнають або можуть зазнати обмеження повсякденного функціонування у їхньому середовищі (ст. 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я). Як бачимо, реабілітаційну допомогу надають фахівці з реабілітації у сфері охорони здоров'я і, за загальним правилом, їх

діяльність не є медичною та відповідні фахівці не вважаються медичними працівниками.

Стаття 74 Основ законодавства України про охорону здоров'я вказує, що єдині кваліфікаційні вимоги до осіб, які провадять певні види медичної і фармацевтичної діяльності, надають реабілітаційну допомогу, встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я. Відповідальність за дотримання зазначених кваліфікаційних вимог несуть керівники закладів охорони здоров'я, реабілітаційних закладів, відділень, підрозділів, а також органи, яким надано право видавати ліцензію на провадження відповідних видів господарської діяльності.

Аналогічні положення щодо кадрових вимог до медичних працівників містяться у «Ліцензійних умовах провадження господарської діяльності з медичної практики» (Кабінет Міністрів України, 2016), відповідно до яких медичну допомогу повинні надавати особи, які відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам, затвердженим Міністерством охорони здоров'я.

Єдині кваліфікаційні вимоги містяться насамперед у Довіднику кваліфікаційних характеристик професій, який призначається для вирішення питань раціонального розподілу праці та правильного використання персоналу згідно з фахом і кваліфікацією; визначення завдань, обов'язків і відповідальності працівників галузі. Кваліфікаційні вимоги передбачають у першу чергу визначення освітньо-кваліфікаційний рівня працівника, напрям і спеціальність його підготовки, підвищення кваліфікації, стаж роботи.

Випуск 78 «Охорона здоров'я» Довідника кваліфікаційних характеристик професій (Міністерство охорони здоров'я України, 2002) працівників розроблено з урахуванням змін державних стандартів щодо класифікації професій та чинної номенклатури посад медичних працівників системи Міністерства охорони здоров'я України. Зазначений «Випуск» побудовано відповідно до структури Класифікатора професій (ДК 003:2010) (Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики, 2010). До нього увійшли кваліфікаційні характеристики керівників, професіоналів, фахівців, технічних службовців та робітників, які є специфічними для галузі охорони здоров'я.

До розділу «Керівники» включені: керівники закладів охорони здоров'я; керівники основних підрозділів охорони здоров'я; керівники виробничих підрозділів у побутовому обслуговуванні, діяльність яких проходить у сфері надання медичної допомоги.

Розділ «Професіонали» поділяється за напрямками підготовки спеціалістів: професіонали в галузі лікувальної справи (в тому числі педіатричного профілю), стоматології, фармації, медико-профілактичної справи та інші професіонали в галузі медицини. До цього розділу належать професії, що вимагають від працівника кваліфікації за дипломом про повну вищу освіту, яка відповідає рівню спеціаліста або магістра.

До розділу «Фахівці» належать професії, які потребують від працівника кваліфікації за дипломом про вищу освіту, яка відповідає рівню молодшого спеціаліста, бакалавра або спеціаліста, що проходить післядипломну підготовку (стажування або інтернатуру).

До розділів «Технічні службовці» та «Робітники» належать професії, що вимагають від працівника повної або базової загальної середньої освіти та професійної підготовки на робочому місці.

Таким чином, загальний перелік посад працівників у сфері охорони здоров'я, що міститься у Довіднику кваліфікаційних характеристик професій (Випуск 78) та включає керівників, професіоналів, фахівців та технічних службовців, до медичних працівників відносить: 1) осіб які мають медичну освіту (професіонали, фахівці); 2) окремі категорії професіоналів та фахівців, які не мають спеціальної медичної освіти, але виконання їх посадових обов'язків здійснюється в межах здійснення медичного обслуговування та обов'язкового надання медичної допомоги.

Таким чином, основну групу медичних працівників, виходячи із кваліфікаційних вимог, складають особи (професіонали та фахівці), які мають освіту:

1) професіонали за напрямом підготовки «Медицина» та спеціальністю «Лікувальна справа», «Педіатрія» і «Стоматологія» (лікарі різних профілів лікувальної справи);

2) професіонали у галузі знань «Охорона здоров'я» та спеціальністю «Медицина» (наприклад, лікарі фізичної та реабілітаційної медицини, лікарі з медицини невідкладних станів та інші);

3) професіонали за напрямом підготовки «Медицина» та спеціальністю «Медико-профілактична справа» (лікарі різних напрямів профілактики, наприклад, лікар бактеріолог, лікар-вірусолог, лікар-паразитолог та інші);

4) фахівці за напрямом підготовки «Медицина» та спеціальностями «Лікувальна справа», «Акушерська справа», «Лабораторна діагностика», «Медико-профілактична справа» та «Стоматологія» та інші.

При зарахуванні на посади лікарів, провізорів, середнього медичного і фармацевтичного персоналу слід враховувати положення чинних нормативно-правових актів Міністерства охорони здоров'я України щодо «Переліку вищих медичних навчальних закладів, підготовка і отримання звання в яких дають право займатися медичною і фармацевтичною діяльністю» (Міністерство охорони здоров'я України, 1992). Окремі норми зазначеного переліку є дещо спірними і потребують, на наш погляд, уточнення, оскільки випускники біологічних, хімічних та інших факультетів немедичного профілю за такими спеціальностями як: біологія, хімія, біохімія та інші, хоча і можуть бути працівниками сфери охорони здоров'я та їх діяльність певною мірою відноситься до медичної сфери, не є медичними працівниками з точки зору їх трудо-правового статусу. Мається на увазі, що такі працівники безпосередньо не здійснюють надання медичної допомоги в тому її розумінні, яке визначено Основами законодавства України про охорону здоров'я.

Такий висновок підтверджується «Ліцензійними умовами провадження господарської діяльності з медичної практики», який містить окремий розділ «Кадрові вимоги», що закріплює спеціальні освітні і кадрові вимоги до медичних працівників з числа лікарів, молодших спеціалістів з медичною освітою та інших працівників, які працюють у системі охорони здоров'я. Ліцензійні умови вказують, що медичні та немедичні працівники повинні відповідати закріпленим освітнім і кадровим вимогам.

Вищезазначена категорія «інші працівники, які працюють у сфері охорони здоров'я», відповідно до «Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики», підтверджують свою кваліфікацію: документом про вищу освіту за спеціальностями «Біологія» або «Хімія» згідно з чинним на момент отримання диплому про вищу освіту переліком напрямів і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах; сертифікатом спеціаліста за спеціальностями «Бактеріологія», «Біологія», «Генетика лабораторна», «Клінічна біохімія», «Клінічна лабораторна діагностика», «Лабораторна імунологія», «Мікробіологія та вірусологія» встановленого зразка, виданим вищим медичним

навчальним закладом, закладом післядипломної освіти; посвідченням про присвоєння (підтвердження) відповідної кваліфікаційної категорії за спеціальностями: «Бактеріологія», «Біологія», «Генетика лабораторна», «Клінічна біохімія», «Клінічна лабораторна діагностика», «Лабораторна імунологія», «Мікробіологія та вірусологія» встановленого зразка (за наявності).

Таким чином, до медичних працівників ми відносимо професіоналів з вищою медичною освітою та фахівців із медичною освітою, які безпосередньо займаються наданням медичної допомоги у сфері медичного обслуговування (надання медичних послуг). Основними професіоналами у відповідній діяльності є лікарі. Основними фахівцями - медичні сестри. Всі інші працівники сфери охорони здоров'я, якщо вони не здійснюють надання медичної допомоги, не відносяться до медичних працівників, хоча є працівниками охорони здоров'я. Технічні працівники, що працюють у сфері охорони здоров'я, також не можуть вважатися медичними працівниками, враховуючи їх трудові функції, рівень освіти та посадові обов'язки.

Лікар - це професіонал у сфері медицини, який має спеціальність у галузі лікувальної справи, педіатрії, стоматології, медико-профілактичної справи та в інших галузях, здійснює медичну допомогу, що спрямована на профілактику, діагностику та лікування у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами, яка здійснюється у сфері медичного обслуговування.

Медична сестра – це фахівець у сфері медицини, який має спеціальність у галузі лікувальної справи, акушерської справи, медико-профілактичної справи, лабораторної діагностики, стоматології та в інших галузях, є помічником лікаря у наданні медичної допомоги, виконує його призначення та здійснює сестринський процес, що спрямований на профілактику, діагностику та лікування пацієнтів.

Правовий статус медичних працівників визначає сукупність наступних характеристик: 1) наявність спеціальної освіти та відповідної кваліфікації; 2) укладення трудового договору із закладами охорони здоров'я, що правомочні здійснювати медичне обслуговування; 3) надання медичної допомоги у вигляді профілактики захворювань, діагностики хвороб та лікування пацієнтів; 4) дотримання медичних стандартів та фактична здатність здійснення медичної практики із надання медичної допомоги належної якості.

Надання медичної допомоги медичними працівниками передбачає дотримання медичного стандарту, що визначається як сукупність норм, правил і нормативів, а також показники (індикатори) якості надання медичної допомоги відповідного виду, які розробляються з урахуванням сучасного рівня розвитку медичної науки і практики (ст. 141 Основ законодавства України про охорону здоров'я).

Таким чином, метою такого виокремлення медичних працівників серед інших працівників сфери охорони здоров'я є визначення їх трудо-правового статусу, кваліфікаційно-освітнього рівня, трудової функції, професійних обов'язків, вимог до якості медичної допомоги і умов її надання та, відповідно, підстав притягнення до юридичної відповідальності за порушення норм трудового, цивільного, медичного, адміністративного, кримінального та іншого законодавства.

Бібліографічний список

Алексеева, І.М., 2015. Фармацевтичні правовідносини: поняття, види, підстави виникнення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 1(31), с.7-10.

- Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики, 2010. Національний класифікатор України. Класифікатор професій ДК 003:2010. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10>> [Дата звернення 16 січня 2021].
- Закон України Про лікарські засоби, 1996. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#Text>> [Дата звернення 16 січня 2021].
- Кабінет Міністрів України, 2015. Положення про Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/647-2015-%D0%BF#Text>> [Дата звернення 16 січня 2021].
- Кабінет Міністрів України, 2016. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з медичної практики. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-%D0%BF#Text>> [Дата звернення 16 січня 2021].
- Конституція України, 1996. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> [Дата звернення 16 січня 2021].
- Міністерство охорони здоров'я України, 1992. Перелік вищих медичних навчальних закладів, підготовка і отримання звання в яких дають право займатися медичною і фармацевтичною діяльністю. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0195282-92#Text>> [Дата звернення 16 січня 2021].
- Міністерство охорони здоров'я України, 2002. Довідник кваліфікаційних характеристик професій. Випуск 78 «Охорона здоров'я». *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va117282-02#Text>> [Дата звернення 16 січня 2021].
- Новіков, Д.О., 2013. *Особливості правового регулювання праці медичних працівників*. Кандидат наук. Дисертація. Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка.
- Основи законодавства України про охорону здоров'я, 1992. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>> [Дата звернення 16 січня 2021].
- Сенюта, І.Я., 2018. *Цивільно-правове регулювання відносин у сфері надання медичної допомоги: питання теорії і практики*. Львів: Медицина і право.
- Щукін, О.С., 2005. *Правовий статус медичних працівників за трудовим законодавством України*. Кандидат наук. Автореферат. Одеська національна юридична академія.

References

- Aliexsieieva, I.M., 2015, Farmatsevtichni pravovidnosyny: poniattia, vydy, pidstavy vynyknennia [Pharmaceutical relations: concept, types, foundations of]. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 1(31), pp.7-10. (in Ukrainian)
- Cabinet of Ministers of Ukraine, 2015. Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z likarskykh zasobiv ta kontroliu za narkotykamy [Regulations on approval of the Regulation of the State Service of Ukraine on Medicines and Drugs Control]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at:

- <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/647-2015-%D0%BF#Text>> [Accessed 16 January 2021]. (in Ukrainian).
- Cabinet of Ministers of Ukraine, 2016. Litsenziini umovy provadzhennia hospodarskoi diialnosti z medychnoi praktyky [Licensing conditions for conducting business activities in medical practice]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-%D0%BF#Text>> [Accessed 16 January 2021]. (in Ukrainian).
- Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine], 1996. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> [Accessed 16 January 2021]. (in Ukrainian).
- Ministry of Health of Ukraine, 1992. Perelik vyshchych medychnykh navchalnykh zakladiv, pidhotovka i otrymannia zвання v yakykh daiut pravo zaimatysia medychnoiu i farmatsevychnoju diialnistiu [The list of higher medical educational institutions, preparation and obtaining of a title in which give the right to be engaged in medical and pharmaceutical activity]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0195282-92#Text>> [Accessed 16 January 2021]. (in Ukrainian).
- Ministry of Health of Ukraine, 2002. Dovidnyk kvalifikatsiinykh kharakterystyk profesii. Vypusk 78 «Okhrona zdorovia» [Handbook of qualification characteristics of employees' professions (issue 78 «Health Care»)]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va117282-02#Text>> [Accessed 16 January 2021]. (in Ukrainian).
- Novikov, D.O., 2013. *Osoblyvosti pravovoho rehulivannia pratsi medychnykh pratsivnykiv* [Distinctive features of legal regulation of medical workers labor]. Ph.D. Dissertation. Taras Shevchenko National University of Kyiv. (in Ukrainian).
- Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhronu zdorovia [Fundamentals of the Legislation of Ukraine on Health Care], 1992. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>> [Accessed 16 January 2021]. (in Ukrainian).
- Schukin, O.S., 2005. *Pravovi status medychnykh pratsivnykiv za trudovym zakonodavstvom Ukrainy* [Legal Status of Medical Workers according to the Labour Legislation of Ukraine]. Ph.D. Abstract. Odessa National Academy of Law. (in Ukrainian).
- Seniuta, I.Ia., 2018. *Tsyvilno-pravove rehulivannia vidnosyn u sferi nadannia medychnoi dopomohy: pytannia teorii i praktyky* [Civil law regulation of relations in the field of medical care: questions of theory and practice]. Lviv: Medytsyna i pravo. (in Ukrainian).
- State Committee for Technical Regulation and Consumer Policy, 2010. Natsionalnyi klasyfikator Ukrainy. Klasyfikator profesii DK 003:2010 [National Classifier of Ukraine. Classifier of professions DK 003: 2010]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10>> [Accessed 16 January 2021]. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro likarski zasoby [On Medicinal Products], 1996. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#Text>> [Accessed 16 January 2021]. (in Ukrainian).

T. Vakhonieva

PROFESSIONAL CHARACTERISTICS OF MEDICAL WORKERS AS PARTICIPANTS OF LABOR RELATIONS

The article examines the qualification requirements for medical workers as subjects of labor law. Medical activities are distinguished from other types of activities in the field of healthcare, and the main features of a medical worker as a subject of labor relations are highlighted.

It is shown that the priority direction of state policy in the field of Health Protection and the main task of each medical institution is to provide high-quality medical care (services), which primarily depends on providing the medical institution with qualified labor resources and necessary material and technical equipment. At the same time, proper organization of the labor process of medical workers, effective and productive legal mechanisms for ensuring the organization of medical care and medical services provided by medical institutions are the foundation for the functioning of the health care system both at the level of each individual region and at the state level as a whole.

It is proved that the legal regulation of the organization of practical medical activities and the provision of medical care is carried out comprehensively by the norms of various branches of law (civil, commercial, administrative, labor, criminal, procedural, etc.). Of course, the determining role in the process of regulating medical activities is performed by the legal norms of special medical direction (appointment). However, the quality of medical services depends primarily on the qualifications of health workers, which determines their ability to perform their duties to provide medical care (services) on a professional basis.

It is noted that the purpose of identifying medical workers among other health care workers is to determine their labor and legal status, qualification and educational level, job function, professional responsibilities, requirements for the quality of medical care and conditions for its provision and, accordingly, the grounds bringing to legal responsibility for violation of labor, civil, medical, administrative, criminal and other legislation.

Professional qualification characteristics of various categories of medical workers are determined, their qualification and educational level and real ability to perform specific work within the framework of medical activities and medical care are analyzed.

Keywords: *medical activity, medical workers, qualification of medical workers, professional characteristics of medical workers.*

Стаття надійшла до редакції 12.04.2021 р.

УДК 342.764(477)

Н.С.Погребняк

ЗАПОБІГАННЯ ГЕРОЇЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНЦІВ ТА ЛЕГАЛІЗАЦІЇ НАЦИЗМУ: ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

У науковій роботі за допомогою герменевтичного підходу, формально-юридичного методу встановлено зміст правових норм, що закріплюють поняття нацизм, Голокост. Виявлено широкий і вузький підходи щодо тлумачення цих понять в

науковій доктрині. З'ясовано їх співвідношення одне з одним та з поняттями злочини проти людяності і міжнародні злочини. Визначено країни, в яких заперечення Голокосту є кримінальним правопорушенням.

Встановлено не урегульованість питання підсудності даних справ у національному законодавстві України. Зроблено висновок про те, що поняття Голокосту не є нормативно визначеним ні на міжнародному, ні на національному рівні. Запропоновано розглядати термін Голокост як форму геноциду. З метою недопущення корупціогенних факторів при нормативному врегулюванні порушеного питання, дискримінації прав будь-якої расової групи, запропоновано термін Голокост визначити за широкого підходу. Обґрунтовано необхідність врахування законодавцем при визначенні поняття Голокост намірів нацистів щодо повного винищення не тільки євреїв, а й ромів, поляків, врахування фактів знущань, нелюдських медичних експериментів по відношенню до радянських військовополонених, вбивств і рабської праці слов'ян, намірів асимілювати цивільне населення СРСР з німецькою расовою групою або переселити їх за Урал чи винищити.

Виявлено, що в порушення п. 20 ч. 1 ст. 1 Закону (Закон України про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті, 2015 року) Кабінетом Міністрів України не затверджено перелік організацій, структур та формувань, що існували протягом ХХ ст. і метою діяльності яких було здобуття, відновлення або захист незалежності України. Законодавчо не визначено конкретні форми легальної і нелегальної боротьби за незалежність України. Нормативно не визначено борців за незалежність України (конкретних осіб, організацій, інших формувань), які мають відношення до Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини і її підрозділів (СА, СД, СС, гестапо).

Надано ряд рекомендацій. Зокрема, відкрити доступ до відомостей про переслідування і масові знищення євреїв, ромів і слов'ян під час Другої світової війни, затвердити перелік легальних і нелегальних форм боротьби за незалежність, борців за незалежність у ХХ столітті.

Ключові слова: запобігання героїзації військових злочинців, запобігання легалізації нацизму, борці за незалежність України, Голокост.

DOI 10.34079/2226-3047-2021-12-21-34-44

Постановка проблеми. Розбудова української державності в умовах політичної, економічної, соціальної, ідеологічної нестабільності пов'язана з проблемою запобігання героїзації військових злочинців та легалізації нацизму. Нещодавня спроба розв'язати її на законодавчому рівні мала місце на початку 2020 року шляхом внесення до парламенту України проекту Закону України за № 2797 (Проект Закону про внесення до деяких законодавчих актів України щодо запобігання героїзації військових злочинців та легалізації нацизму, 2020). Даний законопроект розроблено з метою уникнення реабілітації іміджу організацій та осіб, напряму пов'язаних з діяльністю формувань, яких визнано злочинними під час Нюрнберзького процесу, осіб, які приймали участь у переслідуванні і масових знищеннях євреїв і ромів під час Другої світової війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі означену проблему досліджували, як зарубіжні, так і вітчизняні вчені: Israel W. Charny, Rouben Paul Adalian, Steven L. Jacobs, E. Markusen, Marc I. Sherman, J. Lechtholz-Zey, В.В. Аванесян (V.V. Avanesyan), Н.А. Сафаров (N.A. Safarov), Ф.Н. Сафаров (F.N. Safarov),

О.Кухарук (O.Kukharuk), В.А.Гриневич (V.A.Grinevich), Я.Грицак (Ya.Gritsak), Я.Примаченко (Ya.Primachenko) та інші.

Метою цієї роботи є з'ясування питання законодавчого врегулювання статусу борців за незалежність України; з'ясування ситуації щодо порушеної проблеми в зарубіжних країнах; надання тлумачення понять геноцид і Голокост; з'ясування питання підсудності справ про геноцид, Голокост в Україні; виявлення країн, в яких діють закони, що безпосередньо криміналізують заперечення Голокосту, і країн, де його заперечення не забороняється; надання рекомендацій щодо удосконалення чинного законодавства України в частині порушеної проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. В проекті Закону України (Проект Закону про внесення до деяких законодавчих актів України щодо запобігання героїзації військових злочинців та легалізації нацизму, 2020) вказується на спробу реабілітації саме військових злочинців. При цьому не означається статус військових злочинців: нацистських чи взагалі військових злочинців. Не вказуються прізвища таких осіб. Лише означається ознака причетності до Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (далі – NSDAP), діяльності її організацій. Не означаються суб'єкти, які пропагують в Україні діяльність означених структур. Не наводяться конкретні докази відносно спроб їх реабілітації в Україні. Не додаються документи, що підтверджують заявлену пропозицію. При цьому автор означеного проекту закону посилається на такі формування партії як СС (штурмове), СА (охоронні), СД (служба безпеки) і гестапо (державна таємна поліція).

У зв'язку з цим незрозумілою є позиція автора означеного проекту закону щодо борців за незалежність України у ХХ ст., статус яких визначено Законом (Закон України про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті, 2015). Зокрема, Повстанчої армії України (п. 6 ч. 1 ст. 1), Української повстанської армії (п. 12 ч. 1 ст. 1), Організації українських націоналістів (п. 10 ч. 1 ст. 1) та інших організацій, структур, формувань, що існували протягом ХХ століття (до 24 серпня 1991 року) і метою діяльності яких було здобуття (відновлення) або захист незалежності України. Особливо з огляду на те, що перелік таких організацій, структур та формувань всупереч п. 20 ч. 1 ст. 1 означеного закону не затверджено Кабінетом Міністрів України. Крім того, законодавчо не визначено конкретні види форм боротьби. Натомість легітимізовано усі форми саме збройної боротьби за незалежність України у ХХ ст. Так, до учасників бойових дій прирівняні особи, які брали участь у всіх формах збройної боротьби за незалежність України у ХХ ст. (п. 16 ч. 1 ст. 6) та участь у бойових діях у складі народного ополчення під час Другої світової війни (п. 18 ч. 1 ст. 6) (Закон України про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту, 1993).

Законодавець закріпив преюдицію про визнання державою правомірними всіх форм і методів боротьби за незалежність України у ХХ ст. і в ч. 2 ст. 2 Закону (Закон України про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті, 2015). І знову їх не конкретизував. Водночас нормативно не визначено неправомірні форми боротьби за незалежність України, українські організації та інші формування, які мають відношення до NSDAP, її підрозділів.

Означеним законопроектом запропоновано розширити поняття Голокост в частині визнання переслідування і масових знищень не тільки відносно євреїв, а й ромів під час Другої світової війни.

Правову основу розв'язання порушеного питання складають як акти національного законодавства, так і міжнародні документи. Так, згідно ст. 442 Кримінального кодексу України (Кримінальний кодекс України, 2001) геноцидом є

діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи у відповідних формах. Римський статут міжнародного кримінального суду також тлумачить геноцид як діяння, що має за мету знищити (повністю або частково) будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу (ст. 6). Кваліфікуючими ознаками злочинів проти людяності Статут визначає умисний широкомасштабний або систематичний напад на будь-яких цивільних осіб (ст. 7) (Римський статут міжнародного кримінального суду, 1998). Згідно п. с) ч. 2 ст. 6 Статуту (Статут Міжнародного військового трибуналу для суду і покарання головних військових злочинців європейських країн осі, 1945) злочини проти людяності пов'язані зі здійсненням їх по відношенню до цивільного населення до чи під час війни, або переслідування за політичними, расовими чи релігійними мотивами. Поняття відповідних видів мотиву на національному рівні закріплено в ст. 1 Закону України (Закон України про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років, 1991). Так, політичний мотив пов'язаний із застосуванням репресій проти особи, яка сповідувала певну ідеологію, що суперечила ідеології комуністичного тоталітарного режиму. Національний мотив – із застосуванням репресій на підставі належності особи або осіб до певної нації, національності, етнічної групи або народності. Релігійний мотив – із застосуванням репресій на підставі належності особи до релігійної течії чи наявності у неї релігійного (неатеїстичного) світогляду.

Злочини проти людяності поряд з геноцидом, воєнними злочинами, злочинами агресії є основними міжнародними злочинами (core crimes) (Сафаров и Сафаров, 2016, с.95). Судова практика в Україні свідчить про розгляд колишнім Апеляційним судом м. Києва справи відносно злочину про геноцид (за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932 – 1933 рр.; справу закрито у 2010 році за фактом смерті осіб, що звинувачувалися у злочині геноциду). Враховуючи негативне рішення суду, Верховна Рада України у 2017 році прийняла постанову зі зверненням до держав-партнерів України про визнання Голодомору в Україні 1932 – 1933 років злочином геноциду Українського народу. Крім того, у формі постанови парламенту у 2015 році визнано геноцидом факт примусового переселення кримськотатарського народу. У зв'язку з цим виникає питання щодо збалансованості механізму стримування та противаг між законодавчою і судовою гілками влади. Злочини геноциду, злочини проти людства, військові злочини та злочини агресії є предметом юрисдикції Міжнародного кримінального суду (ч. 1 ст. 5) (Римський статут міжнародного кримінального суду, 1998). Означений статут Україна підписала у 2000 році, але не ратифікувала. При цьому Міжнародний кримінальний суд може здійснювати власну юрисдикцію відносно означених злочинів тільки у випадку набуття чинності Статуту для держави-учасниці (ч. 2 ст. 11) (Римський статут міжнародного кримінального суду, 1998). Оскільки даний Статут не ратифіковано ВР України, то згідно зі ст. 9 Конституції України (Конституція України, 1996) він не є обов'язковим для України.

В Україні злочини на ґрунті нетерпимості розглядаються судами загальної юрисдикції. Водночас національним законодавством України не визначено особливості судового провадження у справах про геноцид та інші злочини проти людяності. В США більшість справ на ґрунті ненависті розглядаються судами штатів. В ПАР справи з питань людиноненависницької риторики залежно від категорії (кримінальні чи цивільні) розглядаються мировими судами або судами з питань рівності (О ситуации с героизацией нацизма ..., 2019).

Ксенофобія, пропаганда і виправдання расової ненависті, агресивний націоналізм та етноцентризм, дискримінація та ворожнеча відносно національних і етнічних,

релігійних і національних меншин, мігрантів, застосування людиноненависницької мови, прояви неонацизму є викликами сучасності на просторах різних континентів земної кулі. Політична арена не є виключенням: спостерігається розпалювання ненависті і нетерпимості – ключових елементів політичної риторики, які використовуються не тільки групами популістів і екстремістів, а все частіше представниками рухів та партій політичного спектру. Крім того, має місце бездіяльне відношення влади окремих держав до демонстрації нацистської, неонацистської символіки та жестів, діяльності неонацистських неурядових організацій і партій з огляду на свободу вираження думки. Законодавство окремих країн не має нормативно-правових актів, спрямованих на боротьбу з проявами неонацизму. В окремих країнах поняття нацизм, неонацизм в законі відсутні. В них можуть діяти відповідні екстремістські організації (Норвегія). В останні роки спостерігається тенденція до збільшення проявів неонацистських акцій (США, Фінляндія, Норвегія, Хорватія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Болгарія, Бельгія, Франція, Швейцарія та ін.). В окремих з них з огляду на свободу вираження думки влада відноситься досить лояльно до риторики ненависті. В окремих, незважаючи на відмову від фашистського минулого і відсутність пробілів в законодавстві, діють екстремістські організації – носії неонацистських поглядів, представлені навіть в парламенті (АдН в ФРН). Про системний характер означених проблем свідчить послідовне прийняття Європейським парламентом ряду резолюцій. Остання з них – резолюція 2275 (2019) «Роль і обов'язки політичних лідерів в боротьбі з розпалюванням ненависті і нетерпимістю (док. 14845), якою засуджуються всі інциденти на ґрунті ненависті і застосування мови ненависті, що стали нормою в деяких країнах ЄС.

Голокост з давньогрецької “Holocaustosis” означає всеспалення, знищення вогнем, жертвоприношення. Цей термін вперше використано лауреатом Нобелівської премії письменником Е.Везелем як символ газових камер і крематоріїв таборів знищення (Аванесян, 2011, с.20). Виходячи зі ст. 6 Статуту (Римський Статут міжнародного кримінального суду, 1998), Голокост є однією з форм геноциду (термін геноцид в означеному Статуті безпосередньо не зазначено; з грецької “genos” – рід, плем'я, з латинської “caedo” – вбиваю). Об'єктивну сторону геноциду складають вбивство членів такої групи, спричинення серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи, умисне створення життєвих умов, розрахованих на повне або часткове її знищення, недопущення дітонародження та насильна передача дітей з однієї людської групи в іншу. За расово-етнічною ознакою внаслідок політики геноциду правлячої в Німеччині партії (NSDAP): в період 1933 – 1945 рр. знищено 6 млн. євреїв по всій Європі (в науковій і публіцистичній літературі визначається як політика Голокосту); в період 1941 – 1945 рр. планомірно страчено близько 3 мільйонів радянських військовополонених (загальна втрата бійців Збройних Сил СРСР – 11,5 млн.); в рамках операції під кодовою назвою «план Ост» знищувалося і відправлялося на примусові роботи багатомільйонне населення (в основному слов'янське) на окупованих територіях Європи і СРСР (Аванесян, 2011, с.20) (втрати цивільного населення СРСР в зоні окупації – 13,5 млн. осіб).

В науковій літературі існують різні думки відносно Голокосту: одні розглядають його за вузького підходу – щодо переслідування і масового знищення виключно євреїв нацистами (Аванесян, 2011, с.18-19); інші – за широкого – щодо переслідування і масового знищення нацистами представників різних етнічних і соціальних груп (радянських військовополонених, слов'ян, євреїв, ромів, поляків, масонів, інвалідів та інших (Charny, ed. 1999, с.176).

Згідно ст. 6 Статуту (Статут Міжнародного військового трибуналу для суду і покарання головних військових злочинців європейських країн осі, 1945) до злочинів, скоєних нацистами під час війни, віднесені, зокрема, злочини проти людяності (вчинені відносно цивільного населення, тобто, в т.ч. знищення слов'янських та інших народів, створення таємних пунктів для знищення мирних людей і знищення психічно хворих); воєнні злочини (зокрема, вбивства, тортури, відведення в рабство цивільного населення, вбивства або тортури військовополонених та ін.).

Серед країн, в яких діють закони, що безпосередньо криміналізують заперечення Голокосту або містять норми про можливість притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які заперечують Голокост: Австрія, Бельгія, Чехія, Франція, Німеччина, Угорщина, Ізраїль, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина та Швейцарія. Кримінальний кодекс у Франції визначає Голокост за загального підходу (як по відношенню до особи, так і групи осіб; через категорію расовий, національний, класовий, релігійний, політичний мотив). Закон про заборону Голокосту в Ізраїлі 1986 року формулює дефініцію Голокосту як злочин проти єврейського народу чи злочин проти людства. В Польщі Акт 1998 року Інституту національної пам'яті стосується як польських громадян, так і інших етнічних груп, національностей (Lechtholz-Zey, 2012).

Не порушуючи права на свободу слова, заперечення Голокосту не забороняється в США, Великобританії, Ріанні. В Італії кримінальна відповідальність стосується лише расово-мотивованих злочинів, а не заперечення Голокосту. В Боснії і Герцоговині парламентаріями ставиться під сумнів необхідність криміналізації означеного злочину з огляду на можливість використання відповідного закону як зброї проти власної громади. В Іспанії заперечення Голокосту не визнається правопорушенням, а виправдання Голокосту, рівно як і інших форм геноциду є злочином (Lechtholz-Zey, 2012).

Відповідно до резолюцій ГА ООН «Пам'ять про Голокост» (A/RES/60/7 від 21.11.2005 р.), «Заперечення Голокосту» (A/RES/61/255 від 26.01.2007 р.) держав-членів закликано беззастережно відкинути і засудити будь-яке заперечення Голокосту. Це цілком справедливо і повинно мати наслідком притягнення військових злочинців до відповідальності.

В Україні – співзасновниці ООН – відповідальність за заперечення Голокосту не унормовано. Спроба винести на розгляд ВР України означене питання була розцінена Головним науково-експертним управлінням негативно з огляду на неможливість кваліфікації заперечення як кримінального правопорушення.

Висновки. З метою недопущення героїзації військових злочинців та легалізації нацизму в Україні, рекомендувати:

1. Верховній Раді України:

1.1. Створити тимчасову слідчу комісію з питань розслідування дії на території України формувань, що використовують нацистську та неонацистську символіку, виявлення осіб, які пропагують ідеї NSDAP, її підрозділів (СС, СА, СД, гестапо) або використовують їх символіку, застосовують мову ненависті.

1.2. Визначити правомірні та неправомірні форми боротьби за незалежність України.

1.3. Ратифікувати Римський статут міжнародного кримінального суду.

1.4. Встановити кримінальну відповідальність за виготовлення, поширення і публічне використання неонацистської символіки та нацистських жестів; визначити підсудність та особливості провадження означених справ та справ щодо заборони діяльності організацій, що виготовляють, поширюють та публічно використовують

нацистську, неонацистську символіку; визначити підсудність і особливості провадження справ щодо притягнення до відповідальності осіб, винних в організації Голокосту як форми геноциду на українських землях під час Другої світової війни; осіб, винних в героїзації нацизму, неонацизму, застосуванні інших видів практик, пов'язаних з ескалацією сучасних форм нетерпимості.

2. Слідчим органам безпеки:

2.1. Провести дізнання і слідство щодо факту організації і функціонування в Україні формувань, що використовують нацистську, неонацистську символіку; встановлення осіб і організацій, які сприяють героїзації нацизму, неонацизму; застосовують інші види практик, пов'язані з ескалацією сучасних форм расизму, расовою дискримінацією, ксенофобією і нетерпимістю.

2.2. Надати Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України перелік формувань з ідентифікацією осіб, які діють на території України і використовують нацистську, неонацистську та іншу символіку, що сприяє героїзації нацизму, неонацизму; застосовують інші види практик, пов'язані з ескалацією сучасних форм расизму, расовою дискримінацією, ксенофобією і нетерпимістю.

4. Генеральній прокуратурі України внести зміни до наказу № 100 23.10.2012 (звітність за формою № 1 «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення») в частині виокремлення в окремі рядки правопорушень за ст. 436-1 Кримінального Кодексу України (окремо щодо кількості правопорушень відносно виготовлення, поширення, публічного використання нацистської символіки та пропаганди нацистського режиму і окремо – щодо комуністичного режиму).

5. Кабінету Міністрів України:

5.1. На виконання п. 20) ч. 1 ст. 1 Закону (Закон України про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті, 2015) затвердити перелік організацій, структур і формувань, що існували протягом ХХ ст. (до 24.08.1991 р.) і метою діяльності яких було здобуття або захист незалежності України.

5.2. Затвердити перелік військових злочинців, організацій та інших формувань, які мали відношення до NSDAP, її підрозділів (СС, СА, СД і гестапо).

5.3. Відкрити доступ до відомостей про переслідування і масові знищення євреїв, ромів і слов'ян під час Другої світової війни.

6. Теоретично і практично (на законодавчому рівні) удосконалити поняття Голокост. Даний термін не є нормативно визначеним ні на міжнародному, ні на національному рівні. Голокост є формою геноциду. Законопроект (Проект Закону про внесення до деяких законодавчих актів України щодо запобігання героїзації військових злочинців та легалізації нацизму, 2020) запропоновано частково розширити визначення поняття Голокост (за вузького підходу), тобто визнати жертвами нацизму не тільки євреїв, а й ромів. Залишаючи поза увагою визначення Голокосту в науковій літературі за широкого підходу, в даному законопроекті не враховано права українців, інших слов'янських народів, радянських військовополонених, осіб з інвалідністю, які також є жертвами геноциду. В аспекті порушеного питання слід врахувати намір нацистів щодо повного винищення не тільки євреїв і ромів, а й поляків; факт ведення війни проти цивільного населення на території Європи і СРСР, в тому числі на українських землях проти українського народу; намір асимілювати цивільне населення СРСР з німецькою расовою групою або переселити їх за Урал чи винищити; факти знущань, нелюдських медичних експериментів відносно радянських військовополонених. Законодавчі пропозиції щодо врегулювання питання геноциду, Голокосту, запобігання визнання героями нацистських військових злочинців доцільно викласти з урахуванням расового, політичного, етнічного, національного, класового

мотиву. Тим самим буде враховано права будь-якої групи (української, російської, польської, єврейської, ромів, безнадійно хворих та осіб з інвалідністю, військовополонених та інших). Крім того, буде дотримано принцип недискримінації, пріоритету прав і свобод людини і громадянина. Звужене поняття Голокосту можна розглядати як корупціогенний фактор.

Перспективою подальших наукових досліджень є теоретичне дослідження порушеної проблеми; з'ясування статусу 14-ї гренадерської дивізії військ СС «Галичина» (Першої української дивізії УНА), віднесення її символіки до категорії забороненої в Україні, легальності проведення маршів в Україні на честь річниці її створення; вивчення питання героїзації С.Бандери, Р.Шухевича, А.Шептицького; удосконалення поняття геноцид в частині можливості кваліфікації відповідних діянь по відношенню до однієї особи.

Бібліографічний список

- Аванесян, В.В., 2011. Нюрнебергский трибунал и геноцид. *Общество и право*, 3, с.17-21.
- Закон України про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту, 1993. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>> [Дата звернення 16 квітня 2021].
- Закон України про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті, 2015. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text>> [Дата звернення 16 квітня 2021].
- Закон України про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років, 1991. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#top>> [Дата звернення 16 квітня 2021].
- Конституція України, 1996. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> [Дата звернення 16 квітня 2021].
- Кримінальний кодекс України, 2001. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> [Дата звернення 16 квітня 2021].
- О ситуации с героизацией нацизма, распространении неонацизма и других видов практики, которые способствуют эскалации современных форм расизма, расовой дискриминации, ксенофобии и связанной с ними нетерпимости, 2019. *Министерство иностранных дел Российской Федерации*. [онлайн] Доступно: <https://www.mid.ru/foreign_policy/humanitarian_cooperation/-/asset_publisher/bV3NYd16mBFC/content/id/3193903#65> [Дата звернення 16 квітня 2021].
- Проект Закону про внесення до деяких законодавчих актів України щодо запобігання героїзації військових злочинців та легалізації нацизму, 2020. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67974> [Дата звернення 20 лютого 2021].
- Римський статут міжнародного кримінального суду, 1998. ООН. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text> [Дата звернення 16 квітня 2021].

- Сафаров, Н.А. и Сафаров, Ф.Н., 2016. Предупреждение и наказание преступлений против человечности: проблемы разработки международной Конвенции (обзор работы Комиссии международного права ООН). *Правоведение*, 6, с.94-133.
- Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі, 1945. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201#Text> [Дата звернення 16 квітня 2021].
- Charny, I.W., ed. 1999. *Encyclopedia of Genocide*. Santa Barbara, Calif. : ABC-Clio, Vol.1: A-H.
- Lechtholz-Zey, J., 2012. The Laws Banning Holocaust Denial. *Internet Archive*. [online] Available at: <https://web.archive.org/web/20111027125404/http://beta.genocidepreventionnow.org/Portals/0/docs/Laws_Banning_Holocaust%20Denial_blog.pdf> [Accessed 19 February 2020].

References

- Avanesyan, V.V., 2011. Nyrnebergskiy tribunal i genotsid [The Nuremberg tribunal and genocide]. *Obshchestvo i pravo*, 3, pp.17-21. (in Russian).
- Charny, I.W., ed. 1999. *Encyclopedia of Genocide*. Santa Barbara, Calif. : ABC-Clio, Vol.1: A-H.
- Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine], 1996. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>> [Accessed 16 April 2021]. (in Ukrainian).
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Code of Ukraine], 2001. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> [Accessed 16 April 2021]. (in Ukrainian).
- Lechtholz-Zey, J., 2012. The Laws Banning Holocaust Denial. *Internet Archive*. [online] Available at: <https://web.archive.org/web/20111027125404/http://beta.genocidepreventionnow.org/Portals/0/docs/Laws_Banning_Holocaust%20Denial_blog.pdf> [Accessed 19 February 2020].
- O situatsii s geroizatsiey natsizma, rasprostraneniі neonatsizma i drugikh vidov praktiki, kotorye sposobstvuyut eskalatsii sovremennykh form rasizma, rasovoy diskriminatsii, ksenofobii i svyazannoy s nimi neterpimosti [Regarding the situation with the glorification of Nazism and the spread of Neo-Nazism and other practices that contribute to fuelling contemporary forms of racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance], 2019. *Foreign affairs of the Russian Federation*. [online] Available at: <https://www.mid.ru/foreign_policy/humanitarian_cooperation/-/asset_publisher/bB3NYd16mBFC/content/id/3193903#65> [Accessed 16 April 2021]. (in Russian).
- Proekt Zakonu pro vnesennia do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zapobihannia heroizatsii viiskovykh zlochyntsyv ta lehalizatsii natsyzmu [Draft Law on Introduction to Certain Legislative Acts of Ukraine on Prevention of Heroization of War Criminals and Legalization of Nazism], 2020. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67974> [Accessed 20 February 2021]. (in Ukrainian).
- Rymskyi statut mizhnarodnoho kryminalnoho sudu [Rome Statute of the International Criminal Court], 1998. United Nations. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available

- at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text> [Accessed 16 April 2021]. (in Ukrainian).
- Safarov, N.A. and Safarov, F.N., 2016. Preduprezhdenie i nakazanie prestupleniy protiv chelovechnosti: problemy razrabotki mezhdunarodnoy Konventsii (obzor raboty Komissii mezhdunarodnogo prava OON) [Prevention and punishment of crimes against humanity: problems of drafting a new international convention (review of the work of the UN international law commission)]. *Pravovedenie*, 6, pp. 94-133.
- Statut Mizhnarodnoho viiskovoho trybunalu dlia sudu ta pokarannia holovnykh viiskovykh zlochyntsiy yevropeiskykh krain osi, 1945. International Military Tribunal. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201#Text> [Accessed 16 April 2021]. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy pro pravovyi status ta vshanuvannia pamiaty bortsiv za nezalezhnist Ukrainy u XX stolitti [Law of Ukraine On Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection], 2015. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text>> [Accessed 10 April 2021]. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy pro reabilitatsiiu zhertv represii komunistychnoho totalitarnoho rezhymu 1917-1991 rokiv [Law of Ukraine On Rehabilitation of Victims of Political Repressions in Ukraine], 1991. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#top>> [Accessed 16 April 2021]. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu [Law of Ukraine On Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection], 1993. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>> [Accessed 16 April 2021]. (in Ukrainian).

N. Pogrebniak

PREVENTING GLORIFICATION OF WAR CRIMINALS AND LEGALIZATION OF NAZISM: PRACTICAL ASPECTS

The content of the legal norms enshrining the concepts of Nazism, Holocaust is determined in the research via the use of hermeneutic approach and formal and legal method. Broad and narrow approaches to interpreting these concepts in scientific doctrine have been identified. Their relationship with each other and with the concepts of crimes against humanity and international crimes has been clarified. The countries where Holocaust denial is a criminal offense have been identified.

It has been established that jurisdiction of these cases has is not governed in the national legislation of Ukraine. It is concluded that there is no regulatory definition of the concept of the Holocaust at either international or national level. It is proposed to consider the concept of Holocaust as a form of genocide. In order to prevent corruption-causing factors in the regulatory governance of the issue and discrimination against the rights of any racial group, it is proposed to define the concept of Holocaust via a broad approach. The need for the legislator to take into account the intention of Nazis to completely exterminate not only Jews but also Roma, Poles, to take into account the facts of abuse, inhumane medical experiments on Soviet prisoners of war, murders and slave labor of the Slavs, the intention of

assimilating civilians of the USSR with German racial group or relocate them beyond the Urals or exterminate when defining the concept of the Holocaust has been substantiated.

It has been established that in violation of Article 1, paragraph 1, subparagraph 20 of the Law of Ukraine "On the Legal Status and Honoring the Memory of Fighters for the Independence of Ukraine in the Twentieth Century" No. 314 dated 09.04.2015 the Cabinet of Ministers of Ukraine did not approve the list of organizations, structures and formations existing during the twentieth century aimed at obtaining, restoring or protecting the independence of Ukraine. It has been established that the legislation does not define specific forms of legal and illegal fighting for independence of Ukraine. There is no regulatory definition of fighters for the independence of Ukraine (specific individuals, organizations, other formations) related to the National Socialist Workers' Party of Germany and its units (SA, SD, SS, Gestapo).

A number of recommendations have been provided. In particular, to open access to information about the persecution and mass extermination of Jews, Roma and Slavs during the Second World War, to approve the list of legal and illegal forms of fighting for independence, fighters for independence in the twentieth century.

Key words: *prevention of glorification of war criminals, prevention of legalization of Nazism, fighters for independence of Ukraine, Holocaust.*

Стаття надійшла до редакції 16.04.2021 р.

УДК 341

В.І. Вишковська
А.А. Попов

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА І ЗАСОБИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

В статті зосереджена увага на аспектах відставання міжнародного права від потреб сучасних міжнародних відносин. Автори критично оцінюють погляди деяких науковців на роль Організації Об'єднаних Націй, зокрема Ради Безпеки, у розв'язанні кризових ситуацій міжнародної безпеки і пропонують суттєві зміни, з метою досягнення їх більшої ефективності та дієвості.

На думку авторів, бажаного результату можна досягти домогтися двома шляхами. Перший з них - запровадження в міжнародне право нових інститутів, які б відповідали сучасним потребам людства; другий - надання вже існуючим інститутам нових, якісно інноваційних функцій.

Серед нових реалій, з якими зіткнулось міжнародне право - активне використання деякими державами такого комплексу політичних, економічних, військових та інших заходів, таких як «гібридна війна». Остання застосовується не тільки проти України, але й проти інших країн світу, зокрема, проти країн Європейського Союзу.

Типовими рисами цього ганебного явища є знищення об'єднуючих цінностей, застосування традиційних, нетрадиційних тактик і недержавних (нерегулярних) воєнізованих формувань, організацію терористичних актів із запровадженням масового насильства і примусу, а також кримінальних безладів. При цьому відмінності між регулярними і нерегулярними підрозділами розмиваються. Їхні дії оперативні і

тактично скеровуються і координуються, аби досягти синергетичного ефекту у фізичному і психологічному вимірах конфлікту у межах одного театру воєнних дій. Останнє спостереження, на думку авторів, спричиняє потребу переоцінити роль держави і роль інших, можливо потенційних суб'єктів міжнародного права.

Доцільно знайти критерії відповідальності за ці дії і зв'язок з діяльністю тієї чи іншої держави. Саме така постановка питання даватиме можливість ефективних дій при «гібридних» злочинах без перешкод, притаманних державному суверенітету.

Ми вважаємо, що час продовжити обговорення перспективи участі в міжнародно-правовому регулюванні не тільки окремих фізичних осіб, але й їх сукупності (спільнот, формальних і неформальних об'єднань). Прикладом для початку може бути «кримінальна відповідальність» юридичних осіб.

Ключові слова: *гібридна війна, істотна зміна ідентичності, нетрадиційна тактика, феномен «приховування», фізична особа і спільноти, як учасники міжнародних відносин.*

DOI 10.34079/2226-3047-2021-12-21-44-51

Постановка проблеми. Міжнародне право сьогодні як ніколи є недосконалим, вимагає нового вирішення. Це проявляється в багатьох сферах міжнародного життя. Однією з них є право міжнародної безпеки, важливої частини міжнародного права, нормальне забезпечення якого як ніколи суттєво для України, що віч на віч зіткнулася з російською агресією. Отже, воно вимагає нагальних змін з врахуванням можливостей самої системи сучасного міжнародного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світовій та вітчизняній правовій доктрині питанням осучаснення міжнародного права присвячено багато праць. Серед них наукові праці українських вчених: М.В. Буроменського, В.П. Горбуліна, В.Н. Денисова, М.В. Яновського, В.С. Семенова, В.І. Євінтова, О.О. Мережка, В.О.Черних, О.Ю. Запорожця, Б.О. Парахонського, Г.М. Яворської та інших. У той же час малодослідженими залишаються питання ефективності впливу існуючих можливостей міжнародно-правових інститутів на «нетрадиційні» агресивні прояви з боку деяких країн та їх підлеглих осіб і структур.

Метою статті є здійснення аналізу основних особливостей названих «нетрадиційних» агресивних тактик і визначення окремих шляхів відповідного вдосконалення існуючого міжнародного права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання про відповідність міжнародного права вимогам сучасності тісно пов'язано із захистом національних інтересів кожної країни у сфері безпеки. «Складовою зовнішньої політики незалежної України, - пише В. О. Черних, - є діяльність у міжнародних структурах, що працюють над питаннями протидії світовим загрозам, у тому числі безпековим, екологічним, економічним, демографічним, продовольчим тощо. Така політика визначається стратегічними національними інтересами у сфері безпеки й у процесі переходу країни до стійкого розвитку. Система безпеки на глобальному рівні, дійовою одиницею якої є Українська держава, спирається на діяльність універсальної Організації Об'єднаних Націй (ООН), що визнана стрижневою в загальнонародській конфігурації протидії світовим загрозам [Черних, 2016, с.404].

Ймовірно, в останньому випадку ми маємо справу із звиклими оцінками. Дійсно, відповідно до положень Преамбули та п.1 ст.1 Статуту ООН, її основним завданням та першочерговою метою створення є підтримання міжнародного миру та безпеки шляхом застосування певних колективних заходів для запобігання та усунення загрози миру та

актів агресії, при чому пріоритет надається мирному врегулюванню міжнародних конфліктів. Згідно зі ст.24 Статуту ООН, на Раду Безпеки ООН (РБ ООН), покладена головна відповідальність за підтримку міжнародного миру та безпеки, внаслідок чого РБ ООН діє від імені Організації у зазначеній сфері (Организация Объединённых Наций, 1945).

Однак вже досить довгий період РБ ООН не виконує належним чином своїх функцій. Одним з таких прикладів є історія із створенням спеціального трибуналу з розслідування катастрофи малайзійського літака. У проєкті резолюції, запропонованої Малайзією, йдеться, що РБ ООН повинен «сформувати міжнародний трибунал з єдиною метою - добитися судового переслідування тих, хто несе відповідальність за злочин, пов'язаний зі збитим літаком авіакомпанії «Малайзійські авіалінії», що здійснював рейс МН17 17 липня 2014 року» (Центр Разумкова, 2016). Проти проголосувала одна делегація - Російська Федерація, яка скористалась своїм правом вето у РБ, і таким чином, заблокувала прийняття важливого документа.

Іншим негативним прикладом є історія з прийняттям - «кримської резолюції» про підтримку цілісності України. 28 липня 2016 р. у зв'язку із нікчемним рішенням Президента Російської Федерації (РФ), спрямованим на включення Автономної Республіки Крим та міста Севастополь до складу Південного федерального округу. Україна внесла на розгляд РБ ООН проєкт заяви РБ ООН для преси з даного питання. У проєкті документа, зокрема, йшлося про глибоку стурбованість РБ ООН відповідним рішенням російської сторони, а також ще раз підтверджено повагу до суверенітету, незалежності та територіальної цілісності нашої держави. Делегація РФ без жодної аргументації заблокувала розповсюдженій українською стороною проєкт. Рішення РФ щодо заяви стало черговим свідченням зловживання РФ статусом члена РБ ООН.

На жаль, не можна стверджувати, що міжнародна спільнота є одностайною в оцінці діяльності ООН і важливості останньої. Глава ООН ознайомив 28 січня з пріоритетами роботи на 2021 рік. І лише сьомим пріоритетом у роботі Генеральний секретар ООН вважає «подолання геополітичних розколів і пошук точок дотику». У цьому контексті, він заявив про необхідність домогтися «єдності в Раді Безпеки» і прагнути уникнути «великого розколу», який розділить світ надвоє. «Будь-яка нездатність великих держав домовитися між собою розв'яже руки порушникам спокою, які розпалюють і підігривають конфлікти», - попередив Антоніу Гутерреш (Гутерреш, 2021).

Таким чином, міжнародне право потребує нагальної офіційної переоцінки пріоритетів і суттєвих змін, з метою досягнення його більшої ефективності та єдності і взаєморозуміння. На наш погляд, бажаного результату можна домогтися двома шляхами. Перший з них - запровадження в міжнародне право нових інститутів, які б відповідали сучасним потребам людства; другий - надання вже існуючим інститутам нових, якісно інших функцій. Так, сучасність зіткнулася з новими реаліями в такій підгалузі міжнародного права, як право міжнародної безпеки. Серед них - активне використання деякими державами комплексу політичних, економічних, військових та інших заходів, зокрема, таких як «гібридна війна». Це негативне непересічне явище, безумовно, небезпечне для всього світу. Більшість (84%) експертів переконані у тому, що Росія здійснює гібридну агресію проти країн Європейського Союзу (ЄС). На їх думку, головними цілями російської агресії є: розвал ЄС, знищення об'єднуючих цінностей і формування нового європейського устрою під егідою Росії (70%), відродження «імперської величі Росії і забезпечення домінуючих позицій в Європі (64%)» (Центр Разумкова, 2016, с.4).

Значною мірою засоби і методи цієї війни були направлені і продовжують використовуватися проти України. «Гібридна» війна проти нашої держави, - зазначає Костянтин Кононенко, заступник директора українського Національного інституту стратегічних досліджень, - засвідчила також відсутність дієвості міжнародних глобальних і регіональних безпекових інститутів (ООН, ОБСЄ, ЄС, Ради Європи, СНД) у врегулюванні міжнародних конфліктів і локальних воєн та як наслідок - втрату ними міжнародного авторитету» (Центр Разумкова, 2016, с.13).

Чому ж саме про «гібридну війну» йдеться, коли говорять про втрату «дієвості міжнародних глобальних і регіональних безпекових інститутів»? Ф. Хоффман в своїй праці «Конфлікт у XXI столітті. Поява гібридних війн» (2007 р.) зазначив, що «гібридні війни» поєднують цілий спектр різних режимів ведення війни, включаючи застосування традиційних, нетрадиційних тактик і недержавних (нерегулярних) воєнізованих формувань, організацію терористичних актів з використанням масового насильства і примусу, а також кримінальних безладів (Першин, 2016). На його думку, «гібридні війни» ведуться як державними, так і недержавними структурами. При цьому відмінності між регулярними і нерегулярними підрозділами розмиваються. Їхні дії оперативно і тактично скеровуються і координуються, аби досягти синергетичного ефекту у фізичному і психологічному вимірах конфлікту у межах одного театру воєнних дій (Першин, 2016).

Невипадково, Д. Золотухін вважає, що фактично, в ідеальному стані, відбиттям «гібридної» агресії має опікуватися громадянське суспільство, а не держава. Оскільки держава просто не в змозі реалізувати цю задачу (Центр Разумкова, 2016, с.15). Іншими словами, ми бачимо в такій пропозиції потребу переоцінити роль держави та інших, можливо потенційних суб'єктів міжнародного права.

Істотною рисою «гібридної війни» є феномен «приховування». «Якщо у традиційних війнах прямо говориться про претензії або амбіції одних держав щодо інших, - пишуть Б.О. Парахонський і Г.М. Яворська, - чітко визначаються цілі війни, стратегічні наміри супротивників, то у війнах гібридного типу головний акцент робиться на створенні ситуації страху, нестабільності, невизначеності тощо. Приховування реального смислу війни стає необхідним з огляду на потребу виправдати свої дії в очах як власного населення, так і світової спільноти в умовах глобального інформаційного простору. Оскільки реальна ситуація може змінюватись і набувати небажаного вигляду, стає необхідним висувати на поверхню різні версії. Відбувається своєрідна гра прихованих смислів (Парахонський та Яворська, 2017, с.8). На думку останніх авторів, перемога у «гібридній війні» можлива, але вона не здобувається лише шляхом деокупації територій або введенням міжнародних контингентів, хоча це також необхідно. Перемога означає досягнення досить істотної зміни ідентичності або її корегування у вигідний для себе бік ([Парахонський та Яворська, 2017, с.12).

Оскільки передумовою ведення гібридної війни є формування глобалізованого соціально-інформаційного і культурного простору як потужного механізму моделювання реальності відповідно до правила: реальним і справжнім є те, що пропонується в цьому просторі, належним чином подане та оцінене, тоді як факти, що цьому суперечать, відкидаються та замовчуються або витіснені на периферію (Парахонський та Яворська, 2017, с.10), Б.О. Парахонський і Г.М. Яворська вважають, що для «гібридної війни» існує такий самий симбіотичний зв'язок між гібридним агресором і сучасним інформаційним середовищем, що включає медійні та новомедійні засоби (Інтернет і соціальні мережі). Без соціальних мереж сучасна «гібридна війна» втратила б сенс. Крім того, на відміну від війни з терором, інформаційний простір у цьому випадку перетворюється на простір безпосереднього ведення воєнних дій, а

інформація - на зброю з цілком реальним руйнівним ефектом, при застосуванні якої руйнуються не фізичні об'єкти, а уявлення про дійсність (Парахонський та Яворська, 2017, с.12).

«Меметична зброя (memeticwarfare) як інструмент у «гібридній» війні, - пише Л. Смола, - вже відіграла свою важливу роль. Меми: укропи, колоради, кримнаш, ввічливі люди, ватники, майдануті, бандерлоги, свідоміти, кіборги стали елементами ментальної зброї та вплинули на формування світоглядних позицій протидіючих сторін» (Центр Разумкова, 2016, с.56). Підкреслене вище висуває необхідність адекватної реакції на нові методи і засоби ведення війни, адже ті, що використовувалися раніше: артилерія, авіація, окупація, блокада, втратили свій сенс.

На наш погляд, у вирішенні цих проблем раціонально було б використати, по-перше - застосування адекватних зворотних дій не тільки до «старих» суб'єктів міжнародного права (в даному випадку - агресивних суб'єктів-держав), але й фірм і фізичних осіб, незалежно від їх державної належності. Як приклад, можна навести відключення відповідних суб'єктів від всесвітньої мережі Інтернет і блокування їх теле/радіо передач на «ворожій» території. Умовно кажучи, коли відбуваються масові порушення державного кордону, набагато ефективніше закрити його повністю, ніж ставити прикордонника за кожним кущем. Останнє міркування, з врахуванням існуючого досвіду застосування санкцій з боку світової спільноти до юридичних і фізичних осіб, з необхідністю ставить на порядок денний питання про певну міжнародну суб'єктність юридичних осіб. Також про остаточне визнання суб'єктом міжнародного права фізичної особи і формулювання видів діяльності цієї особи, що мають міжнародне значення, у зв'язку з діяльністю тієї чи іншої держави. Саме така постановка питання даватиме можливість ефективних дій проти «гібридних» злочинів без перешкод, притаманних державному суверенітету.

Подібна постановка питання має право на життя. Так, О. В. Тарасов пише: «...міжнародна практика все частіше доводить, що індивід має міжнародні права та обов'язки. Фізична особа має право звертатися в позасудові (Комітет з прав людини, Комісія з прав людини та ін.) та судові (Європейський суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини) міжнародні органи за захистом своїх прав. Фізична особа може нести міжнародну кримінальну відповідальність за вчинення міжнародних злочинів (Буроменський, ред., 2006, с.42).

Вже настав час продовжити обговорення перспективи участі в міжнародно-правовому регулюванні не тільки окремих фізичних осіб, але й їх сукупності: спільнот, формальних і неформальних об'єднань. Прикладом для початку порівняльної дискусії може бути «кримінальна відповідальність» юридичних осіб. Як приклад другого шляху, «надання вже існуючим інститутам нових, якісно інших функцій», використання старих інститутів міжнародного права, але з новим змістом, можна привести пропозицію провідних західних і українських експертів запровадження голосування більшістю 60% або 70%, при розгляді Радою таких важливих питань як порушення імперативних норм міжнародного права, проявів агресії, геноциду тощо; необхідність налагодження співпраці РБ з Міжнародним кримінальним судом і створення сил негайного реагування у вигляді багатонаціонального контингенту із представників держав-членів РБ; потребу нормативного регулювання на вищому рівні миротворчих та інших операцій ООН (Сербенко, 2015).

Прикладом того ж роду може бути так звана «відмова». Відмова - це акт, на підставі якого суб'єкт (зазвичай держава) відмовляється від своїх прав і претензій. Відмова можлива або у вигляді передачі права іншому, або у вигляді відречення від права взагалі. Прикладом відмови першого роду може служити відмова СРСР від

репараційних претензій до Японії та Німеччини. Прикладом іншого роду - відмова України від володіння ядерною зброєю. Відмова завжди стосується права суб'єкта та не створює зобов'язання для третіх держав. За формою відмова може бути письмовою, усною або мовчазною. Однак вона завжди має бути ясно вираженою, її неможливо резюмувати. Міжнародне право не містить певних положень щодо можливості відмовитися від відмови. Але можна припустити, що тут має діяти те саме застереження, що й у праві міжнародних договорів - *rebussic stantibus*.

Однак, використовувати цей відомий міжнародному праву інститут потрібно із застереженнями, які б відповідали сучасним реаліям. М. Гончар зауважує, що під час президентства В. Януковича в Україні прийнятий Закон «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», в якому був зафіксований «позаблоковий статус України», який не має міжнародно-правового механізму визнання (Центр Разумкова, 2016, с.60). За нашою точкою зору, це є зворотною підставою для перегляду Україною свого зобов'язання.

Висновок. Термін «гібридна війна» введено в обіг для відображення багатогранності, комплексності сучасних конфліктів за участі державних і недержавних гравців. Вони проводять скоординовані операції одночасно у фізичному та інформаційному просторах, використовують необмежену кількість засобів, методів, форм, способів впливу на супротивника, уникаючи повномасштабного військового протистояння. Міжнародне право сьогодні як ніколи вимагає доопрацювання та вдосконалення. Однією з його підгалузей, яка потребує нагальних змін - право міжнародної безпеки, важливої частини міжнародного права, нормальне забезпечення якого є важливим для України, що зіткнулася з російською агресією на власній території. На часі здійснити офіційну переоцінку пріоритетів та ініціювати суттєві зміни, з метою досягнення більшої ефективності міжнародного права та його ролі на міжнародній арені.

Бібліографічний список

- Буроменський, М.В., ред., 2006. *Міжнародне право*. Київ: ЮрінкомІнтер.
- Гутерреш, А., 2021. Глава ООН про пріоритети роботи на 2021 рік: за кризою слідують зміни. *Українське право*, [онлайн] 31 січня. Доступно: <https://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/glava-oon-pro-priorytety-roboty-na-2021-rik-za-kryzoju-sliduyut-zminy/> [Дата звернення 20 квітня 2021].
- Организация Объединённых Наций, 1945. Устав Организации Объединённых Наций и Устав Международного Суда. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010> [Дата звернення 9 квітня 2021].
- Парахонський, Б.О. та Яворська, Г.М., 2017. Онтологія гібридної війни: гра прихованих смислів. *Стратегічна панорама*, 1, с.7–16.
- Першин, Ю.Ю., 2016. Записки о «гибридной войне». *Вопросы безопасности*, 4, с.63–85. DOI: 10.7256/2409-7543.2016.4.19510
- Сербенко, Н., 2015. Щодо актуальності реформування ООН. *Борисфен Інтел*, [онлайн] 6 квітня. Доступно: <<http://bintel.com.ua/uk/article/ReformUN/>> [Дата звернення 20 квітня 2021].
- Центр Разумкова, 2016. «Гібридна» війна Росії – виклик і загроза для Європи. *Разумков Центр*. [онлайн] Доступно: <https://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2016_12_14/GIBRID-WAR-FINAL-1-1.pdf> [Дата звернення 05 квітня 2021].

Черних, В.О., 2016. Українське питання у рішеннях органів ООН. В: А.П. Гетьман, І.В. Яковюк, В.І. Самощенко, ред. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права*: матеріали II Харківських міжнар. правових читань, присвяч. пам'яті проф. М.В. Яновського і В.С. Семенова, м. Харків, 21 листоп. 2016 р. Харків, Ч.2, с.404–407.

References

- Buromenskiy, M.V., ed., 2006. *Mizhnarodne pravo [International law]*. Kyiv: YurinkomInter. (in Ukrainian).
- Chernykh, V.O., 2016. Ukrainске pytannya u rishenniakh orhaniv OON [The Ukrainian question in the decisions of UN bodies]. In: *Current problems of modern international law*: Proceedings of the II Kharkiv International legal readings, Kharkiv, 21 November 2016. Kharkiv, Part2, pp.404-407. (in Ukrainian).
- Guterres, A., 2021. Hlava OON pro priorytety roboty na 2021 rik: za kryzoiu sliduiut zminy [The head of the UN on the priorities for 2021: the crisis is followed by change]. *Ukrainske pravo*, [online] 31 January. Available at: <https://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/glava-oon-pro-priorytety-roboty-na-2021-rik-za-kryzoyu-sliduyut-zminy/> [Accessed 20 April 2021]. (in Ukrainian).
- Parakhonsky, B. and Yavorska, G., 2017. Ontolohiia hibrydnoi viiny: hra prykhovanykh smysliv [The ontology of the hybrid war: interplay of hidden meanings]. *Strategic Panorama*, 1, pp.7-16. (in Ukrainian).
- Pershin, Y.Y., 2016. Zapiski o «gibridnoj vojne» [Comments on "hybrid warfare"]. *Security issues*, 4, pp.63-85. DOI: 10.7256/2409-7543.2016.4.19510 (in Russian).
- Razumkov Centre, 2016. «Hibrydna» viina Rosii – vyklyk i zahroza dlia Yevropy [Russia's "hybrid" wine is a challenge and a threat to Europe]. *Razumkov Centre*. [online] Available at: <https://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2016_12_14/GIBRID-WAR-FINAL-1-1.pdf> [Accessed 05 April 2021]. (in Ukrainian).
- Serbenko, N., 2015. Shchodo aktualnosti reformuvannia OON [On the Relevance of Reforming the UN]. *Borysfen Intel*, [online] April 6. Available at: <<http://bintel.com.ua/uk/article/ReformUN/>> [Accessed 20 April 2021]. (in Ukrainian).
- United Nations, 1945. Ustav Organizatsii Obedinennykh Natsiy i Ustav Mezhdunarodnogo Suda [The Charter of the United Nations and the Charter of the International Court of Justice]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010> [Accessed 9 April 2021]. (in Russian).

V. Vyshkovska

A. Popov

MODERN PROBLEMS OF INTERNATIONAL LAW AND MEANS OF THEIR SOLUTION

The article focuses on the aspects of lagging international law behind the needs of modern international relations. The authors critically assess the views of some scientists on the role of the United Nations, in particular the Security Council, in resolving international security crises and suggest significant changes in order to achieve their greater effectiveness and efficiency.

According to the authors, the desired result can be achieved in two ways. The first of them is the introduction of new institutions in international law that would meet the modern needs of humanity; the second is the provision of new, qualitatively innovative functions to existing institutions.

Among the new realities faced by international law is the active use by some states of such a set of political, economic, military and other measures, such as "hybrid warfare". The latter is used not only against Ukraine, but also against other countries of the world, in particular, against the countries of the European Union.

Typical features of this shameful phenomenon are the destruction of unifying values, the use of traditional, non-traditional tactics and non-state (irregular) paramilitary groups, the organization of terrorist acts with the introduction of mass violence and coercion, as well as criminal riots. At the same time, the differences between regular and irregular divisions are blurred. Their actions are quickly and tactically directed and coordinated in order to achieve a synergistic effect in the physical and psychological dimensions of the conflict within the same theater of military operations. The latter observation, according to the authors, makes it necessary to overestimate the role of the state and the role of other, possibly potential subjects of international law.

It is advisable to find criteria for responsibility for these actions and connection with the activities of a particular state. It is this formulation of the question that will allow effective actions in «hybrid» crimes without obstacles inherent in state sovereignty.

We believe that it is time to continue discussing the prospects of participation in international legal regulation not only of individual individuals, but also of their totality (communities, formal and informal associations). An example to begin with is the «criminal liability» of legal entities.

Keywords: *hybrid warfare, significant identity change, non-traditional tactics, the phenomenon of «concealment», an individual and communities as participants in international relations.*

Стаття надійшла до редакції 20.04.2021 р.

УДК 347.41

В.В. Школьний

«РОЗУМНІ КОНТРАКТИ» (СМАРТ-КОНТРАКТИ) ЯК НОВИЙ ВИКЛИК ДЛЯ ПРАВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті визначено теоретико-правовий зміст категорії «розумні контракти», окреслено поняття та основні форми реалізації контрактних зобов'язань без примусового виконання. Виходячи з сучасної глобалізаційної парадигми правового розвитку, смарт-контракти визначено як контракти, технологічно забезпечені у такий спосіб, що дає можливість сторонам гарантувати двостороннє виконання договірних зобов'язань без звернення до засобів примусового виконання, включаючи судовий спосіб захисту порушених прав. Наголошується, що подібна дефініція потребує включення до чинного цивільного і господарського законодавства, зважаючи на фактичне існування у суспільних відносинах таких контрактів у формі торгових автоматів та інших технологічно можливих практичних формах і моделях, а також враховуючи реальну можливість забезпечити зменшення гіпотетичних витрат сторін

контракту на судовий розгляд справи.

Ключові слова: *смарт-контракти, договір, цивільне право, примусове виконання, правова глобалізація.*

DOI 10.34079/2226-3047-2021-12-21-51-57

Постановка проблеми. Слід зазначити, що у контексті сучасних суспільних процесів самодопомога не є принципово новим явищем, оскільки люди регулярно діють самостійно перед посиланням на офіційну правову систему. Так, за останні кілька років група новаторів почали розробляти комп'ютерні технології, які спричинили появу принципово нової сфери правового регулювання в договірному праві – т.зв. «розумні контракти» або смарт-контракти. З телеологічної точки зору, їх мета полягає в тому, щоб дозволити сторонам такого договору забезпечити виконання ними досягнутої згоди щодо збільшення витрат на будь-яке порушення на відповідну суму. Розумні контракти визначаються як угоди, в яких умови виконуються автоматизовано, як правило, за допомогою комп'ютерів. Такі контракти призначені для забезпечення виконання без звернення до суду. Автоматизація забезпечує собою продуктивність, виключаючи людський фактор із виконання контракту. Одним із прикладів розумного контракту є вендінговий торговий автомат. Якщо машина працює належним чином і гроші вставляються в машину, що призведе до виконання договору купівлі-продажу в автоматичному режимі. Такий договір не створює жодних юридичних проблем, якщо машина видаватиме газовану воду чи каву, однак юридичні питання виникають, якщо замість цього машина може видавати, наприклад, наркотичні засоби. Отже, постає актуальне у сучасних умовах загальної інформатизації суспільства проблемне питання про правомірність та доцільність законодавчої заборони таких автоматичних засобів зважаючи на теоретичну можливість їх використання для незаконних цілей, або, навпаки, їх легалізацію та унормування приписами чинного цивільного законодавства.

Отже, за сучасного стану доктринальної розробки договірних відносин необхідно зосередитися на юридичному визначенні «розумних контрактів» та встановленні співвідношення між юриспруденцією (формально-юридичний аспект) та технологічними процесами (технологічний аспект). В цьому аналізі також варто використовувати результати досліджень смарт-контрактів у галузі інформатики, тобто за допомогою широкого міждисциплінарного підходу. При цьому слід враховувати ту обставину, що поняття смарт-контракту на сьогодні існує, насамперед, у площині технологічного (програмного) забезпечення, але потребує належної розробки та законодавчого регулювання у формально-юридичній площині соціального нормативного регулювання не лише на рівні технічних, а саме на рівні правових (перш за все, цивільно-правових) норм.

З технологічної точки зору, можна відзначити дві структурні складові смарт-контрактів. Перший компонент називається «програмне забезпечення», що може бути визначено як фізичний або цифровий примірник умов контракту на машини або інше майно, яке бере участь у виконанні контракту. Іншим компонентом є відповідний фізичний автоматизований пристрій, за допомогою якого фізичні особи мають змогу давати згоду на реалізацію смарт-контрактів, тобто з цивільно-правової точки зору надавати їм юридичної договірної (диспозитивної) сили.

Метою статті є вироблення доктринальних підходів до цивільно-правового регулювання смарт-контрактів у сучасних умовах правової глобалізації та міждержавної інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Необхідно відзначити, що з онтологічних позицій «розумний контракт» - це угода, виконання якої відбувається автоматизовано. Вказане автоматичне виконання часто здійснюється за допомогою комп'ютера, що працює на кодї, який перевів юридичні норми у виконувану програму (Clack, Bakshi and Braine, 2016). Ця програма має контроль над фізичними або цифровими об'єктами, необхідними для здійснення виконання. Прикладом може бути автомобіль, на якому встановлена програма для запобігання займанню, якщо умови боргового контракту не виконуються, або банківське програмне забезпечення, яке автоматично перераховує гроші, якщо виконуються певні умови. Отже, «розумний контракт» не покладається на державний примус для забезпечення виконання, але водночас є способом для договірних сторін забезпечити виконання самостійно диспозитивним шляхом.

У юридичному розумінні можна умовно розрізняти сильні та слабкі «розумні контракти». Сильні смарт-контракти покривають витрати на анулювання та модифікацію (зміну умов договору), тоді як слабкі смарт-контракти – ні. Це означає, що якщо суд зможе змінити контракт після того, як його було виконано з відносною легкістю, тоді він буде визначений як слабкий розумний контракт. Якщо є великі витрати на зміну договору таким чином, що для суду немає практичного сенсу ухвалювати подібне рішення, тоді договір буде визначено як сильний.

У науковій літературі запропоновано численні альтернативні визначення смарт-контракту (Stark, 2016). У статті Кристофера Кларка, де розглядається певний шаблон для створення стандартних смарт-контрактів, запропоноване більш широке визначення розумних контрактів, яке розділяється традиційні та нетрадиційні методи примусового виконання (Clack, Bakshi and Braine, 2016). К. Кларк давав визначення традиційних засобів примусового виконання як тих, що діють через такі установи, як арбітраж чи суди – це слабкі розумні контракти, оскільки витрати на зміну або скасування такого договору недостатньо високі, щоб заборонити це робити судам чи арбітрам. При цьому нетрадиційні засоби примусового виконання визначаються як такі, що діють за допомогою технології, що захищає їх від фальсифікацій, «з припущенням, що при ідеальному впровадженні системи неправильна робота або невиконання стану є неможливими». Причина полягає в тому, що виконання договору може бути «підроблено» судами в тому сенсі, що суд може змінити початкові наміри сторін, а в останньому випадку вказаний процес є захищеним технологічно.

В той же час, принципово новий виклик постає перед державними органами контролю, які стикаються з сильними «розумними контрактами», адже йдеться про безпосереднє втручання до їх іманентної компетенції. Це новітня ситуація, яка потребує юридичного визначення «розумних контрактів» у чинному цивільному законодавстві. На відміну від класичних договорів, виконання яких може бути зупинено сторонами добровільно або за рішенням суду, сильний «розумний контракт», який було ініційовано сторонами, у будь-якому випадку технологічно повинен бути виконаний у повному обсязі.

На практиці найчастіше контракти добровільно та сумлінно виконуються сторонами договору. Це пов'язано з тим, що переважна більшість контрактів у суспільстві закінчуються не порушенням, а взаємним виконанням. Більше того, розвиток сучасного індустріального суспільства був б неможливим, якби це було інакше (Hannaford-Agor and Waters, 2013). Лише тоді, коли виникає суперечка щодо договору, виникає потреба у примусовому виконанні. Проте звернення до судової системи є процесом, що вимагає значних матеріальних ресурсів. Можливість забезпечити виконання заздалегідь є кращою ситуацією, якщо очікувана вартість судових витрат перевищує очікувану вигоду від виконання контракту. Оскільки

судовий процес може бути матеріально важким заходом для сторін, підвищення рівня забезпечення контрактних послуг може бути бажаною можливістю для них у сучасних умовах науково-технічного прогресу та інформатизації соціуму.

Контрактне програмне забезпечення можна при цьому детермінувати як фізичну інстанцію комп'ютерно розшифрованого контракту (Szabo, 2002). Умови багатьох контрактів можуть бути записані мовами програмування, які передаються машині (Jones, Eber and Seward, 2000). Причиною цього є те, що виконання та виконання контракту по суті зводиться до умовних висловлювань, які є основними для обчислень (McCarthy, 1960).

Наприклад, при заставі автотранспортного засобу, якщо певна сума грошей не буде отримана до певної дати, автомобіль може бути повернутий у власність. Хоча багато контрактів, безумовно, є більш складними, в основі умовні заяви стоять за всім примусовим виконанням. Важливо згадати, що створення контракту не обов'язково має бути у фізичному об'єкті власності чи обладнання, а може бути в іншому фрагменті комп'ютерного коду. Наприклад, банківський рахунок може містити контрактне програмне забезпечення, яке взаємодіє із загальними інформаційними системами банку. Як приклад, такі контрактні програми можуть зобов'язати покупця надіслати гроші на рахунок ескроу, як тільки будуть дотримані певні зовнішні умови.

З технологічної точки зору, до появи комп'ютерів було важко використовувати подібні забезпечувальні контрактні засоби. Це детермінувало визначальну роль судів у забезпеченні належного виконання приватно-правових контрактів. Однак зараз із збільшенням оцифровування суспільних відносин, розвитком мережі Інтернет та посиленням технічних пристроїв можливість встановлення контрактних програм забезпечувального характеру різко зростає (Osisanwo, Kuyoro and Awodele, 2015).

Серед чинників, що прискорюють впровадження новітніх засобів самовиконання контрактів, можна визначити, серед інших, такі: стрімкі зміни у сфері сучасних комп'ютерних технологій, що призводять до створення кіберпростору на всіх рівнях суспільних відносин; стрімке розповсюдження інформаційно-комунікаційних технологій; набуття суспільством інформаційної якості, що відображає появу глобального інформаційного простору; постійне збільшення інформаційних перевантажень у практичній діяльності підприємців на сучасному етапі; використання нових інформаційних технологій, які змінюють не тільки процеси створення, передавання, оброблення інформації та прийняття рішень на її основі, а й усю діяльність підприємства, організації чи установи; виникнення внаслідок процесу інформатизації принципово нових проблем, що потребують правового регулювання, пов'язаних, в першу чергу, з юридичними питаннями електронного документообігу та мережі Інтернет, застосування криптографічних засобів і цифрової готівки, забезпечення секретності електронного листування та охорони авторських прав на програмне забезпечення, боротьби з кіберзлочинністю та ін.; оформлення в останні роки як самостійної галузі права інформаційного (комп'ютерного) права тощо.

У сучасних умовах глобалізації Інтернет володіє практично безмежними можливостями повідомляти нову інформацію кожен день і дуже швидко. Швидкість поширення інформації ще ніколи не була настільки висока: як тільки в світі відбувається якась гучна подія, згадка про нього тут же з'являється в інтернеті, а потім блискавично розходить по інших сайтів і може вже через пару хвилин стати відомим величезної кількості користувачів. Крім того, більшість такої інформації неможливо приховати або заборонити, тому в мережі гласність і свобода слова набагато більш актуальні поняття, ніж для друкованих ЗМІ. Практично безмежні можливості інтернету у сфері бізнесу, здійснення покупок, фріланса. На просторах глобальної мережі можна

знайти і придбати майже будь-який товар, замовити і оплатити, не виходячи з дому. Тут же можна знайти замовників на роботу, клієнтів, партнерів, вибудовувати ділові відносини на відстані. З кожним роком рівень грошового обороту мережі зростає, а значить, що все більше компаній розуміють переваги онлайн-бізнесу і хоча б частково виводять свої компанії в інтернет-доступ. Так з'являються тисячі магазинів, сайтів і ресурсів в соціальних мережах, які продають товари і послуги. Крім цього, глобальна павутина поширює свій вплив і на сектор розваг: з'являються ігри, фільми, серіали, розважальні програми, навіть телевізійні канали відтепер транслиуються не тільки по телевізору, але і в інтернеті.

З урахуванням вищезазначеного, можна констатувати, що у сучасних умовах інформаційного розвитку суспільства примусове виконання договору є не що інше, як проходження певної фактичної обставини за допомогою умовної заяви. Основне питання, яке слід поставити: хто виконує дану умовну заяву? Найбільш поширене та найменш спірне виконання контракту походить від самих сторін. Наприклад, контракт може містити таке концептуальне твердження: «Максим Р. погоджується придбати автомобіль у В. за 100 000 гривень». Умовно можна написати: «якщо Максим Р. заплатить Тарасу В. 100 000 гривень, то Тарас В. підпише аркуш паперу, який надасть Максиму Р. право власності на автомобіль». Таким чином, сторони мають реальну змогу самостійно тлумачити та виконувати відповідний договір.

Однак, коли справа піде не так, для витлумачення та дотримання умовних тверджень можна звернутися до третьої сторони. Найбільш відомим прикладом такої третьої сторони є суддя, який використовує свої юридичні міркування для фізичного забезпечення результатів умовної заяви. По суті, з технологічної точки зору суддя – це не що інше, як «комп'ютер», який застосовує ряд правил до сукупності фактів, а потім доручає іншим дотримуватися результатів судового розгляду цивільної чи господарської справи щодо дотримання або недотримання договірних відносин (D'Amato, 1977).

Водночас слід зазначити, що судове примусове виконання контрактів – це не єдиний існуючий спосіб забезпечення виконання контрактів. Замість того, щоб суддя тлумачив і примусово виконував договір, можна зробити так, щоб це зробила машина. Така машина повинна мати дві здібності. По-перше, вона повинна мати можливість правильно відображати результати заданих фактичних даних. По-друге, її продукцію потрібно певним чином реалізувати в реальному світі. Торговий автомат є класичним прикладом самовиконання смарт-контракту. Торгові автомати визначаються як «автономні автомати, що видають товари або надають послуги, коли монети вставляються». Іншими словами, вони виконують одну частину контракту після одностороннього прийняття у формі грошової пропозиції, акцептуючи відповідну оферту автоматичним способом (Segrave, 2002).

Однією з причин існування контрактних програм також може бути визнане зниження витрат за рахунок забезпечення виконання без звернення до суду. Іншою причиною може бути підпорядкування державної влади індивідуальній автономії. Торговий автомат це наочно демонструє як утилітарно, так і утопічно, особливо у сучасних умовах глобалізації та інтенсифікації процесів всеосяжної інформатизації суспільних відносин.

Висновки. Отже, виходячи з проведеного дослідження, смарт-контракти можна визначити як контракти, технологічно забезпечені у такий спосіб, що дає можливість сторонам гарантувати двостороннє виконання договірних зобов'язань без звернення до засобів примусового виконання, включаючи судовий спосіб захисту порушених прав.

Подібна дефініція потребує включення до чинного цивільного і господарського законодавства, зважаючи на фактичне існування у суспільних відносинах таких контрактів у формі торгових автоматів та інших технологічно можливих практичних формах і моделях, а також враховуючи реальну можливість забезпечити зменшення гіпотетичних витрат сторін контракту на судовий розгляд справи.

References

- Clack, Ch.D., Bakshi, V.A. and Braine, L., 2016. Smart Contract Templates: Foundations, Design Landscape and Research. *Cornell University*. [online] Available at: <<https://arxiv.org/abs/1608.00771v3>> [Accessed 1 April 2021].
- D'Amato, A., 1977. Can/Should Computers Replace Judges? *Georgia Law Review*, 11, pp.1277-1301.
- Hannaford-Agor, P. and Waters, N.L., 2013. Estimating the Cost of Civil Litigation. *NCSC: Court Statistics Project*, [online] 20(1). Available at: <https://www.srln.org/system/files/attachments/CSPH_online2.pdf> [Accessed 1 April 2021].
- Jones, S.P., Eber, J.-M. and Seward, J., 2000. Composing Contracts: An Adventure In Financial Engineering, In: S. Weirich, ed. *ACM SIGPLAN International Conference on Functional Programming*, New Jersey, USA; August 23 – 28, 2020. [online] Available at: <<https://www.microsoft.com/en-us/research/publication/composing-contracts-an-adventure-in-financial-engineering/>> [Accessed 1 April 2021].
- McCarthy, J., 1960. Recursive Functions of Symbolic Expressions and Their Computation by Machine, Part I. *Communications of the ACM*, 3(4), pp.184–195. DOI: <https://doi.org/10.1145/367177.367199>
- Osisanwo, F., Kuyoro, S. and Awodele, O., 2015. Internet Refrigerator – A typical Internet of Things (IoT). *Semantic Scholar*. [online] Available at: <[https://www.semanticscholar.org/paper/Internet-Refrigerator-%E2%80%93-A-typical-Internet-of-\(-IoT-Osisanwo-Kuyoro/576968cf2bfbbcf8ae2b03670bc1ee30dbd1621](https://www.semanticscholar.org/paper/Internet-Refrigerator-%E2%80%93-A-typical-Internet-of-(-IoT-Osisanwo-Kuyoro/576968cf2bfbbcf8ae2b03670bc1ee30dbd1621)> [Accessed 1 April 2021]. DOI: 10.15242/ie.e0315051
- Segrave, K., 2002. *Vending machines: an american social history* Jefferson: McFarland & Co.
- Stark, J., 2016. Making Sense of Blockchain Smart Contracts. *CoinDesk*, [online] June 4. Available at: <<http://www.coindesk.com/making-sense-smart-contracts/>> [Accessed 1 April 2021].
- Szabo, N., 2002. A Formal Language for Analyzing Contracts. *The Satoshi Nakamoto Institute*. [online] Available at: <<https://nakamotoinstitute.org/contract-language/>> [Accessed 1 April 2021].

V. Shkolnyi

«REASONABLE CONTRACTS» (SMART CONTRACTS) AS A NEW CHALLENGE FOR LAW IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

The article defines the theoretical and legal content of the category of "reasonable contracts", outlines the concepts and basic forms of implementation of contractual obligations without enforcement. Based on the modern global paradigm of legal development, smart contracts are defined as contracts that are technologically secured in such a way that allows the parties to guarantee bilateral performance of contractual obligations without recourse to enforcement means, including judicial protection of violated right.

It is noted that such a definition requires inclusion in the current civil and economic legislation, taking into account the actual existence in public relations of such contracts in the form of vending machines and other technically possible practical forms and models, as well as taking into account the real possibility of reducing the hypothetical costs of the parties to the contract for judicial consideration of the case.

It is determined that in the context of modern social processes, self-help is not a fundamentally new phenomenon, since people regularly act independently before referring to the official legal system. So, over the past few years, a group of innovators have begun to develop computer technologies that have led to the emergence of a fundamentally new area of legal regulation in contract law, such as so-called "reasonable contracts" or smart contracts.

From a teleological point of view, their purpose is to allow the parties to such a contract to ensure that they have reached an agreement to increase the cost of any violation by an appropriate amount. Smart contracts are defined as agreements in which conditions are executed automatically, usually using computers. Such contracts are intended to ensure execution without going to court. Automation ensures productivity by eliminating the human factor from contract execution. One example of a smart contract is a vending machine. If the machine is working properly and money is inserted into the machine, this will automatically execute the purchase and sale agreement.

It is noted that such a contract does not create any legal problems if the machine will issue soda or coffee, but legal issues arise if the machine can issue, for example, narcotic drugs. So, there is a problematic question of the legality and expediency of legislative prohibition of such automatic means due to the theoretical possibility of their use for illegal purposes, or, conversely, their legalization and normalization by the requirements of current civil legislation.

Keywords: *smart contracts, contract, civil law, enforcement, legal globalization.*

Стаття надійшла до редакції 23.04.2021 р.

УДК 371.2:001.895:34-057.875

В.І. Топузов

ЮРИДИЧНА КЛІНІКА ЯК ІННОВАЦІЙНА ФОРМА НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ-ЮРИСТІВ

У роботі обговорюється процес модернізації української юридичної освіти, в якому особлива увага приділяється практичній підготовці майбутніх юристів, важлива роль у цьому процесі належить клінічному навчанню. Визначено цінність юридичної клініки як організаційної структури та спеціальної програми навчання. Інтеграція цих цінностей дозволяє визначити природу юридичної клініки як інноваційний метод навчання студентів-юристів. Суть методу полягає у розвитку професійних компетентностей студентів шляхом розгляду «реальних» справ та вирішення реальних проблем. У роботі описано зміст та програму клінічної юридичної освіти, представлено інноваційну (клінічну) навчальну програму, що включає курси загальної та спеціальної підготовки, сфери діяльності юридичної клініки та правила юридичної роботи студентів під керівництвом викладачів для забезпечення безкоштовного юридичного надання послуги для малозабезпечених та малозабезпечених громадян. Автор детально описує можливі виїзні поїздки з метою

надання безоплатної правової допомоги та правової обізнаності громадськості (прийом громадян у офісах державних та муніципальних установ, правова допомога неурядовим організаціям, тематичні семінари, прогулянки, відвідування до регіонів республіки тощо). Далі автор аналізує роль юридичної клініки у вищих навчальних закладах та її значення для студентів, викладачів та клієнтів.

Ключові слова: клініка; клінічна юридична освіта; студенти; практичні навички; клієнти; консультування; складання документів.

DOI 10.34079/2226-3047-2021-12-21-57-62

Постановка проблеми. В даний час все більше і більше звертає на себе увагу низький рівень правової грамотності населення. Особливо гостро ця проблема зачіпає найменш захищені верстви населення: літніх людей, інвалідів, багатодітні та малозабезпечені сім'ї. В результаті нерідкі випадки порушення прав і інтересів зазначених осіб. Вирішення цієї задачі - одне з пріоритетних напрямків діяльності не тільки держави, правозахисних організацій та юристів-професіоналів, але і початківців фахівців і студентів юридичних факультетів. Далеко не секрет, що більшість норм, закріплених в російському законодавстві, можуть залишитися для звичайного громадянина незрозумілими. Причини, через які громадяни не бажають звертатися за консультацією до юриста - професіонала очевидні, основна маса юридичних організацій на безоплатній основі дає лише загальне роз'яснення прав і обов'язків, встановлених законом, консультації з конкретного питання, допомога в складанні документів або в зверненні до органу державної влади, як правило, платні. Люди, чії фінансові можливості обмежені, просто не в змозі оплачувати послуги фахівця. До того ж, серед різних верств населення чимало людей, які взагалі заперечують значення закону при вирішенні будь-яких питань, які вважають, що допомога юриста їм не буде потрібно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі розвитку та функціонування юридичних клінік в Україні приділяли увагу наступні відомі вчені - Єлов В. А., Молібог С.І., Павленко Д.Г., Савчин М.В., Навроцький В.В., Менджул М.В. та ін.

Викладення основного матеріалу. Термін «юридична клініка» використовується сьогодні в двох значеннях: 1) як організаційна структура; 2) як спеціальна навчальна програма.

У першому значенні юридична клініка є структурний підрозділ, в якому студенти виробляють практичні навички, тобто клінікою називається місце, де студент може практично застосувати свої знання. У такій організації майбутні юристи вчать правильно опитувати клієнтів, кваліфіковано їх консультувати, технічно точно складати позовні заяви та інші юридичні документи, вирішувати складні професійні проблеми і т.д. (Юридична клініка, 2019).

У другому значенні юридична клініка розуміється як клінічна навчальна програма, а саме освітня програма професійної підготовки соціально орієнтованих юристів. У цьому плані можна застосовувати такі категорії, як клінічне юридичну освіту, клінічна юридична навчання, яке реалізується на базі юридичних клінік як структурних підрозділів, що створюються при вищих навчальних закладах або громадських організаціях, де студенти під керівництвом викладачів безкоштовно надають юридичну допомогу малозабезпеченим та іншим соціально слабозахищеним громадянам.

В ідеалі обидва цих значення повинні визначати сутність юридичної клініки як інноваційної форми навчання студентів-юристів, що представляє собою організаційну

структуру, яка здійснює клінічна юридична навчання, яке дозволяє учням здобувати практичні (професійні) навички па «живих» справах і реальні проблеми.

З 20-30-х рр. XX ст. ідея організації клінік почала посилено обговорюватися в США і частково вводиться в практику. Сьогодні юридичні клініки є практично у всіх юридичних вузах Америки, причому вони є чимало-важливою умовою їх акредитації.

В середині 90-х рр. XX ст. юридичні клініки стали з'являтися в європейських країнах. В Україні перша юридична клініка з'явилась у 1996 році. Це юридична клініка Pro bono (що в перекладі означає «для добра») Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (Нечипорук, 2012).

Трохи згодом, у 2007 р., юридична клініка була заснована на базі Маріупольського державного університету та отримала назву «ЮрАзов'є».

Клінічне навчання є серйозним доповненням стандартного юридичної освіти, сприяє набуттю практичного досвіду студентами. Так, студенти працюють в клініці вже в якості юристів: самостійно приймають і опитують громадян, готують консультації, складають різні правові документи, звертаються в державні органи. Змінюється сам вектор навчання: від теоретичного обговорення чужого практичного досвіду (чим насичені традиційні заняття) і спостереження за роботою фахівців-практиків, як, наприклад, в процесі ознайомчої практики або допомоги в їх роботі, що робиться на виробничій практиці, до повноцінної самостійної роботи. Однак завжди слід пам'ятати, що юридична клініка не є студентським консультативним бюро, так як в ній працюють і викладачі, які спостерігають за роботою студентів-юристів. Вони проводять з ними практичні (групові та індивідуальні) заняття, перевіряють якість підготовлених консультацій, документів і т.п.

Схема функціонування будь-якої юридичної клініки зазвичай однакова: навчання та практична діяльність. Робота юридичної клініки Маріупольського державного університету здійснюється за двома напрямками: 1) клінічне навчання; 2) надання правової допомоги населенню республіки.

В рамках інноваційної (клінічної) програми протягом всього навчального року проводяться практичні заняття, на яких застосовуються інтерактивні методи навчання, такі як мозковий штурм, рольова гра, розбір фабул, робота в малих групах, аналіз справи, тренінг та ін. Навчання в клініці направлено на формування не тільки професійних, а й комунікативних навичок (оволодіння комунікативно-мовної стратегією і тактикою). Програма включає загальні клінічні («Введення в клінічне навчання»; «Правила роботи в юридичній клініці»; «Діловодство», «Інтерв'ювання клієнта (первинний прийом і опитування)»; «Аналіз справи і вироблення позиції у справі»; «Юридичне консультування»; «професійна етика та професійна техніка безпеки»; «Підготовка юридичних документів») та спеціальні клінічні навчальні курси: «Складання позовних заяв»; «Особливості складання трудових і цивільно-правових договорів»; «Проблеми захисту прав споживачів» та ін.

Основне ж набуття практичних навичок відбувається в процесі роботи по «живим» справах. Юридична допомога - це завжди адресний правове сприяння, оскільки ця дія спрямована на конкретного суб'єкта і конкурентну проблемну правову ситуацію. Даний процес починається з інтерв'ювання клієнта і закінчується консультуванням або складанням юридичних документів. Студент самостійно виконує всі дії юриста, однак правова допомога населенню надається ними під контролем викладачів. У більшості випадків викладач-куратор не втручається в контакт студента з клієнтом.

Робота студентів по конкретній справі контролюється викладачами з урахуванням галузевої приналежності аналізованих правовідносин. Студент зобов'язаний надати

викладачеві отримані результати у справі, узгодити зміст консультацій, проєктів юридичних документів. Тому, в кінцевому підсумку, така безкоштовна юридична допомога, що надається громадянам, стає кваліфікованою.

Отже, методи роботи в юридичній клініці забезпечують якісну допомогу звернулися за рахунок навчання студентів за спеціальною навчальною програмою, спільної роботи клініцистів в парах і малих групах, неодноразової перевірки діяльності студентів куратором, достатнього часу для підготовки консультації або юридичної документа, можливості звернення за допомогою до практикам, обов'язкової перевірки підготовлених відповідей викладачами.

Студенти можуть надавати такі види безкоштовних юридичних послуг: усні та письмові юридичні консультації, складання документів (листів, довідок, клопотань, договорів, установчих документів), складання позовних заяв, касаційних скарг, зустрічних позовів, претензій, правове інформування громадян.

Робота з клієнтами проводиться безпосередньо в приймальні юридичної клініки. У виїзному форматі організація роботи може здійснюватися з метою надання безоплатної правової допомоги та правової освіти населення.

Користь від створення юридичної клініки отримують всі сторони, задіяні в процесі її роботи.

ВНЗ. Клініка, здійснюючи правове просвітництво, надаючи безкоштовну юридичну допомогу, беручи участь у вирішенні суспільних проблем, що є місією факультету, виконує соціальну роль і допомагає університету зайняти гідне місце в регіоні. Забезпечуючи зв'язок студентів під керівництвом викладачів з населенням, юридична клініка своєї щоденної відповідальною роботою формує громадську думку про факультет, про університет в цілому. Якісно дана консультація, правильно надана правова послуга дають підстави клієнту повторно звернутися в юридичну клініку (часто громадяни запитують того ж студента як «свого адвоката»). Сподіваємося, що наші випускники (студенти-клініцисти) будуть і в майбутньому уважніше ставитися до малозабезпеченим громадянам, так як юридична клініка відіграє значну роль в підготовці саме соціально орієнтованого юриста.

Важлива не тільки позитивна оцінка соціальної ролі навчального закладу. На ринку освітніх послуг можливість отримання клінічної юридичної освіти є конкурентною перевагою, що сприяє залученню абітурієнтів. Як показуючи-єт практика, випускники юридичної клініки демонструють роботодавцям свою професійну підготовку, що сприяє їх працевлаштуванню, а це теж важливо для авторитету вузу.

Нарешті, якщо вузи хочуть пройти державну акредитацію, отримати федеральне бюджетне фінансування, гідно представити себе на міжнародному рівні, то застосування практико-орієнтованих (інноваційних) форм навчання має стати обов'язковою вимогою до навчального процесу.

Студенти. Клінічне юридичне навчання допомагає виробляти корпоративну культуру, культуру спілкування між студентами, викладачами і клієнтами; розвиває такі якості, як соціальна активність, дисциплінованість, відповідальність за доручену справу, пунктуальність, професіоналізм і практичні навички (опитування клієнта, консультування, підготовка юридичного документа, глибоке вивчення справи, його аналіз, вироблення позиції у справі і т. п.). Студенти залучаються до реальну роботу в ролі консультанта, в роботу з правозастосувальними органами та правозахисними організаціями, переймають досвід фахівців. Відомо, що професійні навички можна придбати тільки тоді, коли сам спробуєш щось зробити. Справедливо вислів: «Скажи, і я забуду. Покажи мені, і я запам'ятаю. Залучи мене (або зроби зі мною), і я навчуся».

Викладачі. Викладачі - учасники клінічної програми, готуючись до клінічних занять, вивчаючи і застосовуючи інтерактивні методики навчання, починають використовувати їх при проведенні академічних дисциплін і в загальному навчальному процесі. Прагнення студентів розібратися в правових проблемах змушує викладачів більш продуктивно проводити заняття. Таким чином, робота по клінічній програмі підвищує якість юридичної освіти.

Клієнти. Звичайно, діяльність юридичної клініки спрямована на реалізацію, в першу чергу, навчальних цілей, тому студенти не зобов'язані приймати всіх обертаються. Дана структура не може вирішити всі проблеми, пов'язані з наданням безкоштовних юридичних послуг в місті або регіоні, зате гарантує якісну допомогу своїм клієнтам. Клієнтами в більшості юридичних клінік є незаможні громадяни (чий дохід нижче прожиткового мінімуму) та інші соціально незахищені категорії населення (пенсіонери, інваліди, безробітні та ін.), Для яких юридична клініка - єдино можливий засіб доступу до правової допомоги.

Висновки. Отже, клінічна юридична освіта дозволяє студентам навчитися якісно і ефективно надавати юридичну допомогу: працювати з клієнтами, складати необхідні документи і т.п. Завжди метою створення та функціонування юридичних клінік має бути підвищення практичного (професійного) рівня юридичної освіти на основі спеціального навчання і надання реальних правових послуг населенню на безоплатній основі. Надання майбутніми юристами правових послуг, залучення їх в роботу, наприклад, з правозахисними організаціями (колегіями адвокатів), надає можливість удосконалювати свої знання і отримувати практичні навички під час навчання у вузі.

Отже, клінічна юридична освіта спрямована на зміну самого вектора навчання. Цей вектор, як правило, спрямований від теорії до практики, тому студент змушений спочатку освоювати теоретичні положення, а вже потім усвідомлювати, де вони можуть застосовуватися. Робота в клініці ставить перед студентом життєву ситуацію і пропонує йому її вирішити, в процесі рішення він сам починає розуміти, яких знань виявляється недостатньо, і, як наслідок, процес клінічного навчання починає рухатися від практичної роботи до теоретичних основ, а потім навпаки, але вже на більш високому (якісному) рівні.

Бібліографічний список

- Юридична клініка, 2019. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія*. [онлайн] Доступно: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Юридична_клініка> [Дата звернення 26 квітня 2021].
- Нечипорук, С., 2012. Історія юридичної клініки. *Хресчатик*, [онлайн] 5 вересня. Доступно: <<http://kreschatic.kiev.ua/ua/4141/doc/20075.html>> [Дата звернення 26 квітня 2021].

References

- Yurydychna klinika [Legal clinic], 2019. *Wikipedia. Free encyclopedia*. [online] Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Юридична_клініка> [Accessed 26 April 2021]. (in Ukrainian).
- Nechiporuk, S., 2012. Istorya yuridichnoï kliniki [History of legal clinic]. *Khreschatyk*, [online] September 5. Available at: <<http://kreschatic.kiev.ua/ua/4141/doc/20075.html>> [Accessed 26 April 1 May 2021]. (in Ukrainian).

V. Topuzov

LEGAL CLINIC AS AN INNOVATIVE FORM FOR TRAINING OF LAW STUDENTS

The paper discusses the process of modernization of Ukrainian legal education, in which special attention is paid to the practical training of future lawyers; an important role in this process belongs to clinical training. The value of a legal clinic as an organizational structure and a special training program is determined. The integration of these values allows us to define the nature of the legal clinic as an innovative method of teaching law students. The essence of the method is to develop students' professional competencies by considering "real" cases and solving real problems. The paper describes the content and program of clinical legal education, presents an innovative (clinical) curriculum that includes general and special training courses, areas of activity of the legal clinic and rules of legal work of students under the guidance of teachers to ensure free legal provision of services for low-income citizens. The author describes in detail possible field trips to provide free legal assistance and legal awareness to the public (reception of citizens in the offices of state and municipal institutions, legal assistance to non-governmental organizations, thematic seminars, walks, visits to the regions of the Republic, etc.). The author analyzes the role of the legal clinic in higher education institutions and its significance for students, teachers and clients.

Keywords: clinic; clinical legal education; students; practical skills; clients; consulting; drafting of documents.

Стаття надійшла до редакції 26.04.2021 р.

УДК 343.133

Б.М. Свірський

ОСОБЛИВОСТІ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню змісту стадії кримінального провадження як притягнення до кримінальної відповідальності.

У статті визначені інституціональні характеристики та особливості зазначеної стадії, її місце та роль у системі стадій кримінального провадження. Розкритий конституційний принцип презумпції невинуватості особи. Наданий перелік міжнародно-правових актів, які закріплюють ці принципи у своїх приписах.

Визначено, що передумовою притягнення особи до відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення є здійснення досудового розслідування та судового розгляду.

Дослідженні юридичні властивості юридичних норм які застосовуються у цієї стадії та її значення для подальшого розвитку наступних стадій кримінального провадження. Розкрити особливості складання такого процесуального документу як повідомлення про підозру та її вручення правопорушнику. Розглянуті та розкритий зміст кримінально-правових відносин, що виникають при притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Описаний процесуальний порядок початку стадії кримінального провадження «притягнення до кримінальної відповідальності» яка починається з моменту повідомлення про підозру і внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Доведено, що початком реалізації кримінальної відповідальності є

виявлення особи, яка підозрюється у вчиненні злочину і це є спільним елементом, так як обидва поняття з'являються з моменту появи такого суб'єкту як підозрюваний.

Зазначено, що з моменту повідомлення особі про підозру в стадії досудового розслідування починається новий етап, де з'являється такий учасник кримінального провадження – підозрюваний

Визначений та доведений перелік характерних рис та змісту обставин щодо можливості виконання певних процесуальних та слідчих дій як притягнення до кримінальної відповідальності правопорушника на цієї стадії.

Розглянути підстави затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення. Так, чинне законодавство передбачає наступні процесуальні види затримання особи: а) - законне затримання; б) - Затримання уповноваженою службовою особою.

Ключові слова: *стадія кримінального провадження, кримінальне правопорушення, презумпції невинуватості особи, кримінально-правові відношення, досудове розслідування, повідомлення про підозру, підозрюваний.*

DOI 10.34079/2226-3047-2021-12-21-62-70

Актуальність дослідження полягає в тому, що науковці які займаються дослідженням в галузі кримінального - процесуального права не достатньо звертали увагу на місце та роль в системі кримінального провадження такої стадії, як притягнення до кримінальної відповідальності, яка як новела з'явилася з прийняттям у 2012 році нової редакції Кримінального процесуального кодексу (КПК).

Проблематикою предмета дослідження є те, що за цей період ще недосить ґрунтовно були дослідженні загальні положення та особливості цієї важливої стадії, яка разом зі стадією досудового розслідування складає систему досудових стадій у кримінальному провадженні. На цій стадії після виконання визначених у КПК процесуальних дій з'являється новий учасник кримінального провадження як підозрюваний, без участі якого неможливо проводити в подальшому більшість слідчих (розшукових) дій та/або обирати необхідні заходи забезпечення кримінального провадження, тощо.

Тому пропонується наукова праця це спроба на підставі чинного законодавства проаналізувати та зробити всебічне системне дослідження стосовно цієї стадії в структурі кримінального провадження, визначення її змісту, місця та взаємозв'язку з іншими стадіями процесу, її вплив на подальший розвиток або припинення кримінального провадження, з метою досягнення єдиної мети процесу - встановлення об'єктивної істини по справі.

Цією проблематикою у різні часи займалися такі науковці, як: Дорохов В., Шуміло М., Гмирко В., Удалова Л., Молдован А., Нор В., Тертишник В., Назаров В., Вапнярчук В., Стахівський С., Письменний Д., Лобойко Л. Присяжнюк Т. та ін.

Кримінальна відповідальність – це реакція держави на вчинений особою кримінального правопорушення та форма реалізації державою правоохоронних норм, яка в кінцевому підсумку, як правило, полягає в застосуванні до особи, що вчинила злочин, конкретних кримінально-правових заходів примусового характеру.

Відповідно до п. 14 ст.3 КПК притягнення до кримінальної відповідальності - стадія кримінального провадження, яка починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012).

Конституція України (ст. 62) визначила, що «особа вважається невинуватою у здійсненні злочину й не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду». Отже, сформульовані в цій статті положення ґрунтуються на принципі презумпції невинуватості людини (Конституція України, 1996).

Разом з тим, згідно з конституційним принципом презумпції невинуватості особа вважається невинуватою у вчиненні злочину, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (Конституційний Суд України, 2003).

Принцип презумпції невинуватості закріплено також у деяких міжнародних правових документах. Так, у Загальній декларації прав людини, презумпція невинуватості сформульована таким чином: «Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинуватою доти, доки її винуватість не буде встановлена у законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечуються всі можливості для захисту» (п. 2 ст. 11) (Організація Об'єдинених Націй, 1948).

У Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, записано: «Кожен обвинувачений у вчиненні кримінального злочину має право вважатися невинуватим, доки його винуватість не буде доведена відповідно до закону» (п. 2 ст. 14) (Організація Об'єдинених Націй, 1966).

У Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у ст. 6 закріплено, що кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку (Європи, 1950).

Своє закріплення цей принцип знайшов і в чинному Кримінальному процесуальному кодексі (КПК), згідно з яким особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому КПК, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили (Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012).

Верховний Суд в Постанові Пленуму «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» звернув увагу судів на те, що визнання особи винуватою у вчиненні злочину може мати місце лише за доведеності її вини (п. 19). Зазначена конституційна норма змушує суди більш прискіпливо дивитися на проблему доказів, їх якості, добротності, достатності для прийняття рішення у справі, зумовлює визнавати людину винною у вчиненні злочину лише тоді, коли немає жодного сумніву в тому, що саме вона вчинила злочин, в наявності є всі елементи складу злочину і немає підстав для закриття справи (Верховний Суд України, 1996).

У КПК процедурі повідомлення про підозру присвячена гл. – 22 КПК, де таким чином підкреслюється значимість цього інституту. До того ж законодавець приділяє особливу увагу йому в зв'язку з тим, що з моменту повідомлення про підозру в скоєні кримінального правопорушення кримінальна процесуальна діяльність переходить до нової стадії кримінального провадження – початку притягнення до кримінальної відповідальності (Конституційний Суд України, 1999).

Передумовою притягнення особи до відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення є здійснення досудового розслідування та судового розгляду.

Виникнення кримінальної відповідальності пов'язане з фактом вчинення кримінального правопорушення конкретною особою. У цей момент між нею і державою виникають кримінально-правові відношення і кримінальна відповідальність.

Забезпечення того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура, можливе лише за умови швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду.

Стадія кримінального провадження «притягнення до кримінальної відповідальності» починається з моменту повідомлення про підозру і внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Початком реалізації кримінальної відповідальності є виявлення особи, яка підозрюється у вчиненні злочину і це є спільним елементом, так як обидва поняття з'являються з моменту появи такого суб'єкту як підозрюваний. Наступну точку дотику становлять строки (Офіс Генерального прокурора, 2020).

Початок перебігу строку на досудовому розслідуванні, як вказує О. Банчук, визначається моментом «офіційного повідомлення особі компетентним органом державної влади про наявність припущення про те, що цією особою вчинене кримінально каране правопорушення», ознаки якого були виведені Європейським Судом з прав людини. Тому, кримінальне обвинувачення може вважатися пред'явленим у випадках затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, повідомлення про підозру у вчиненні злочину, тощо

Разом з тим, поняття «розумний строк досудового слідства» є оціночним, тобто таким, що визначається у кожному конкретному випадку з огляду на сукупність усіх обставин вчинення і розслідування злочину (злочинів). Визначення розумного строку досудового слідства залежить від багатьох факторів, включаючи обсяг і складність справи, кількість слідчих дій, число потерпілих та свідків, необхідність проведення експертиз та отримання висновків тощо (Банчук, 2005).

Необхідно зазначити, що з моменту повідомлення особі про підозру в стадії досудового розслідування починається новий етап, де з'являється новий учасник кримінального провадження – підозрюваний (ст. 42 КПК). Під час досудового розслідування після повідомлення особі про підозру можуть бути отримані нові докази, які тягнуть необхідність зміни повідомлення особі про підозру. У випадку виникнення підстав для повідомлення про нову підозру або зміну раніше повідомленої підозри слідчий, прокурор зобов'язаний виконати дії, щодо вручення письмового повідомлення особі про підозру, передбачені ст. 278 КПК.

Отже виникнення кримінальної відповідальності пов'язане з фактом вчинення злочину конкретною особою. Вона може бути реалізована тільки через належну правову процедуру, встановлену кримінальним процесуальним законом, шляхом встановлення всіх обставин вчинення кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила, та визнання судом такої особи винною та призначенні щодо неї кримінального покарання на підставі обвинувального вироку, що набрав законної сили.

Таким чином, на підставі вищевикладеного можна виділити наступні характерні риси притягнення до кримінальної відповідальності як стадії кримінального провадження:

1. це, насамперед, кримінальна процесуальна діяльність органів досудового розслідування та прокурора – сторони обвинувачення та суду, який здійснює функцію правосуддя;

2. така кримінальна процесуальна діяльність може бути здійснена тільки в межах строків давності притягнення до кримінальної відповідальності;

3. діє в межах стадій кримінального процесу (провадження) – досудового розслідування та судового провадження;

4. вона починається з моменту повідомлення особі про підозру в скоєні кримінального правопорушення та появи такого суб'єкту кримінального провадження – підозрюваного – сторони захисту;

5. не співпадає з початком кримінально-процесуальної діяльності сторони обвинувачення, а саме початком стадії досудового розслідування та продовжується у випадку складання обвинувального акту та появи обвинуваченого – сторони захисту та підтримання в суді прокурором державного обвинуваченого або потерпілим – приватного обвинувачення, у випадках передбачених законом;

6. закінчується реалізацією кримінальної відповідальності щодо конкретної особи тільки тоді, коли вступає до законної сили обвинувальний вирок, яким особа визнана винною та їй призначено покарання.

Кримінальний процесуальний кодекс України визначив умови коли особі можна повідомити про підозру. Так, повідомлення про підозру обов'язково здійснюється в порядку, передбаченому ст. 278 КПК, у випадках:

1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення;

2) обрання до особи одного з передбачених КПК запобіжних заходів;

3) наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Особливості повідомлення про підозру окремій категорії осіб визначаються гл. 37 КПК.

Однієї із підстав можливості складання повідомлення про підозру є перелік процесуальних умов для затримання правопорушника.

Чинне законодавство передбачає наступні види затримання особи:

- законне затримання (ст. 207);

- затримання уповноваженою службовою особою (ст. 208).

Визнання законного затримання полягає в тому, що ніхто не може бути затриманий без ухвали слідчого судді, суду, крім випадків, передбачених КПК. Кожен має право затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-яку особу, крім осіб, зазначених у ст. ст. 482 і 482² КПК:

1) при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення;

2) безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні.

Кожен, хто не є уповноваженою службовою особою (особою, якій законом надано право здійснювати затримання) і затримав відповідну особу в порядку, передбаченому КПК, зобов'язаний негайно доставити її до уповноваженої службової особи або негайно повідомити уповноважену службову особу про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення. Особливості затримання окремої категорії осіб визначаються гл. 37 КПК.

Стаття 208 КПК визначає вичерпний перелік обставин коли. Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках:

1. якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення;

2. якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин;

3. якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України;

4. якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, передбаченого статтями 255, 255¹, 255² Кримінального кодексу України (Кримінальний кодекс України, 2001).

Разом з тим, КПК (п. 3 ст. 276) не роз'яснюється, що слід розуміти під «достатніми доказами» для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення, оскільки заздалегідь визначити вичерпний перелік таких відомостей щодо різних видів кримінальних правопорушень та обставин їх вчинення неможливо. «Достатні докази для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення» - це оціночне поняття. Їх достатність для підозри особи в кожному випадку повинні встановлювати уповноважені особи, вказані у ч. 2 цієї статті, залежно від характеру вчиненого правопорушення, його індивідуальних особливостей та конкретних обставин.

На момент повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення повинно бути зібрано достатньо доказів, які вказують на те, що:

1) кримінальне правопорушення дійсно мало місце, дані про нього внесені до ЄРДР;

2) вчинене воно особою, стосовно якої вирішується питання щодо вручення їй повідомлення про підозру;

3) суспільно небезпечне діяння містить склад конкретного кримінального правопорушення.

Письмове повідомлення про підозру складається прокурором або слідчим за погодженням з прокурором (ст.277).

Висновки. Таким чином притягнення до кримінальної відповідальності як відповідна стадія кримінального провадження характеризується певними особливостями, які визначають її місце в системі стадій кримінального провадження, значенням для можливості подальшого здійснення процесуальних та/або слідчих (судових) дій на наступних стадіях, а також змістом процесуальних рішень щодо законної, обґрунтованої можливості на підставі отриманих доказів надати правову оцінку кримінального правопорушення щоб мати закону можливість скласти відповідне повідомлення про підозру та вручити її особі яка підозрюється у скоєнні кримінального правопорушення.

Бібліографічний список

Банчук, О., 2005. Розумний строк розгляду справи у суді: європейські стандарти та українські реалії. *Адвокат*, 11, с.7–10.

Верховний Суд України, 1996. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96#Text>> [Дата звернення 20 квітня 2021].

Конституційний Суд України, 1999. Рішення Конституційного Суду України № 9-рп/99 від 27 жовтня року в справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009p710-99#Text>> [Дата звернення 20 квітня 2021].

- Конституційний Суд України, 2003. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 3 ст. 120, ч. 6 ст. 234, ч. 3 ст. 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора). *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> [Дата звернення 20 квітня 2021].
- Конституція України, 1996. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> [Дата звернення 20 квітня 2021].
- Кримінальний кодекс України, 2001. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> [Дата звернення 20 квітня 2021].
- Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>> [Дата звернення 20 квітня 2021].
- Организация Объединенных Наций, 1948. Всеобщая декларация прав человека. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text> [Дата звернення 20 квітня 2021].
- Организация Объединенных Наций, 1966. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text> [Дата звернення 20 квітня 2021].
- Офіс Генерального прокурора, 2020. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text>> [Дата звернення 20 квітня 2021].
- Рада Європи, 1950. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> [Дата звернення 20 квітня 2021].

References

- Banchuk, O., 2005. Rozumniy strok rozghliadu spravy u sudi: yevropeyski standarty ta ukraïnski realii [Reasonable time for court proceedings: European standards and Ukrainian realities]. *Advokat*, 11, pp.7–10. (in Ukrainian).
- Constitutional Court of Ukraine, 1999. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 9-rp/99 vid 27 zhovtnia roku v spravi za konstytutsiinym podanniam Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy shchodo ofitsiinoho tлумachennia polozhen chastyny tretoi statti 80 Konstytutsii Ukrainy [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine № 9-rp/99 of October 27 in the case on the constitutional petition of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine regarding the official interpretation of the provisions of part three of Article 80 of the Constitution of Ukraine]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-99#Text>> [Accessed 20 April 2021]. (in Ukrainian).
- Constitutional Court of Ukraine, 2003. Konstytutsiinyi Sud Ukrainy, 2003. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen

- ch. 3 st. 120, ch. 6 st. 234, ch. 3 st. 236 Kryminalno-protseusualnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro rozghliad sudom okremykh postanov slidchoho i prokurora [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of the Supreme Court of Ukraine regarding the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the provisions of Part 3 of Art. 120, part 6 of Art. 234, part 3 of Art. 236 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (case on consideration by court of separate resolutions of the investigator and the prosecutor). *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> [Accessed 20 April 2021]. (in Ukrainian).
- Council of Europe, 1950. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> [Accessed 20 April 2021]. (in Ukrainian).
- Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine], 1996. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03#Text>> [Accessed 20 April 2021]. (in Ukrainian).
- Kryminalnyi protseusualnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Procedural Code of Ukraine], 2012. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>> [Accessed 20 April 2021]. (in Ukrainian).
- Prosecutor General's Office of Ukraine, 2020. Polozhennia pro Yedynyi reiestr dosudovykh rozsliduvan, poriadok yoho formuvannia ta vedennia [Regulations on the Unified Register of Pre-trial Investigations, the procedure for its formation and maintenance]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text>> [Accessed 20 April 2021]. (in Ukrainian).
- Supreme Court of Ukraine, 1996. Pro zastosuvannia Konstytutsii Ukrainy pry zdiisnenni pravosuddia [On the application of the Constitution of Ukraine in the administration of justice]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96#Text>> [Accessed 20 April 2021]. (in Ukrainian).
- The Criminal Code of Ukraine, 2001. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> [Accessed 20 April 2021]. (in Ukrainian).
- United Nations, 1948. Vseobshchaya deklaratsiia prav cheloveka [Universal Declaration of Human Rights]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/995_015#Text> [Accessed 20 April 2021]. (in Russian).
- United Nations, 1966. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski ta politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text> [Accessed 20 April 2021]. (in Ukrainian).

B. Svirskiy

FEATURES OF BRINGING TO CRIMINAL RESPONSIBILITY

The article is deals with the study of the content of the stage of criminal proceedings as bringing to criminal responsibility.

The article defines the institutional characteristics and features of this stage, its place and role in the system of stages of criminal proceedings. The constitutional principle of presumption of innocence of a person is revealed. A list of international legal acts that enshrine these principles in their prescriptions is provided.

It is determined that the prerequisite for bringing a person to justice for a criminal offense committed is the implementation of pre-trial investigation and judicial proceedings.

The legal properties of legal norms that are applied at this stage and its significance for the further development of subsequent stages of criminal proceedings are taken into consideration. The specifics of drawing up such a procedural document as a notice of suspicion and its delivery to the offender are disclosed. The content of Criminal Law relations that arise when a person is brought to criminal responsibility is considered and disclosed.

The procedure for starting the stage of criminal proceedings of "bringing to criminal responsibility", which begins from the moment of notification of suspicion and entering information in the Unified Register of pre-trial investigations, is described. It is proved that the beginning of the implementation of criminal liability is the identification of a person suspected of committing a crime and this is a common element, since both concepts appear from the moment such a subject as a suspect appears.

It is indicated that from the moment a person is notified of suspicion at the pre-trial investigation stage, a new stage begins, where such a participant in criminal proceedings appears – a suspect.

The list of characteristic features and content of circumstances regarding the possibility of performing certain procedural and investigative actions as bringing the offender to criminal responsibility at this stage is determined and proved.

The grounds for detaining a person at the place of committing a criminal offense or immediately after its commission are taken into consideration. Thus, the current legislation provides the following procedural types of detention of a person: a) - legal detention; b)-detention by an authorized official.

Keywords: *stage of criminal proceedings, criminal offense, presumptions of innocence of a person, criminal and legal relations, pre-trial investigation, notification of suspicion, suspect.*

Стаття надійшла до редакції 28.04.2021 р.

УДК 340.111

Є.М. Черних

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЯК КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПРАВОВОГО ОБ'ЄКТИВІЗМУ ТА ЙОГО ЗАПЕРЕЧЕННЯ

В статті висвітлюється проблема об'єктивації права, що виникає в контексті найбільш поширеної формально орієнтованої версії принципу верховенства права, яка наголошує на ідеї правління об'єктивного закону, а не суб'єктивної волі тих, хто його інтерпретує та застосовує. Наголошено, що онтологія об'єктивності ґрунтується на розумінні права як замкнутої системи об'єктивних смислів, яка прагне до абсолютної повноти заданих соціальним авторитетом норм, або в крайньому випадку, передбачає усунення можливих прогалів смислами, що знайдені чисто логічними способами в цій

же системі. Методологічним витоком програми права як замкнутої системи є ідея механічного застосування норм, що виключає власні оцінки правоінтерпретаторів та правозастосовців.

В статті продемонстрована методологічна генеалогія формальної об'єктивізації права, що відбивається в різноманітних соціально-правових концепціях: правового позитивізму, понятійної юриспруденції, історичної школи права – підґрунтям яких стала методологія, так званої, соціальної фізики (XVII ст.), що прагнула перенести пізнавальні інструменти механіки в царину суспільних наук.

Методологічну опозицію формальній об'єктивізації права становлять соціологічно орієнтовані вчення, що складають школу вільного права. Вони розмивають уявлення про право як самодостатню замкнуту систему об'єктивних правил і понять, та допускають конструювання правових смислів в процесі правоінтерпретації та правозастосування. Такі теорії знайшли підтримку в західній доктрині та судовій практиці, але слабо представлені у вітчизняній науці, зокрема, в динамічній та в темпоральній теоріях права. В складних випадках вони дають вітчизняному правозастосовцю альтернативу у пошуках рішення в умовах правової невизначеності.

Виявляється, що принцип верховенства права встановлює занадто категоричні вимоги щодо неухильного від закону правозастосування. Ідеал правового об'єктивізму, який закладений в принципі верховенства права як правління закону, а не людини, в цілому відповідає пануючим уявленням про належний механізм реалізації права, проте допускає винятки, коли йдеться про конструювання або добудову правового смислу з боку правозастосовця, які вимагають надзвичайно обережного ставлення.

Ключові слова: верховенство права, об'єктивне, суб'єктивне, правозастосування, понятійна юриспруденція, позитивне право, школа вільного права, європейське праворозуміння, динамічне праворозуміння, темпоральна теорія права.

DOI 10.34079/2226-3047-2021-12-21-70-78

Верховенство права як втілення базових принципів та цінностей, що ґрунтуються на ліберальній ідеологічній концепції та складають осередок правових систем західної традиції, для української правової системи є явищем відносно новим й знаходиться у фокусі прискіпливої уваги вітчизняних теоретиків та практиків. Характерною рисою ліберального варіанту доктрини верховенства права є концептуалізація засад правового об'єктивізму, який викликає критичні заперечення з боку окремих правових теорій. Відтак, доктрина верховенства права стає відносно самостійним теоретичним простором, де стикаються протилежні погляди щодо фундаментальної проблеми природи та характеру права, виражені у філософських поняттях «об'єктивного» та «суб'єктивного».

Метою статті є висвітлення ключових моментів правового об'єктивізму в аспекті доктрини верховенства права, а також теоретичних позицій, що його заперечують.

Концептуалізація правового об'єктивізму доктриною верховенства права відбувається в декількох основних моментах. Передусім, в напрямку індивідуальних прав, що складають провідну ідею ліберальної концепції верховенства права. Зазвичай вони розуміються в сучасних уявленнях як основні або фундаментальні права людини та громадянина або людські права, сутність яких обґрунтовується природним, тобто незалежним від розумності окремої людини або суспільства походженням, а отже в цьому сенсі як об'єктивні феномени. Через центральне місце та ключову роль основних прав в доктрині верховенства права ідея правової об'єктивності генералізується та

набуває провідного значення.

Крім того, об'єктивізація права відбувається через ідею, що становить керівне гасло формальних типів розуміння верховенства права, які здобули найбільшу підтримку серед теоретиків та практиків – править об'єктивний закон, а не суб'єктивна воля тих, хто його інтерпретує та застосовує. «Суб'єктивність» тут ототожнюється з людськими властивостями такими, як примхливість, упередженість, хибність, пристрасність тощо, які відбивають, так би мовити, «дефектність» людської природи, і є антитезою «об'єктивності» як вищої до окремої людини розумності закону в значенні загальної та нормативної необхідності або, за терміном Гусерля, інтерсуб'єктивності, що розуміється як спільність уявлень, властивих для багатьох, на противагу особистим уявленням.

З огляду на те, що в доктрині верховенства права йдеться про розуміння права та його застосування, можна зазначити, що і перше, і друге узалежені від концептуальних поглядів щодо самого поняття права. Так, різні уявлення щодо складу (сислової структури) права визначають різні стратегії його застосування. Правовий формалізм в уявленнях про право або вузьке праворозуміння як самодостатньої системи юридичних норм або смислів, призводить до визнання механічного застосування права, який виключає будь-який суб'єктивізм або довільну інтерпретацію чинних правил. І навпаки, широке розуміння про склад права, яке не вичерпується офіційно встановленими нормами, допускає в необхідних випадках можливість конструювання правових смислів.

Річ у тому, що домінуюча формальна орієнтація концепції верховенства права ґрунтується на уявленні про право як замкнуту систему об'єктивних смислів, яка вичерпується офіційно гарантованими нормами, принципами (правовими аксіомами), та відповідними правовими поняттями і категоріями, що розробляються наукою. Тож, така система сприймається як самодостатня для знаходження правових смислів, які повинні виводитися з неї самої виключно логічним шляхом. В практичному аспекті методологічним витоком з цієї онтології об'єктивності є ідея механічного застосування норм, що виключає будь-яку суб'єктивність щодо змісту права з боку тих, хто його застосовує та тлумачить, бо вони мають бути не більше ніж слугами та устами закону за принципом «жодної власної думки, жодної власної оцінки». Проте в першій третині ХХ сторіччя формуються теорії, які заперечували центральну тезу верховенства права про те, що правові рішення цілком визначаються законом. Узагальнено такі теорії складають так звану школу вільного права, що представлена, наприклад, у поглядах Г. Канторовича, також в концепції правового реалізму, у нас – в теорії динамічного права та темпоральній теорії. Загальною ідеєю цих теорій є те, що вони допускають конструювання правових смислів тими, хто застосовує та тлумачить право, на підставі суб'єктивних оцінок, зокрема щодо справедливості, з оглядом на досягнення суспільно корисних цілей та потенційного впливу на соціальну дійсність.

Уявлення про право як замкнуту систему об'єктивних правових смислів та понять не нові, вони розвивалися в теоріях, які увійшли в історію розвитку правової думки та заслуговують на висвітлення. В методологічному плані великий вплив мали наукові погляди, які отримали назву соціальної фізики або соціальної механіки, що сформувалися в ХVІІ сторіччі внаслідок перевороту у науковому світогляді, що був спричинений надзвичайно переконливими досягненнями в галузі природничих наук та передусім механіки. За словами авторитетного дослідника проблеми соціальної фізики Є. Спекторського, «можна сказати, не перебільшуючи, що науки про людину та її суспільне життя в той час цілком переродилися, якщо навіть не зародилися вперше на чисто теоретичних та строго наукових підставах». Замість того щоб марно

моралізувати з приводу людських справ було поставлено питання про створення теоретичної науки про людину та суспільство, яка ні в чому не поступається в пізнавальному відношенні природознавству (Спекторський, 2006, с.11). Отже, відбувся перехід від морального світогляду, який панував в науках раніше, до фізичного, що потягло за собою перенесення теоретичних поглядів та методів природничих наук в царину знань про суспільство, а саме впевненість в тому, що життя соціальне підпорядковане об'єктивним законам та зв'язкам так само, як і природний світ. Звідси логічно витікало наукове завдання виявити ті самі об'єктивні закономірності, на яких ґрунтується суспільне життя, та розробити на підставі цього знання свого роду фізику соціальної та індивідуальної поведінки за зразком механіки з чіткими причинно наслідковими зв'язками. Зусиллями юридичних наук така соціальна механіка повинна транслюватися в норми законів, в наслідок чого система правових норм стає її втіленням. Тож, за такого розуміння сутності системи права завданням правозастосування стає невідступне і, в цьому сенсі, механічне прямування за буквальним змістом норм, в яких відбивається об'єктивна закономірність суспільного життя. Треба зазначити, що методологічна платформа соціальної фізики мала величезне історичне значення для розвитку наукової думки, навіть попри те, що не досягла своєї кінцевої мети – побудувати науку про суспільство за зразком механіки, яка так само переконливо та раціонально може роз'яснити механізми індивідуальної та суспільної поведінки, як механіка роз'яснює закони переміщення тіл у просторі. Втім, вона стала передтечею філософського позитивізму, на ґрунті якого поступово сформувався юридичний позитивізм, з його схильністю бачити в праві замкнуту систему об'єктивних норм та відповідних понять. Проте, перелік концепцій, що обґрунтовували ідею виключного значення закону як втілення правової об'єктивності, юридичним позитивізмом не вичерпується.

Особливе місце серед вчень, які сповідують самодостатність системи об'єктивних правових норм, займає рідко згадувана теорія, яка отримала в XIX столітті, ймовірно, за визначенням німецького правознавця Рудольфа Ієринга, назву юриспруденції понять або понятійної юриспруденції (Кистяковський, 1916, с.361). Своєрідність сьогодення полягає в тому, що хоча сам термін «пояснювальна юриспруденція», а також його концептуальний зміст у нас мало відомі не тільки практикуючим юристам, а й колегам в науковій сфері, методологія мислення наших юристів відповідає переважно основним постулатам цієї концепції.

Основна методологічна ідея понятійної юриспруденції полягає в тому, що всі правові смисли можна вивести чисто логічними засобами з обмеженого набору правових аксіом, заданих законодавцем норм і відповідних їм юридичних понять. Очевидно, що передумовою такого підходу є розуміння права (правового порядку) як замкнутої системи, яка прагне до абсолютної повноти заданих соціальним авторитетом норм, або в крайньому випадку, передбачає усунення можливих прогалин смислами, що знайдені чисто логічними способами в цій же системі.

Не дивно, що методологічна програма понятійної юриспруденції склалася під сильним впливом юридичного позитивізму, характерною рисою якого є сприйняття чинного права в якості офіційних встановлень публічної влади. Хоча насправді склад детермінант цієї програми більш складний. З концептуальної сторони припущення, що вирішення конкретних правових справ можна отримати із загальних базових положень антропологічного або соціально-нормативного характеру вже розвивалося школою природного права. Наприклад, Х. Вольф намагався з інтуїцій природного і міжнародного права вивести повний каталог прав і обов'язків людини. Цікаво, що продовження такі наміри знайшли пізніше у представників історичної школи права, яка

виникла та формувалась із критики природної концепції. Так, Савінії вважав, що правові джерела утворюють цілісність, яка визначається властивостями єдності і повноти. Пухта вважав, що правові положення, які впливають їх духу народу, не виявляють себе безпосередньо в переконаннях народних лідерів, не в їх діях, і не в судженнях законодавця, а стають зрозумілими тільки як результат наукової розробки. Звідси висновувалася ідея, що правові положення повинні виводитися з системи наукових понять, які відповідають духу народу і нормам, встановленим його офіційними представниками (Новгородцев, 1999, с.73-98).

З практичного боку довіра до законів, які приймаються демократичним шляхом, а також базові ідеї принципу поділу влади, приводили до прагнення підпорядкувати тих, хто має правозастосовні повноваження (передусім, суддів) букві закону, зміст якого слід шукати в ньому ж самому.

Таким чином, принцип понятійної юриспруденції полягає в тому, що правова дійсність повністю вичерпується системою об'єктивно заданих офіційних норм, юридичних аксіом (принципів) і понять, тому ця система самодостатня для знаходження правових смислів, які виводяться з неї самої виключно логічним шляхом. Компетенція судді повинна також обмежуватися логічними прийомами, суддя не має права в будь-якій формі суб'єктивно вплинути на вирішення справи, виконуючи роль уст закону. Не важко побачити, що такий підхід закладає фундамент формальної законності, обмежує значення судової діяльності механічним виконанням приписів закону.

Однак, вже з кінця XIX початку XX століття критика з боку соціологічно орієнтованих вчень розкрила недостатність програми розуміння права як замкнутої об'єктивної системи. Наукову опозицію понятійної юриспруденції склали, перш за все, теорія інтересів Ієринга, соціологічна концепція (Ерліх, Гурвич та інші), а також школа вільного права (Канторович та інші). Роль останньої хотілося б позначити окремо.

Так звана школа вільного права набуває популярності з виданням мало відомої у нас роботи Г. Канторовича «Боротьба за правову науку» 1906 р., в якій автор допускав право розсуду суддів і знаходив, що його критерії передбачають не тільки державно встановлені норми, але також й інші норми, які оцінюють, розвивають або заповнюють право позитивне. Таке право, що не створене державою, він розглядав як вільне від юридичного позитивізму. Ідеї вільного права мали вельми помітний практичний ефект через вплив на законотворчість. Зазвичай його пов'язують з досі чинним Швейцарським цивільним кодексом 1907 р., славнозвісна стаття 1 якого передбачає, що в разі відсутності відповідних норм в законі, суддя повинен приймати рішення у відповідності до звичаєвого права, а за відсутності такого – за правилом, яке він встановив би в якості законодавця, керуючись при цьому пануючою науковою доктриною та судовою практикою (Цвайгерт и Кётц, 2000, с.269). Щоправда, кодекс залишив відкритим важливе питання, за яким тривають дискусії: чи то суддя є творцем правила, що відсутнє у законодавстві, чи то він тільки конструє та формулює правило в термінах, знаходячи сам правовий смисл в об'єктивному порядку. Проте, хоча цей кодекс і не прояснює до кінця роль судді у процесі правотворення, він став першим, в якому законодавець в ясных висловах відкрито закріпив свободу суддівського розсуду.

Схожий підхід до права поділяли представники концепції правового реалізму, що сформувався в першій третині XX століття та набув поширення як в системах континентального типу, особливо у вигляді скандинавського реалізму (К. Олівекрона та інші), так і в системах англо-американського права. Об'єктом критики правового реалізму став категоріальний і нормативний формалізм у праві. Реалісти виступали проти того, що правові смисли задані по відношенню до правозастосовця як

об'єктивність, що розуміється як понятійна і / або нормативна необхідність. Вони доводили протилежну тезу про те, що «правові категорії не є незмінними, їх наповнюють імпліцитні теорії і принципи суддів або вони визначаються неусвідомленим вибором, який роблять судді» (Таманага, 2007, с.91-92). Підстави даний підхід знаходив в судовій практиці. Яскравим прикладом стала окрема думка судді Верховного Суду Олівера Холмса в справі «Локнер проти штату Нью-Йорк», про скасування акту штату, яким встановлювалися обмеження тривалості робочого часу. Верховний суд США скасував цей акт на підставі того, що він порушує такий принцип, як свобода договору роботодавців і працівників, який є складовим елементом теорії невтручання держави в економіку. У своїй окремій думці О. Холмс вказав, що судді вичитують в конституції теорію, якої там немає, але упускають те, що працівники в дійсності не мають реальної свободи визначати умови праці. Тому, на думку реалістів, «зміст правових категорій – це не щось, що слід знайти за допомогою внутрішньої правової логіки; цей сенс слід конструювати з метою досягнення певних суспільних цілей, беручи до уваги потенційний вплив рішень на соціальну дійсність» (Таманага, 2007, с.91-92).

У концептуальному протистоянні понятійної юриспруденції і вільного права проявляється важливий зв'язок між правовою онтологією і гносеологією, коли уявлення про предмет, в даному випадку про склад права, визначають добір інструментарію виявлення правових смислів. Можна бачити, що прямим наслідком онтологічних ідей понятійної юриспруденції, в яких постулюється правовий об'єктивізм, є методика механічного правозастосування, яка противиться будь-якому суб'єктивізму з боку осіб, які здійснюють право – жодних довільних інтерпретацій, жодних власних оцінок. І навпаки, онтологічні посилки школи вільного права, що розмивають уявлення про право як самодостатню замкнуту систему об'єктивних правил і понять, визнають елементи суб'єктивізму з боку правозастосовців, допускаючи конструювання ними правових смислів.

Сьогодні концепція вільного права в західному правознавстві має значну підтримку. Як пише сучасний німецький теоретик Р. Циппеліус, «програма чисто догматичної юриспруденції і правозастосування, яка визнає тільки заданий сенс законів, виявилася нездійсненною» ..., «методологія давно визнала, що відповіді на конкретні правові проблеми взагалі не можна строго вивести з державних законів, здійснення правосуддя повинно включати оцінки, і зокрема, розуміння справедливості» (Циппеліус, 2000, с.251, 277). Якщо звернутися до сучасного європейського праворозуміння, то ми побачимо, що в постмодернову епоху до права ставляться не як до об'єкту, який існує поза людською свідомістю та досвідом, а скоріш як до результату нескінченних інтелектуальних кваліфікацій або інтерпретацій (Рулан, 2005, с.23-24). Загальною тенденцією сучасних західних інтелектуальних пошуків праворозуміння є використання комплексного підходу, розробка теорій інтегративного типу, в яких право інтерпретується різносторонньо – як текстуально-мовне, психічне та поведінкове явище. Отже, змінилася методологія пізнання права, яка стала комплексною, зосередженою відразу на декількох його визначальних якостях. При цьому право береться не як зовнішній об'єкт, що існує для людей, а розглядається, так би мовити, через людей: через свідомість, психіку, через мову, у дії, у правовідносинах отже – у суспільній комунікації; бо те, що юристи зазвичай розуміють як право – норми, статті, закони тощо – втрачає смисл поза суб'єктами, що їх сприймають та інтерпретують.

Картина європейського праворозуміння, на нашу думку, буде неповною без аналізу законодавства і юридичної практики. Широке праворозуміння, що відбивається,

передусім, в конституційних нормах і передбачає протиставлення права і закону, у складних випадках відкриває шлях до пошуку рішень за межами буквального тексту правових норм. Так, на думку федерального конституційного суду Німеччини, якому довелося тлумачити норму Основного закону про розмежування понять закону і права, «...закон і право фактично ідентичні в цілому, проте не обов'язково і не завжди. Право не ідентично сукупності законів. Поряд з писаними законами державної влади при певних обставинах може існувати інше право, яке має своє джерело в конституційному правопорядку в якості смислового цілого і по відношенню до писаного закону може діяти як засіб виправлення та покращення. Знайти його та застосувати в рішенні – завдання судової влади» (Алекси, 2011, с.9). В подальших рішеннях конституційний суд Німеччини був більш стриманий у питанні можливості відступу загальних судів від тексту закону, проте завжди виходив з того, що це можливо.

Відомий вітчизняний правознавець П. Рабінович, слушно зазначає, що одним із шляхів отримати уявлення про сучасне європейське розуміння права є аналіз практики Європейського суду з прав людини в контексті застосування норм Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року (Рабінович, 2006, с.4). Вивчення практики Євросуду дозволив вченому констатувати, що конкретна інтерпретація європейського розуміння права не може бути застиглою, незмінно формалізованою. Тож, час від часу приходиться переглядати праворозуміння шляхом «переінтерпретації положень Конвенції, а іноді навіть і до їх, так би мовити, «добудови». Євросуд вказує, що «завжди існуватиме необхідність у пристосуванні загальних положень Конвенції до змінюваних обставин», навіть шляхом формулювання права, текстуально не закріпленого у Конвенції (Рабінович, 2006, с.5). Таким чином, як в концептуальних поглядах, так і в судовій практиці європейської правової системи, а в більшому масштабі – в сучасній західній традиції права чітко артикулюється, хоча і з обмовками, можливість конструювання або «добудови» об'єктивних норм та принципів в процесі їх інтерпретації та застосування.

Слід визнати, що мислення вітчизняних правознавців переважно перебуває в полоні методології, що сповідує формальний об'єктивізм. Рідкісним винятком можна вважати динамічну теорію права, представником якої є, зокрема, С. Максимов або темпоральну теорію, що розробляє О. Стовба, які сходяться у розумінні права як акту відтворення правового смислу в свідомості суб'єктів, що відбувається кожного разу в процесі правореалізації. Тож, за цією теорією правовий смисл відтворюється, конструюється кожного разу, а не існує об'єктивно заздалегідь; правовий сенс існує не «стало об'єктивно» – десь «у промовах», і не «стало суб'єктивно» – «у голові» дослідника, а динамічно, конструюючись и відтворюючись шляхом осмислення реальності в ході соціальних практик (Стовба, 2015, с.226). І хоча й ці теорії не убезпечені від критики (дивись цікаві зауваження академіка П. Рабіновича) (Рабінович, 2013, с.18), та не знайшли широкої підтримки в українській доктрині, в складних випадках вони дають вітчизняному правозастосовцю альтернативу у пошуках рішення в умовах правової невизначеності.

Виявляється, що принцип верховенства права встановлює занадто категоричні вимоги щодо неухильного від закону правозастосування. Ідеал правового об'єктивізму, який закладений в принципі верховенства права як правління закону, а не людини, в цілому відповідає пануючим уявленням про належний механізм реалізації права, проте допускає винятки, які вимагають надзвичайно обережного ставлення, коли йдеться про свободу розсуду у процесі конструювання або добудови нормативного смислу з боку правозастосовця.

Бібліографічний список

- Алекси, Р., 2011. *Понятие и действительность права (ответ юридическому позитивизму)*. Пер. с нем. Москва: Инфотропик Медиа.
- Кистьяковский, Б.А., 1916. *Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права*. Москва: Изд. М. и С. Сабашниковых.
- Новгородцев, П.И., 1999. *Историческая школа юристов*. Санкт-Петербург: Лань.
- Рабинович, П.М., 2013. Предисловие. В: А.В. Стовба. ред. *Неклассическая философия права: вопросы и ответы*. Харьков, с.9-31.
- Рабинович, П., 2006. Сучасне європейське праворозуміння. *Право України*, 3, с.4-6.
- Рулан, Н., 2005. *Историческое введение в право*. Москва: NOTA BENE.
- Спекторський, Е., 2006. *Проблема социальной физики в XVII столетии. В 2-х т.* Санкт-Петербург: Наука, Т.1: Новое мировоззрение и новая теория науки.
- Стовба, О., 2015. Що таке темпоральна онтологія права? Відповідь критикам. *Філософія права і загальна теорія права*, 1-2, с.226-234. DOI: <https://doi.org/10.21564/2227-7153.2015.1-2.182448>
- Таманага, Б., 2007. *Верховенство права: історія, політика, теорія*. Пер. з англ. А. Іщенко. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Цвайгерт, К. и Кётц, Х., 2000. Швейцарский гражданский кодекс. В: К. Цвайгерт и Х. Кётц. *Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права*. Москва: Международные отношения, Т.1, с.256-272.
- Циппеліус, Р., 2000. *Філософія права*. Київ: Тандем.

References

- Aleksi, R., 2011. *Ponyatie i deystvitelnost prava (otvet yuridicheskomu pozitivizmu) [The concept and reality of law (response to legal positivism)]*. Translated from German. Moscow: Infotropik Media.
- Kistyakovskiy, B.A., 1916. *Sotsialnye nauki i pravo. Ocherki po metodologii sotsialnykh nauk i obshchey teorii prava [Social sciences and law. Essays on the methodology of the social sciences and the general theory of law]*. Moscow: Publishing house. M. and S. Sabashnikovs.
- Novgorodtsev, P.I., 1999. *Istoricheskaya shkola yuristov [Historical School of Lawyers]*. Sankt-Peterburg: Lan.
- Rabinovich, P.M., 2013. Predislovie [Foreword]. Un: A.V. Stovba, ed. *Non-classical philosophy of law: questions and answers*. Kharkov, pp.9-31.
- Rabinovych, P., 2006. Suchasne yevropeiske pravorozuminnia [Suchasne European pravorozuminnia]. *Pravo Ukrainy*, 3, pp.4-6.
- Rulan, N., 2005. *Istoricheskoe vvedenie v pravo [Historical introduction to law]*. Moskva: NOTA BENE.
- Spektorskiy, Ye., 2006. *Problema sotsialnoy fiziki v XVII stoletii. V 2-kh t. [The problem of social physics in the XVII century. In 2 volumes]*. Sankt-Peterburg: Nauka, Vol.2: New worldview and new theory of science.
- Stovba, O., 2015. Shcho take temporalna ontolohiia prava? Vidpovid krytykam [What is Temporal Ontology of Law? Response to Critics]. *Philosophy of law and general theory of law*, 1-2, pp.226-234. DOI: <https://doi.org/10.21564/2227-7153.2015.1-2.182448>
- Tamanaha, B., 2007. *Verkhovenstvo prava: istoriia, polityka, teoriia [The rule of law: history, politics, theory]*. Translated from English A. Ishchenko. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House.
- Tsvaygert, K. and Ketts, X., 2000. Shveytsarskiy grazhdanskiy kodeks [Swiss Civil Code]. In: K. Tsvaygert and X. Ketts. *An Introduction to Comparative Law in Private Law*.

Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya, Vol. 1, pp.256-272.
Tsyppeilius, R., 2000. *Filosofia prava [Philosophy of law]*. Kyiv: Tandem.

Y. Chernykh

PRINCIPLE OF LAW DOMINATION AS A CONCEPTUALISATION OF LAW OBJECTIVISM AND ITS REJECTION

The article highlights the problem of objectification of law arising in the context of the mostly widespread formally oriented version of the principle of supremacy of law which accentuates the idea of the rule of objective law instead of the rule of judgment-based will of interpreters of law and law enforcement officers. It is emphasized that the ontology of evenhandedness is based on understanding of law as a closed system of non-biased tenors seeking absolute completeness of social norms assigned by the social authority. If worst comes to worst, such a system envisages elimination of possible gaps with the help of tenors found with the help of purely logical methods applied by the system itself. The methodological source of the program of law as a closed system is the idea of mechanical application of standards, which includes evaluations made by interpreters of law and law enforcement officers.

The article demonstrates the methodological genealogy of formal objectification of law going on in various socio-legal concepts, such as legal positivism, conceptual jurisprudence and the historical school of law – all of them being based on the methodology of the so called social physics (17th century) that sought to transfer cognitive tools of mechanics to the field of social sciences.

Methodological opposition to formal objectification of law is presented by society-oriented teachings constituting the school of free law. They erode understanding of law as a self-reliant closed system of objective rules and concepts and permit construction of legal tenors in the process of interpretation and enforcement of law. These theories are accepted in the western doctrine and in case law. But they are not widely presented in the national science, in particular in dynamic and temporal theories of law. In complicated cases they provide the national law enforcement officer with an alternative in search of a decision under the conditions of legal ambiguity.

It is revealed that the principle of supremacy of law determines extremely strict categorical requirements on non-deviation to enforcement of law. The ideal of legal objectivism specified in the principle of supremacy of law as the rule of law, not the rule of the individual, conforms to the popular understanding of the appropriate mechanism of law enforcement. However, it accepts exceptions when it comes to construction or sophistication of a particular legal tenor made by a law enforcement officer. These exceptions need careful handling.

Key words: rule of law, objective, subjective, law enforcement, conceptual jurisprudence, positive Law, School of Free Law, European legal understanding, dynamic legal understanding, temporal theory of law.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2021 р.

УДК 349.6

О.В. Беспалова

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПІДТРИМАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Статтю присвячено дослідженню теоретичних підходів до визначення понять «екологічна безпека» та «підтримання екологічної безпеки».

З'ясовано, що поняття «підтримання екологічної безпеки» чітко не регламентовано, але поняття «підтримання» використовується по відношенню до різних екологічних станів, природних явищ, механізмів забезпечення державних заходів з охорони навколишнього природного середовища.

Досліджено думки зарубіжних та вітчизняних науковців щодо поняття екологічної безпеки та процесів її забезпечення. З'ясовано, що наявні суперечності щодо тлумачення означених понять існують через значну кількість визначень та класифікацій. Виявлено, що європейські науковці частіше використовують дефініції «environmental safety», «environmental policy» та «environmental law», і все активніше працюють в напрямку запровадження нових методів зменшення антропогенного впливу на довкілля в рамках національних екологічних політик.

Запропоновано розмежування понять «забезпечення екологічної безпеки» та «підтримання екологічної безпеки». Запропоновано надати визначення «забезпечення екологічної безпеки» з юридичної точки зору, є видом діяльності уповноважених органів публічної влади та посадових осіб, направлена на встановлення та регламентацію правових, економічних, політичних, технічних та соціальних заходів по досягненню та підтриманню екологічної безпеки. Запропоновано тлумачення «підтримання екологічної безпеки» як системи реагування, комплексу попереджувальних заходів, направлених на мінімізацію вірогідності настання надзвичайних природних та антропогенних ситуацій (які можуть вивести екосистему зі стану рівноваги), а також корегування прийнятих стратегій екологічної безпеки під виклики сучасності.

Ключові слова: екологічна безпека, забезпечення екологічної безпеки, підтримання екологічної безпеки, екологічна політика, довкілля, наукова думка, дискурс.

DOI 10.34079/2226-3047-2021-12-21-79-90

Постановка проблеми. Попри значну кількість наукових досліджень в екологічній сфері, єдиного розуміння процесів забезпечення та підтримання екологічної безпеки немає. Перш за все, це пов'язано зі специфікою екологічних правовідносин, погіршенням стану світового довкілля, проблеми якого загострюються з кожним роком все більше. А це в свою чергу потребує швидкого реагування як з боку екозахисників, так і з боку, урядів країн, які відповідають не тільки за належну нормативно-правову базу у сфері екології, але й ефективність екологічної діяльності, попередження екологічних катастроф та подолання їхніх наслідків. Наступним чинником, що впливає на вказану ситуацію, є той факт, що час плинний і наукові пошуки знаходяться у постійному русі, проводиться все більше наукових досліджень за різними дотичними темами, як суто теоретико-правових, так і з елементами економічних та соціальних факторів, які диктує сьгодні концепція сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковим підґрунтям дослідження стали роботи вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як, І.О. Александров, І.В. Бригадир, М.В. Веденін, Л.О. Ємець, О.С. Заржицький, М.М. Сірант, Г.П. Серов, Є.В. Хлобистов, С. Harrington, А. Kennedy, Т. Mutongwizo, V. P. Polych, С. Shearing та ін.

Мета дослідження. Метою роботи є дослідити основні підходи до розуміння поняття екологічної безпеки та процесів підтримання екологічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 16 Конституції України регламентовано «забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України» (Конституція України, 1996), що дає підґрунтя для використання досліджуваного терміну в інших законах та підзаконних нормативно-правових актах.

В законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» термін «підтримання» використано лишень 2 рази, у статті 10, де зазначено: «екологічні права громадян забезпечуються проведенням широкомасштабних державних заходів щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища», а також у статті 61, де підтримання використано по відношенню до «загального екологічного балансу та фоновий моніторингу навколишнього середовища» (Закон України ..., 1991).

У Водному кодексі України «підтримання» використовується у статтях 43 (щодо належної якості води), 48 (щодо екологічних витрат у річці), 81 (щодо комплексу заходів по збереженню водності річок і охорони їх забруднення) та 85 (щодо порядку користування землями водного фонду) (Водний Кодекс України, 1995).

У преамбулі та статті 15 закону України «Про природно-заповідний фонд України» поняття «підтримувати» використовується у контексті підтримання загального екологічного балансу та спонтанних природних процесів та явищ (Закон України ..., 1992). Відповідно до пункту 56 Указу Президента України №392/2020 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» екологічна безпека визнається однією з найвищих пріоритетів, тому держава має створити умови для «підтримання екологічної рівноваги» на території України (Указ Президента України..., 2020). Таке формулювання по суті дублює аналогічне положення Конституції та використано в законі України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» (Закон України..., 2019) в Розділі II «Мета, засади, принципи та інструменти державної екологічної політики».

Як можна побачити, на законодавчому рівні поняття «підтримання екологічної безпеки» чітко не регламентовано, але поняття «підтримання» використовується по відношенню до різних екологічних станів, природних явищ, механізмів забезпечення державних заходів з охорони навколишнього природного середовища.

Словник української мови дає наступні визначення поняття «підтримувати» (Білодід, ред. 1975):

- продовжувати що-небудь, не давати припинитися, порушуватися, зникати та інше;
- зберігати, тримати в певному стані, в потрібному вигляді та інше;

Відповідно до Кембриджського словника «maintain», що найбільш наближено за перекладом до «підтримувати», означає також зберегти в існуючому стані або витримати супротив або небезпеку (Cambridge Dictionary, 2021).

Відповідно до Модельного екологічного кодексу для держав-учасниць Співдружності незалежних держав екологічна безпека - система політичних, правових, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на забезпечення гарантій захищеності навколишнього середовища і життєво важливих інтересів людини і

громадянина від можливого негативного впливу господарської та іншої діяльності і загроз виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру в сьогоденні і майбутньому часі (Співдружність незалежних держав, 2007).

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», приділяючи увагу екологічній безпеці в Розділі XI «Заходи щодо забезпечення екологічної безпеки», надає наступне її поняття «екологічна безпека є такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей» (Закон України..., 1991).

На думку М.М. Сірант існує три наукові підходи до визначення поняття екологічної безпеки. Перший підхід заснований на розумінні екологічної безпеки як системи заходів, що мають на меті усунення загрози масової загибелі людей через антропогенні зміни стану довкілля на планеті, при яких людина як біологічний вид позбавляється можливості існувати, оскільки не може задовольнити природні фізіологічні та соціальні потреби життєдіяльності за рахунок навколишнього матеріального світу (Сірант, 2021). Цей підхід було сформульовано у другій половині ХХ століття науковцем О.С. Колбасовим.

Згідно другого підходу екологічна безпека визначається як певна система заходів економічного, політичного, організаційного, правового і іншого характеру, спрямована на підтримку якості довкілля, при якому життєво важливі інтереси людини не порушуються, вплив її чинників забезпечує здоров'я людини та плідну життєдіяльність у гармонії з природою, зведена до мінімуму небезпека шкідливого впливу факторів навколишнього природного середовища на здоров'я людини і ймовірність екологічних аварій і катастроф. Зазначений підхід кореспондується з законодавчим визначенням екологічної безпеки [(Сірант, 2021).

Основою третього підходу є тотожність екологічної безпеки з поняттям «охорона навколишнього природного середовища» та визначається як діяльність з охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, яка відповідає інтересам збереження сприятливого стану навколишнього природного середовища, а також захисту екологічних прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб (Сірант, 2021).

Такі наукові підходи вплинули на удосконалення еколого-правової доктрини про екологічну безпеку, яка розглядається як: самостійне правове явище, що формує мету і завдання екологічного законодавства, визначає основний принцип екологічного права та вказує на самостійний напрям екологічних правовідносин, пов'язаних з охороною життя і здоров'я людини від забрудненого довкілля; штучно введений термін, який по суті прирівнюється до охорони навколишнього природного середовища та раціонального природокористування (Краснова, 2018).

Більш детально до змісту поняття «екологічна безпека» підійшла Ю. А. Краснова, яка виділяє два наукових підходи до розуміння екологічної безпеки: антропоцентричний і біоцентричний. Відповідно до антропоцентричного або гуманістичного підходу тільки безпека людини має значення, а природа визнається цінністю лише в тій мірі, в якій має користь для людини. Біоцентричний підхід вбачається більш перспективним, оскільки в його основі закладено збереження та захист навколишнього природного середовища та його окремих компонентів з метою подальшого гармонійного співіснування людства і природи.

Науковець виокремила декілька напрямків дослідження поняття «екологічна безпека» (Краснова, 2018):

- 1) екологічна безпека як самостійне правове явище у вигляді:

- а) основного принципу екологічного права;
 - б) окремого виду екологічних правовідносин, пов'язаних з охороною життя і здоров'я людини від забрудненого довкілля;
- 2) заперечення існування окремого правового напрямку регулювання екологічної безпеки.

Маємо відмітити, що Ю.А. Красновою запропоновано класифікацію наукових поглядів до поняття «екологічна безпека»:

1) це різновид або ж складова національної (державної) та транснаціональної (глобальної) безпеки;

2) визначається через причинно-наслідкові характеристики, зокрема, як причини погіршення стану навколишнього природного середовища визначають антропогенну діяльність, як наслідок – техногенні катастрофи, забруднення навколишнього природного середовища внаслідок протиправних дій, а також природні явища – стихійні лиха;

3) характеризується з огляду на зміст її виразу, як:

а) сукупність заходів, способів, що сприяють запобіганню погіршення екологічної обстановки, небезпечної для здоров'я і життя людини, навколишнього середовища та режиму використання природних ресурсів;

б) стан захищеності навколишнього природного середовища, територій, господарських та інших об'єктів, інтересів людини і громадянина, населення та держави від різноманітних загроз, які виникають як наслідок негативних змін компонентів природного середовища в результаті антропогенної діяльності, природних явищ і протиправних дій;

в) певний (оптимальний) стан навколишнього природного середовища, що забезпечує йому і людині сприятливі (нормальні) умови для життєдіяльності та розвитку;

4) визначається, зважаючи на її значення і цінність, у механізмі гарантування та захисту екологічних прав громадян як:

а) кінцева мета та один з головних принципів природокористування та охорони навколишнього природного середовища, у відповідності з яким будь-яка екологічно значима діяльність, а також передбачувані у законодавстві та здійснювані на практиці природоохоронні заходи, повинні оцінюватись із позиції безпеки;

б) стан соціальної та правової захищеності, який здійснюється шляхом встановлення системи засобів забезпечення, регулювання суспільних правовідносин, визначення відповідного правового режиму та відповідальності тощо (Краснова, 2018).

Соціально-економічного змісту екологічна безпека набуває у визначенні К.Г. Гофмана як «ступінь адекватності екологічних умов завданням збереження здоров'я населення і забезпечення тривалого стійкого соціально-економічного розвитку». Аналогічної думки щодо того, що поняття екологічної безпеки повинно включити в себе соціально-економічний аспект в межах концепції сталого розвитку дотримується Александров І.О. (Александров, ред. 2010).

Вчений Є.В. Хлобистов пропонує визначити екологічну безпеку як «певний стан розвитку продуктивних сил і нормативно-правових відносин у суспільстві, який здатний забезпечувати стале відтворення природно-ресурсного потенціалу, сприятливі екологічні умови для життєдіяльності населення» (Хлобистов та Жарова, 2010). При цьому, в тлумачення екологічної безпеки вчений вже включає поняття «забезпечення» та «сталість», що викликає певний дисонанс та неточності. Науковець М.Ф. Реймерс розглядає поняття екологічної безпеки з точки зору декількох взаємопов'язаних

аспектів, які також включають поняття забезпечення, однак, використання його в даному контексті та взаємозв'язку вбачається більш доречним, а саме:

1) забезпечення гарантії запобігання екологічно значимим катастрофам і аваріям унаслідок сукупності дій, станів і процесів, які прямо або опосередковано не призводять до цих подій;

2) ступінь відповідності наявних або прогнозованих екологічних умов завданням збереження здоров'я населення і забезпечення тривалого й стабільного соціально-економічного розвитку;

3) комплекс станів, явищ і дій, які забезпечують екологічний баланс на Землі й у будь-яких її регіонах на рівні, до якого фізично, економічно, технологічно й політично готове людство (Варламова, 2017).

На думку І.С. Варламової екологічну безпеку слід розглядати через вплив на соціально-економічну складову, тобто на основі «збалансування між цілями розвитку соціально-економічної системи та негативними наслідками від її дії на довкілля з урахуванням впливу дестабілізуючих факторів захищеності від негативного екологічного впливу з урахуванням досягнення економічних цілей соціально-економічної системи» (Варламова, 2017).

Науковці М.А. Хвесик, А.В. Степаненко, Г.О. Обиход у спільній монографії «Екологічна і природно-техногенна безпека України в регіональному вимірі» (Хвесик, ред. 2014) пропонують наступне визначення поняття екологічної безпеки: «екологічна безпека – це здатність системи «довкілля – соціум – економіка» зберігати рівновагу і збалансованість на основі динамічного відновлення і самовдосконалення, протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам і викликам та забезпечувати прийнятні рівні ризику життєдіяльності населення і стійкості соціально-економічного розвитку, а також відтворення природного і соціально-економічного потенціалу. Екологічна безпека розуміється як якісна характеристика системи, при якій відсутня загроза нанесення збитку природному середовищу і здоров'ю населення, нормальному розвитку соціально-економічних процесів, як прийнятний соціально-економічний рівень захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави, світової спільноти від загроз і негативних змін (деградації) навколишнього середовища антропогенного і стихійного характеру».

Акумулюючи думки науковців можна визначити, що екологічна безпека як термін має в собі певне коло проблем, які можна умовно поділити на наступні категорії:

1. Погіршення стану довкілля з природних причин, які можуть поставити та/або ставлять під загрозу безпеку людини та природи на локальному, регіональному та міжнародному рівнях.

2. Антропогенний вплив на навколишнє природне середовище та людину в ньому, що ставить під загрозу існування природи та людини.

3. Незахищеність окремих категорій людей (від проживаючих на певній території до всезагального масштабу) від змін довкілля (неважливо з яких причин), які ставлять під загрозу їхнє життя та здоров'я.

У роботах зарубіжних вчених екологічна безпека стала предметом дослідження за часи «холодної війни» і поступово включалась до предмету національної безпеки. З цієї підстави науковці поділились на умовні два табори: ті, що намагались включити невійськові загрози в дискурс безпеки, але тільки в тій частині, коли ці загрози підривають безпеку держави; і ті, що включали невійськові загрози у дискурс безпеки не тільки з точки зору безпеки держави, але й окремих суб'єктів – громадян. На теренах світової науки існує дві концепції екологічної безпеки – об'єктивістська (реалістична) та інтерсуб'єктивна (конструктивістська) (Floyd and Matthew, 2013). Перша концепція

по суті заперечує той факт, що для безпеки існує щось більше, ніж безпека держави від насильства (Floyd and Matthew, 2013). Д. Додні пише, що деградація природного середовища, від якої залежить благоустрій людини – це проблема, яка має перспективне значення для суспільства у всьому світі, але ця проблема має незначний взаємозв'язок з національною безпекою в контексті насильницьких конфліктів. Тобто, автор зазначає, що явище безпеки від загрози насильства та безпеки від загроз навколишньому середовищу не можна підводити під загальне поняття безпеки, оскільки вони надто різняться за змістом та наслідками (Floyd and Matthew, 2013). Науковець стверджує, що включення екологічних загроз до національної безпеки не стане кроком вперед щодо пошуків вирішення екологічних проблем, а навпаки, може стати контрпродуктивним процесом для цілей екологів (Floyd and Matthew, 2013). Д. Додні наголошує на тому, що основна частина екологічних проблем буде мати незначний вплив на національну безпеку держав, які потерпають від цих проблем (Floyd and Matthew, 2013).

Концепція конструктивістів відображена, зокрема, у роботах де Вільде (Floyd and Matthew, 2013), який зазначає, що екологічна безпека є загальним поняттям для широкого кола питань, і причиною дослідження її є той факт, що людська цивілізація включає в себе маніпулювання природою, яка в деяких сферах досягла руйнівних пропорцій. Кінцевим наслідком недотримання екологічної безпеки є ризик втратити досягнутий рівень цивілізації та повернутись до соціального варварства, при тому, що люди сьогодні здатні попередити це (Floyd and Matthew, 2013). Школа конструктивістів розглядає безпеку людини та безпеку довкілля через концептуальну лінзу, крізь яку безпека не розглядається як те, що може бути об'єктивно визначено, а як соціальну категорію, яка виникає з політичної практики та визначається нею (Floyd and Matthew, 2013).

Екологічна безпека визначається не як власне загроза Землі, а скоріш, мова йде про підтримання локальної та планетарної біосфери, як основної системи, від якої залежать всі види діяльності людини. За твердженням Д.Додні безпека людини та безпека довкілля в кращому випадку, утопічні, в гіршому – шкодять глобальній справедливості, збільшуючи кількість конфліктів (Floyd and Matthew, 2013). Д. Піраджс стверджує, що природним наступником екологічної безпеки є безпека людини (Floyd and Matthew, 2013).

З огляду на зазначене поняття стану екологічної безпеки можна представити наступним чином: як досягнення такого рівня збалансованого існування довкілля та людини, при якому рівень антропогенного впливу на довкілля не перевищує її здатність до відновлення.

В роботах вітчизняних науковців з досліджуваної тематики неодноразово зустрічається формулювання «підтримання екологічної безпеки», «підтримання екобезпечного стану», «підтримання стану екологічної безпеки». Ковалевська Ю.С. предметом своєї наукової роботи «Державне управління процесами забезпечення екологічної безпеки» визначила «теоретичні та практичні засади державного управління процесами досягнення та підтримання умов екологічно-безпечного розвитку країни». За результатами наукових пошуків дослідниця дійшла висновку, що досягнення та «підтримання стану екологічної безпеки» ще не набуло самостійного статусу та вирішується в рамках забезпечення національної безпеки, що обумовлено як недосконалістю нормативно-правової бази, так і практикою, що склалась на рівні державного управління та в науці (Ковалевська, 2009).

У колективній монографії «Екологічна безпека держави: державно-управлінський вимір» автори використовують формулювання «досягнення та підтримання

екобезпечного стану в країні», від якого залежить успішність функціонування механізмів забезпечення екологічної безпеки. Серед пріоритетних напрямків державної екологічної політики науковці визначають збереження та підтримання цілісності природних систем та «життєзабезпечуючих функцій щодо сталого розвитку суспільства, підвищення якості життя, поліпшення здоров'я населення та демографічної ситуації, забезпечення екологічної безпеки країни». З огляду на зарубіжний досвід найважливішою умовою «підтримання необхідної якості навколишнього середовища» дослідники вбачають дієву реалізацію механізмів державної екологічної політики (Андронов, Домбровська, Ковальчук та Крюков, 2016).

Науковець А.Е. Омаров (Омаров, 2019) звертає увагу на те, що підхід до стану екологічної безпеки повинен мати комплексний характер, і забезпечення екологічної безпеки можна вирішити шляхом запровадження механізмів з «досягнення та підтримання екобезпечного стану», а також, «підтримання у безпечному для життя й здоров'я людей стані навколишнього природного середовища».

Сірант М.М. у дисертації «Адміністративно-правова характеристика діяльності органів публічної влади щодо забезпечення екологічної безпеки в умовах глобалізаційних викликів» вказує, що «забезпечення та підтримання сприятливого стану навколишнього середовища» є предметом низки законодавчих актів України та країн Європейського Союзу. Відповідно до запропонованої автором Концепції реформування механізму адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у сфері забезпечення екологічної безпеки серед заходів загального характеру реформування вказаної сфери зазначено «досягнення та підтримання адміністративно-правовими засобами необхідного рівня екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища...» (Сірант, 2021).

Підтримання екологічної безпеки використовується в роботах науковців як в рамках процесів забезпечення екологічної безпеки, так і самостійно. Однак визначення «підтримання екологічної безпеки» у наукових доробках вітчизняних вчених не надано. Вважаємо, що не позбавлено сенсу розгляд та дослідження поняття підтримання екологічної безпеки в рамках процесів забезпечення екологічної безпеки держави.

Забезпечення екологічної безпеки визнається одним із завдань регулювання екологічних правовідносин, є одним із важливих напрямів державних цільових, міждержавних, місцевих програм та предметом систематичних комплексних наукових досліджень (Закон України..., 1991). Основну роль у забезпеченні екологічної безпеки відіграють правові заходи, спрямовані на попередження погіршення стану довкілля, усунення таких загроз, як природні лиха, техногенні аварії та катастрофи, ліквідацію їх шкідливих наслідків, локалізацію джерел небезпеки (Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015). Забезпечення екологічної безпеки визначається як одна з форм екологічної діяльності, яка представляє собою досягнення та підтримку такої якості навколишнього природного середовища, при якому вплив її факторів забезпечує здоров'я людини та її життєдіяльність в гармонії з природою (Омаров, 2019; Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015).

Відповідно до Модельного екологічного кодексу для держав-учасниць Співдружності незалежних держав забезпечення екологічної безпеки це система заходів з попередження виникнення та розвитку екологічно небезпечних ситуацій та ліквідація їхніх наслідків, в тому числі віддалених (у часі) (Співдружність незалежних держав, 2007). Сутність адміністративно-правового забезпечення як процесу передбачає здійснення державою за допомогою спеціального механізму упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорону, реалізацію і розвиток (Дручек, 2013).

Висновки. Підсумовуючи аналіз визначень забезпечення та підтримання екологічної безпеки, варто зазначити, що забезпечення екологічної безпеки з юридичної точки зору, є видом діяльності уповноважених органів публічної влади та посадових осіб, направлена на встановлення та регламентацію правових, економічних, політичних, технічних та соціальних заходів по досягненню та підтриманню екологічної безпеки. Тобто, це фактично тільки регламентація без практичної складової реалізації регламентованих норм.

А власне виконання вказаних норм на практиці та реальні дії, направлені на попередження погіршення екологічної ситуації на локальному, регіональному та глобальному рівнях є підтриманням екологічної безпеки.

Пропонуємо надати визначення підтриманню екологічної безпеки як системі реагування, комплексу попереджувальних заходів, направлених на мінімізацію вірогідності настання надзвичайних природних та антропогенних ситуацій (які можуть вивести екосистему зі стану рівноваги), а також корегування прийнятих стратегій екологічної безпеки під виклики сучасності.

Бібліографічний список

- Александров, І.О., ред. 2010. *Стратегія сталого розвитку регіону*. Донецьк: Інститут економіки промисловості НАН України.
- Андронов, В.А., Домбровська, С.М., Ковальчук, В.Г. та Крюков, О.І., 2016. *Екологічна безпека держави: державно-управлінський вимір*. Харків: Національний Університет Цивільного Захисту.
- Білодід, І.К., ред. 1975. *Словник української мови: в 11 т.* Київ: Наук. думка, Т.6, с.516.
- Варламова, І.С., 2017. Теоретичні підходи до визначення поняття «екологічна безпека». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*, 23(3), с.161-164.
- Водний Кодекс України, 1995. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text>> [Дата звернення 30 квітня 2021].
- Дручек, О.М., 2013. Поняття адміністративно-правового забезпечення прав, свобод та інтересів дитини органами внутрішніх справ України. *Форум права*, [онлайн] 2, с.123-128. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_2_22> [Дата звернення 30 квітня 2021].
- Закон України Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року, 2019. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>> [Дата звернення 30 квітня 2021].
- Закон України Про охорону навколишнього природного середовища, 1991. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>> [Дата звернення 30 квітня 2021].
- Закон України Про природно-заповідний фонд України, 1992. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>> [Дата звернення 30 квітня 2021].
- Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015. Удосконалення законодавства України з питань екологічної безпеки. *Комітет Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування*, [онлайн] 18 грудня. Доступно: <<http://komekolog.rada.gov.ua/print/73679.html%2024>> [Дата звернення 30 квітня 2021].

- Ковалевська, Ю.С., 2009. *Державне управління процесами забезпечення екологічної безпеки в Україні*. Кандидат наук. Автореферат. Донецький державний університет управління.
- Конституція України, 1996. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> [Дата звернення 30 квітня 2021].
- Краснова, Ю.А., 2018. *Право екологічної безпеки в Україні*. Доктор наук. Автореферат. Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Київ.
- Омаров, А.Е., 2019. *Механізми формування та реалізації державної політики екологічної безпеки України*. Доктор наук. Дисертація. Національний університет цивільного захисту України. Харків.
- Сірант, М.М., 2021. *Адміністративно-правова характеристика діяльності органів публічної влади щодо забезпечення екологічної безпеки в умовах глобалізаційних викликів*. Доктор наук. Дисертація. Національний університет «Львівська політехніка».
- Співдружність незалежних держав, 2007. Модельний екологічний кодекс для держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_191#Text> [Дата звернення 30 квітня 2021].
- Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України", 2020. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>> [Дата звернення 30 квітня 2021].
- Хвесик, М.А., ред. 2014. *Екологічна і природно-техногенна безпека України в регіональному вимірі*. Київ: Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України.
- Хлобистов, Є.В. та Жарова, Л.В., 2010. Екологічна безпека просторового розвитку продуктивних сил України. *Механізм регулювання економіки*, 3(2), с.181-188.
- Cambridge Dictionary*, 2021. [online] Available at: <<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/maintain>> [Accessed 30 April 2021].
- Floyd, R. and Matthew, R.A., 2013. *Environmental Security: Approaches and issues*. Abingdon: Routledge.

References

- Aleksandrov, I.O., ed. 2010. *Stratehiia staloho rozvytku rehionu [Strategy of sustainable development of the region]*. Donetsk: Institute of Industrial Economics. (in Ukrainian).
- Andronov, V.A., Dombrovska, S.M., Kovalchuk, V.H. and Kriukov, O.I., 2016. *Ekolohichna bezpeka derzhavy: derzhavno-upravlinskyi vymir [Ecological security of the state: state-administrative dimension]*. Kharkiv: National University of Civil Defence of Ukraine. (in Ukrainian).
- Bilodid, I.K., ed., 1975. *Slovyuk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*: in 11 vol. Kyiv: Nauk. dumka, Vol.6, p.516. (in Ukrainian).
- Cambridge Dictionary*, 2021 [online] Available at: <<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/maintain>> [Accessed 30 April 2021].
- Commonwealth of Independent States Model, 2007. Modelnyi ekolohichnyi kodeks dlia derzhav-uchasnyts Spivdruzhnosti Nezaleznykh Derzhav [Environmental Code for the

- Member States of the Commonwealth of Independent States], 2007. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_191#Text> [Accessed 30 April 2021]. (in Ukrainian).
- Druchek, O.M., 2013. Poniattia administratyvno-pravovoho zabezpechennia prav, svobod ta interesiv dytyny orhanamy vnutrishnikh sprav Ukrainy [The Concept of administrative and legal support of the rights, freedoms and interests of the child by the bodies of internal affairs of Ukraine]. *Forum prava*, [online] 2, pp.123–128. Available: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_2_22> [Accessed 30 April 2021]. (in Ukrainian).
- Floyd, R. and Matthew, R.A., 2013. *Environmental Security: Approaches and issues*. Abingdon: Routledge.
- Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2015. Udoskonalennia zakonodavstva Ukrainy z pytan ekolohichnoi bezpeky [Improving the legislation of Ukraine on environmental safety]. *Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Environmental Policy and Nature Management*, [online] 18 December. Available at: <<http://komekolog.rada.gov.ua/print/73679.html%2024>> [Accessed 30 April 2021]. (in Ukrainian).
- Khlobystov, Ye.V. and Zharova, L.V., 2010. Ekolohichna bezpeka prostorovoho rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy [Ecological security of spatial development of productive forces of Ukraine]. *The International Scientific Journal «Mechanism of Economic Regulation»*, 3(2), pp.181-188. (in Ukrainian).
- Khvesyk, M.A., 2014. *Ekolohichna i pryrodno-tekhnohenna bezpeka Ukrainy v rehionalnomu vymiri [Ecological and natural-technogenic security of Ukraine in the regional dimension]*. Kyiv: Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine. (in Ukrainian).
- Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine], 1996. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> [Accessed 30 April 2021]. (in Ukrainian).
- Kovalevska, Yu.S., 2009. *Derzhavne upravlinnia protsesamy zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky v Ukraini [State management of the processes of provision of ecological security in Ukraine]*. Ph.D. Abstract. Donetsk State University of Management. (in Ukrainian).
- Krasnova, Yu.A., 2018. *Pravo ekolohichnoi bezpeky v Ukraini [The environmental safety law in Ukraine]*. Ph.D. Abstract. The Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv. (in Ukrainian).
- Omarov, A.E., 2019. *Mekhanizmy formuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky ekolohichnoi bezpeky Ukrainy [Mechanisms of forming and implementing state policy of ecological safety of Ukraine]*. Ph.D. Dissertation. National University of Civil Defence of Ukraine. Kharkiv. (in Ukrainian).
- Sirant, M.M., 2021. *Administrativno-pravova kharakterystyka diialnosti orhaniv publichnoi vlady shchodo zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky v umovakh hlobalizatsiinykh vyklykiv [Administrative and Legal characteristics of public authorities to ensure environmental safety in the face of globalization challenges]*. Ph.D. Dissertation. Lviv Polytechnic National University. (in Ukrainian).
- Ukaz Prezytenta Ukrainy Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku "Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy" [Decree of the President of Ukraine on the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated 14.09. 2020 "National Security Strategy of Ukraine"], 2020. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at:

- <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>> [Accessed 30 April 2021]. (in Ukrainian).
- Varlamova, I.S., 2017. Teoretychni pidkhody do vyznachennia poniattia «ekolohichna bezpeka» [Theoretical approaches to the definition of «environmental safety»]. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Economic Sciences Series*, 23(2), pp.161-164. (in Ukrainian).
- Vodnyi Kodeks Ukrainy [Water Code of Ukraine], 1995 *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text>> [Accessed 30 April 2021]. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha [The law of Ukraine On environmental protection], 1991. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>> [Accessed 30 April 2021]. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro osnovni zasady (stratehiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku [The law of Ukraine On the basic principles (strategy) of the state environmental policy of Ukraine for the period up to 2030], 2019. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>> [Accessed 30 April 2021]. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro pryrodno-zapovidnyi fond Ukrainy [The law of Ukraine On the nature reserve fund of Ukraine], 1992. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>> [Accessed 30 April 2021]. (in Ukrainian).

O. Bespalova

THEORETICAL APPROACHES TO THE DEFINITION OF THE CONCEPT OF ENVIRONMENTAL SAFETY

The article is devoted to the study of theoretical approaches to the definition of «environmental safety» and «maintenance of environmental safety».

It was found that the concept of «maintenance of environmental safety» is not clearly regulated, but the concept of «maintenance» is used in relation to various environmental conditions, natural phenomena, mechanisms for ensuring state measures to protect the environment.

The opinions of foreign and domestic scientists on the concept of environmental safety and processes of its provision are studied. It is found out that the existing contradictions regarding the interpretation of these concepts exist due to a significant number of definitions and classifications. It is revealed that European scientists are more likely to use the definitions of «environmental safety», «environmental policy» and «environmental law», and are increasingly working towards the introduction of new methods to reduce anthropogenic impact on the environment within the framework of national environmental policies.

The distinction between the concepts of «environmental safety» and «environmental safety» is proposed. It is proposed to provide a definition of «environmental safety» from a legal point of view, as a type of activity of authorized public authorities and officials, aimed at establishing and regulating legal, economic, political, technical and social measures to achieve and maintain environmental safety. The interpretation of "maintaining environmental safety" as a response system, a set of preventive measures aimed at minimizing the likelihood of natural and anthropogenic emergencies (which can bring the ecosystem out of balance), as

well as adjusting the adopted environmental safety strategies to meet the challenges of our time, is proposed.

Key words: *ecological safety, ensuring ecological safety, maintenance of ecological safety, ecological policy, environment, scientific thought, discourse.*

Стаття надійшла до редакції 05.05.2021 р.

УДК 341.215.4-054.73

С.Г. Кузьменко

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ БІЖЕНЦІВ ТА ШУКАЧІВ ПРИТУЛКУ В УКРАЇНІ ТА ВИЗНАЧЕННЯ РЕАЛЬНИХ ШЛЯХІВ ЇХ ПОДОЛАННЯ

У науковій роботі визначено, що в Україні неможливо ефективно вирішити серйозні загрози з якими стикається невелика кількість найбільш вразливих біженців.

Доведено, що система притулку в Україні досі потребує суттєвих покращень. Остання не пропонує достатнього захисту проти вислання і не надає шукачам статусу біженця можливості розгляду їх заяв в рамках досить ефективного і справедливого процесу.

Обґрунтовано, що Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08 липня 2011 року № 3671-VI визначає порядок регулювання суспільних відносин у сфері визнання особи біженцем, особою, яка потребує додаткового або тимчасового захисту, втрати та позбавлення цього статусу, а також встановлення правового статусу біженців та осіб, які потребують додаткового захисту і яким надано тимчасовий захист в Україні.

Доведено, що в Україні неможливо ефективно вирішити серйозні загрози з якими стикається невелика кількість найбільш вразливих біженців.

Обґрунтовано, що Україна не може розглядатись як третя безпечна країна на підставах зазначених в Законі України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», а система притулку в Україні досі потребує суттєвих покращень незважаючи на значний прогрес.

Визначено, що в Україні отримання іноземцями допомог і послуг напряму залежить від їхнього міграційного статусу.

Ключові слова: *біженці, шукачі притулку, мігранти, політичні біженці, міграційний статус, іноземні громадяни, видворення, департація, екстрадиція.*

DOI 10.34079/2226-3047-2021-12-21-90-97

На сьогоднішній день багато сімей в Україні навіть не уявляють свого життя без того що їм дає міграція: – це і освіта в країнах ЄС та США, і високооплачувана робота, а може просто, покращення життя за рахунок економічного становища (Мелеш, 2020).

Статистичні дані ООН за 2015 рік говорять про це явище як дуже поширене в світі. Так, порівняно з 2000 роком кількість мігрантів збільшилась на 41 відсоток (на 71 мільйон) та досягла 244 мільйони осіб. Цікавий факт, що половину від цієї цифри становлять жінки, а третина – це молодь до 35 років (Мелеш, 2020).

Наприклад, Афганістан – це країна де протягом понад 40 років афганці рятуються втечею від насильства, конфліктів та стихійних лих. Часом кількість таких людей

перевищувала 6 мільйонів. Протягом останнього десятиріччя їх кількість зменшилася до 2,7 мільйонів, головним чином завдяки збільшенню випадків повернення в Афганістан. Але зараз кількість біженців із Афганістану знову зростає. Достаньмо подивись телевизор і можна побачити, що зараз відбувається на кордоні Білорусі та Польщі, Білорусі та Литви. Тисячі шукачів притулку чоловіки, жінки, діти (афганські курди) хочуть незаконно перейти кордон для подальшого просування на Захід, в країни ЄС, в основному до Німеччини, де на їх погляд, значно вищий рівень життя.

Метою цієї статті є узагальнення існуючого стану наукової розробки проблем біженців та шукачів притулку в Україні та обґрунтування шляхів їх подолання.

Сталося так, що для багатьох економічних мігрантів, для тих осіб, які вимагають міжнародного захисту, а також для осіб, бажаних в'їхати в країни Європейського Союзу (ЄС), Україна стає або країною-транзитером, або країною-призначення. Не має секрету, що система надання притулку, яка існує в Україні далеко від міжнародних стандартів, та потребує суттєвих покращень. Не зважаючи на те, що в Україні з 2011 року статус біженця і статус додаткового захисту, отримало дуже мало осіб, але вони існують. Вказані особи мають мало шансів стати економічно незалежними. Декому з тих, хто потребує особливого захисту, іноді вдається інтегруватися в суспільство країни, але всі інші, кого можна віднести до соціально вразливих груп населення мають дуже обмежені шанси (Біженці та шукачі притулку в Україні, 2018), а тому обрана тема, на сьогодні, є дуже актуальною.

Конфлікт на сході України тільки посилює існуючі недоліки в національній системі надання притулку. Наслідком якого є збільшення внутрішніх переміщених осіб. Збільшився тиск на державні послуги. Висока інфляція, зростання вартості життя – все це наслідки збройного конфлікту та погіршення економічної ситуації в країні. У репатріації більшості біженців немає перспектив в Україні. При цьому, міжнародна організація UNHCR (агентство ООН у справах біженців) вказує на неможливість щодо їхнього повернення. В Україні неможливо ефективно вирішити серйозні загрози з якими стикається невелика кількість найбільш вразливих біженців. В цьому випадку, як інструмент захисту, для них застосовується переселення до третіх країн (Біженці та шукачі притулку в Україні, 2018).

Більшість таких осіб нелегально прибували в країну. Таке відбувалося ще до того як почався конфлікт на сході України, а це щорічно, в середньому 1 500 осіб. Вони подавали заяви про надання притулку в Україні. Зрозуміло, що ця кількість різко зменшилася з початком збройного конфлікту з Росією у 2014 році, але знову зростає у 2019 році до 1 036 (Нагайло, 2021).

Закриття кордонів, що було пов'язано з COVID-19, закриття офісів ДМС зменшило у 2020 році кількість нових заяв. Наприклад, у 2019 році рівень визнання становив 21%, але для таких країн, як Сирія та Афганістан, з яких походить найбільше біженців, він був порівняно низьким. Цьому повинно сприяти відкриття кордонів та стабільна робота офісів ДМС. Але показник визнання статусу біженців залишається низьким. Знову епідемія COVID-19, знову багато країн закрили кордони, а тому знову багато шукачів притулку стикаються з проблемами, що виникають під час процедури визначення статусу та інтеграції (Нагайло, 2021).

Україна ще в 2002 році приєдналася до Конвенції ООН «Про статус біженців», Женева від 28 липня 1951 року і Протоколу 1967 року (ООН, 1951). Крім того, Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08 липня 2011 року № 3671-VI (Закон України ..., 2011) (далі – Закон) у преамбулі «...визначає порядок регулювання суспільних відносин у сфері визнання особи біженцем, особою, яка потребує додаткового або тимчасового захисту, втрати та

позбавлення цього статусу, а також встановлення правового статусу біженців та осіб, які потребують додаткового захисту і яким надано тимчасовий захист в Україні».

Відповідно до пункту 1 частини 1 статті 1 Закону «Визначення термінів» – «біженцем називають особу, що не являється громадянином України і через цілком обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань, перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися ним внаслідок таких побоювань або, не маючи громадянства (підданства), перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань» (Закон України ..., 2011).

В той же час, в частині 1 пункті 13 статті 1 Закону «Визначення термінів» вказується, що «особа, яка потребує додаткового захисту – це особа, яка не є біженцем відповідно до Конвенції про статус біженців 1951 року і Протоколу щодо статусу біженців 1967 року та вищезазначеного Закону, але потребує захисту, оскільки, така особа змушена була прибути в Україну або залишитися в Україні внаслідок загрози її життю, безпеці чи свободі в країні походження через побоювання застосування щодо неї смертної кари або виконання вироку про смертну кару чи тортур, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання або загальнопоширеного насильства в ситуаціях міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту чи систематичного порушення прав людини і не може чи не бажає повернутися до такої країни внаслідок зазначених побоювань» (Закон України ..., 2011).

Крім того, частина 1 пунктом 14 статті 1 Закону «Визначення термінів» вказує, що є ще одна категорія – це «особи, які потребують тимчасового захисту – іноземці та особи без громадянства, які масово вимушені шукати захисту в Україні внаслідок зовнішньої агресії, іноземної окупації, громадянської війни, зіткнень на етнічній основі, природних чи техногенних катастроф або інших подій, що порушують громадський порядок у певній частині або на всій території країни походження» (Закон України ..., 2011; Набуття статусу біженця ..., 2021).

На підставі статті 4 «Основоположні права, рівність і недискримінація» Конвенції Ради Європи «Про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» м. Стамбул 11 травня 2011 року (відома як Стамбульська Конвенція) «виконання положень цієї Конвенції Сторонами, зокрема вжиття заходів для захисту прав жертв, забезпечується без дискримінації за будь-якою ознакою, як-от: статі, гендеру, раси, кольору шкіри, мови, релігійних, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, належності до національної меншини, майнового стану, народження, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, віку, стану здоров'я, інвалідності, сімейного стану, статусу мігранта чи біженця або іншого статусу», доводиться що, отримання в Україні іноземцями допомоги і послуг залежить напряму від їхнього міграційного статусу (Мелеш, 2020; Рада Європи, 2011).

За статистичними даними Державної міграційної служби України (далі – ДМС України) в своєму Міграційному профілі за 2019 рік (Державна міграційна служба України, 2020), «станом на 31 грудня 2019 року в Україні проживає 2096 визнаних біженців та осіб, які отримали додатковий захист – 1612 чоловіків та 484 жінок. Також на обліку перебуває 285799 іммігрантів, 133147 іноземців та осіб без громадянства (тимчасові), 12864 виявлених «нелегальних» мігранти (9719 чоловіків та 3145 жінок). З цих даних ми бачимо, що приблизно третину біженців та осіб, які мають додатковий захист становлять жінки. По інших категоріях – іммігрантах, «тимчасових» іноземцях і

особах без громадянства гендерного виміру статистичних даних немає» (Державна міграційна служба України, 2020).

Відповідно до положень частини 1 пункту 4 статті 1 Закону «Визначення термінів» (Закон України..., 2011) вказується, що ще є «додатковий захист - форма захисту, що надається в Україні на індивідуальній основі іноземцям та особам без громадянства, які прибули в Україну або перебувають в Україні і не можуть або не бажають повернутися в країну громадянської належності або країну попереднього постійного проживання внаслідок обставин, зазначених у пункті 13 частини першої цієї статті» (Закон України..., 2011).

Відповідно до положень частини 1 статті 5 Закону «Порядок звернення особи із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту» Закону (Закон України..., 2011) вказується, що «особа, яка з наміром бути визнаною біженцем в Україні або особою, яка потребує додаткового захисту, перетнула державний кордон України в порядку, встановленому законодавством України, повинна протягом п'яти робочих днів звернутися до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту» (Закон України..., 2011; Набуття статусу біженця або додаткового захисту, 2021).

Що стосується такої категорії громадян як політичні біженці, то їх визначення у національному законодавстві відсутнє, але його можна зробити на основі існуючих норм. Так, останніми є особи, які мають політичні переконання, що відрізняються від позиції країни постійного проживання. Особа проголошує погляди, які відрізняються від владних, включаючи критичні вислови про політику та роботу уряду.

Вказаних іноземців не можна вислати або примусово повернути до своєї країни, якщо їхньому життю та свободі у них вдома загрожує небезпека (Набуття статусу біженця або додаткового захисту, 2021). Якщо ж особа у своїй країні розшукується за дії, що є в Україні злочином, або вона винна в діях, що не відповідають цілям і принципам ООН, то статус біженця або особи, що потребує додаткового захисту, їй однозначно не нададуть, навіть у випадку, коли вона буде заявляти таке клопотання.

Ще одна нагальна проблема для біженців – це їх працевлаштування. Так, в Україні, через відсутність документів у біженців, вони не можуть офіційно працевлаштуватись. На жаль, Кодекс законів про працю не дає дозволу на легальне працевлаштування таких категорій осіб. Хоча, в Україні й існує дефіцит робочої сили (Прес-центр УКМЦ, 2018). Однак, законодавство все ж таки дає шанс на працевлаштування особам, що не є постійними жителями України. Таке можливе лише в тому випадку, коли роботодавець отримає в Державній сліжбі зайнятості відповідний дозвіл. Але для цього йому, перш за все, необхідно буде довести, що цей працівник є унікальним, і знайти іншого такого фахівця на ринку праці в Україні він не зможе. Цей документ називається дозвілом на працевлаштування, видається строком на один рік та в подальшому може бути продовжений (Державна міграційна служба України, 2020).

Насправді, легальне працевлаштування в Україні можливе лише при наявності ідентифікаційного коду для сплати податків, а його можна отримати в податковій інспекції, якщо у вас є паспорт. А всі паспорти іноземних громадян знаходяться в державній міграційній службі (якщо вони взагалі є) і це, на наш погляд, замкнуте коло. Крім того, роботодавці, щоб не мати проблем з контролюючими органами країни, просто не хочуть приймати їх на роботу. Можна згадати ще одну існуючу проблему працевлаштування – це проблема не знання даними особами мови країни перебування (Прес-центр УКМЦ, 2018).

Міграційна служба України з 2015 року почала суттєво змінюватись, збільшився контроль, стали доволі складними умови надання особам статусу біженця, а також проведення постановки їх на облік в органах МВС. А, зважаючи на те, що шукачі притулку перебувають на території України нелегально, без відповідних дозволів, то таке ускладнення вказаних процедур значно підвищило ризик їх депортації.

З 2016 року, в умовах вимушеного внутрішнього переміщення, яке дуже ускладнилося у 2020 році в зв'язку із закриттям КПВВ за мотивацією епідемії COVID 19, УВКБ ООН продовжує тісно співпрацювати з українською владою над побудовою системи надання притулку. УВКБ ООН виступає за низку вдосконалень в системі надання притулку. Такий висновок був зроблений на основі оцінки, розробленої Державною міграційною службою (ДМС) у 2018 році, та спільної оцінки потреб, проведеної за участі біженців та шукачів притулку у 2019 році (Нагайло, 2021).

На наш погляд, важливою проблемою для шукачів притулку є екстрадиція. Так, проведення даної процедури відбувається практично, без контролю держави (мається на увазі судовий контроль). Також в самій процедурі екстрадиції не передбачена участь адвокатів. Крім того, у шукачів притулку остається проблемним питання їх недобровільного повернення (видворення чи депортації).

Наприклад, коли у шукача притулку вилучають документи, він автоматично стає нелегальним мігрантом і часто зазнає адміністративної депортації.

Актуальною, хоча й контрольованою, залишалася проблема нерегульованої міграції іноземців в Україну та через Україну. У 2018 році при спробі нелегального перетину державного кордону затримано 1,1 тис. осіб, на території України виявлено 11,1 тис. мігрантів з нерегульованим статусом, 92% з них – порушники строків перебування (Державна міграційна служба України, 2020).

За даними міграційної служби України в нашій державі наразі існують три пункти тимчасового розміщення біженців: у м. Одеса, у м. Яготині Київської області та в Закарпатській області. В них розміщують соціально-вразливі категорії біженців – діти без супроводу, багатодітні сім'ї, одинокі матері, люди, що зазнали насильства, тортур та не мають можливості забезпечувати себе. Вони утримуються в даних пунктах за кошти держави.

У 2020 році був досягнутий важливий прогрес в іншій сфері, в якій УВКБ ООН здійснює надзвичайно активну діяльність – подолання безгромадянства в Україні. У червні УВКБ ООН привітало Закон України від 16 червня 2020 року № 693-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визнання особою без громадянства» (Закон України ..., 2020). Цей Закон допоможе особам, які не мають громадянства, знайти роботу та легально працювати, навчатися та отримувати доступ до медичних послуг, доступ до інших прав та можливостей, і в кінцевому підсумку забезпечить шлях до громадянства тим, кого буде визнано особою без громадянства. Новий закон офіційно встановлює процедуру визнання особою без громадянства, якою, як очікується, у країні зможуть скористатися 35 тис. людей. Вони тепер зможуть врегулювати своє перебування в країні шляхом отримання дозволу на тимчасове проживання (Нагайло, 2021).

За даними УВКБ ООН 35 тис людей є особами без громадянства в Україні – це ромські меншини; власники радянських паспортів; діти, народжені на непідконтрольній Уряду території; безхатченки; особи, звільнені з міст позбавлення волі (Нагайло, 2021).

На превеликий жаль українське законодавство в частині, що стосується прав і свобод біженців, характеризується формальністю, а ті обов'язки, які на себе взяла Україна, ратифікуючи відповідні міжнародні угоди – є номінальними.

Висновки. Проведеним дослідженням виявлено ряд проблем біженців та шукачів притулку в Україні, а також вказані конкретні шляхи їх подолання. Основними з яких є проблеми, які виникають під час процедури визначення статусу та інтеграції шукачів притулку. На жаль, але показник визнання статусу біженців залишається низьким. Крім того, зважаючи на досить високі законодавчі вимоги та складну систему їх втілення, нагальною проблемою для біженців та шукачів притулку в Україні, залишається їх працевлаштування, а також не знання законів України, не знання мови та інші.

Бібліографічний список

- Біженці та шукачі притулку в Україні, 2018. *УВКБ ООН, Агентство ООН у справах біженців*. [онлайн] Доступно: <<https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2018/08/2018-08-UNHCR-UKRAINE-Refugee-and-Asylum-Seekers-Update-FINAL-UA.pdf>> [Дата звернення 30 квітня 2021].
- Державна міграційна служба України, 2020. Міграційний профіль України за 2019 рік. *Державна міграційна служба*. [онлайн] Доступно: <https://dmsu.gov.ua/assets/files/mig_profil/migprofil_2019.pdf> [Дата звернення 30 квітня 2021].
- Закон України Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, 2011. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>> [Дата звернення 30 квітня 2021].
- Закон України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визнання особою без громадянства, 2020. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/693-20#Text>> [Дата звернення 30 квітня 2021].
- Мелеш, Є., 2020. Чи здатна Україна надати мігранткам, біженкам та шукачкам притулку допомогу та захист від гендерно-обумовленого насильства? Частина 1. *ЮрФем. Асоціація жінок-юристок України*, [онлайн] 3 вересня. Доступно: <<http://jurfem.com.ua/CHY-ZDATNA-UKRAINA-NADATY-MIGRANTKAM-BIGENKAM-DOPOMOGU-CH1/>> [Дата звернення 30 квітня 2021].
- Набуття статусу біженця або додаткового захисту, 2021. *Державна міграційна служба України*. [онлайн] Доступно: <<https://dmsu.gov.ua/poslugi/nabuttya-statusu-bizhenczya-abo-dodatkovogo-zaxistu.html>> [Дата звернення 30 квітня 2021].
- Нагайло, Б., 2021. Агентство ООН у справах біженців: 25 років в Україні. *УВКБ ООН, Агентство ООН у справах біженців*. [онлайн] Доступно: <https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2021/07/UNHCR-25-years-in-Ukraine_UKR_1_07_2021_compressed.pdf> [Дата звернення 30 квітня 2021].
- ООН, 1951. Конвенція про статус біженців. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_011> [Дата звернення 30 квітня 2021].
- Прес-центр УКМЦ, 2018. 63% шукачів притулку в Україні мають проблеми з офіційним працевлаштуванням через відсутність необхідних документів – дослідження. *Український кризовий медіа-центр*, [онлайн] 4 жовтня. Доступно: <<https://uacrisis.org/uk/68901-asylum-seekers-difficulties-with-employment>> [Дата звернення 30 квітня 2021].
- Рада Європи, 2011. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, 2011. *Council of Europe*. [онлайн] Доступно: <<https://rm.coe.int/1680462546>> [Дата звернення 30 квітня 2021].

References

- Council of Europe, 2011. Konventsiiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasylystvu stosovno zhinok i domashnomu nasylystvu ta borotbu iz tsymy yavyshchamy [Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence], 2011. *Council of Europe*. [online] Available at: <<https://rm.coe.int/1680462546>> [Accessed 30 April]. (in Ukrainian).
- Melesh, Ye., 2020. Chy zdatna Ukraina nadaty mihrantkam, bizhenka ta shukachkam pryulku dopomohu ta zakhyst vid henderno-obumovlenoho nasylystva? Chastyna 1 [Is Ukraine able to provide assistance and protection to migrants, refugees and asylum seekers from gender-based violence? Part 1]. *Ukrainian Women Lawyers Association "JurFem"*, [online] 3 September. Available at: <<http://jurfem.com.ua/chy-zdatna-ukraina-nadaty-migrantkam-bigenkam-dopomogu-ch1/>> [Accessed 30 April]. (in Ukrainian).
- Nahaylo, B., 2021. UNHCR 25 years in Ukraine. *UNHCR, the UN Refugee Agency*. [online] Available at: <https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2021/07/UNHCR-25-years-in-Ukraine_ENG_30_06_2021_compressed.pdf> [Accessed 30 April].
- Obtaining refugee status or subsidiary protection, 2021. *The State Migration Service of Ukraine*. [online] Available at: <<https://dmsu.gov.ua/poslugi/nabuttya-statusu-bizhenczya-abo-dodatkovogo-zaxistu.html>> [Accessed 30 April]. (in Ukrainian).
- Press Center of UCMC, 2018. 63% shukachiv pryulku v Ukraini maiut problemy z ofitsiinym pratsevlashtuvanniam cherez vidsutnist neobkhidnykh dokumentiv [63% of asylum seekers in Ukraine have problems with official employment due to lack of necessary documents - research]. *Ukraine Crisis Media Center*, [online] October 4. Available at: <<https://uacrisis.org/uk/68901-asylum-seekers-difficulties-with-employment>> [Accessed 30 April]. (in Ukrainian).
- Refugee and Asylum-Seekers Update, 2018. *UNHCR, the UN Refugee Agency*. [online] Available at: <<https://static.help.unhcr.org/wp-content/uploads/sites/36/2018/09/24082541/2018-08-UNHCR-UKRAINE-Refugee-and-Asylum-Seekers-Update-FINAL-EN.pdf>> [Accessed 30 April].
- The State Migration Service of Ukraine, 2020. Mihratsiinyi profil Ukrainy za 2019 rik <Migration profile of Ukraine for 2019>. *State Migration Service of Ukraine*. [online] Available at: <https://dmsu.gov.ua/assets/files/mig_profil/migprofil_2019.pdf> [Accessed 30 April]. (in Ukrainian).
- United Nations, 1951. Konventsiiia pro status bizhentsiv [Convention relating to the Status of Refugees]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_011> [Accessed 30 April]. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro bizhentsiv ta osib, yaki potrebuiut dodatkovoho abo tymchasovoho zakhystu [Law of Ukraine On Refugees and Persons in Need of Subsidiary Protection or Asylum], 2011. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>> [Accessed 30 April]. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vyznannia osoboii bez hromadianstva [Law of Ukraine On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Recognition as a Stateless Person], 2020. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/693-20#Text>> [Accessed 30 April]. (in Ukrainian).

S.Kuzmenko

**PROBLEM ISSUES OF REFUGEES AND SEEKERS ASYLUM IN UKRAINE:
DEFINITIONS AND WAYS OF OVERCOMING**

Research has shown that it is impossible to effectively address the serious threats facing a small number of the most vulnerable refugees in Ukraine.

It has been stated that the asylum system in Ukraine still needs significant improvements. The situation does not offer sufficient protection against expulsion and does not provide asylum seekers with the opportunity to consider their applications within a sufficiently effective and fair process.

It is substantiated that the Law of Ukraine «On Refugees and Persons in Need of Additional or Temporary Protection» of July 8, 2011 № 3671-VI defines the procedure for regulating public relations in the field of recognition of a person as a refugee, a person in need of additional or temporary protection, loss and deprivation status, as well as establishing the legal status of refugees and persons in need of additional protection and who have been granted temporary protection in Ukraine.

It has been proven that Ukraine cannot be considered a safe third country on the grounds of the Law of Ukraine «On Refugees and Persons in Need of Additional or Temporary Protection», and the asylum system in Ukraine still needs significant improvements despite significant progress.

It is determined that in Ukraine the receipt of assistance and services by foreigners directly depends on their migration status.

The issue of direct political refugees is considered. There is no definition of the category of political refugees in the national legislation. It is proved that it can be done on the basis of general norms of domestic legislation.

It is substantiated that the main form of providing protection to foreign citizens in Ukraine is their recognition as either refugees or persons in need of additional protection. At the same time, circumstances that deprive a person of the right to obtain refugee status may, in particular, be punishable by criminal penalties and economic or social reasons.

It is proved that there are a number of urgent problems that need to be solved until Ukraine significantly changes its legislation and the practice of detaining asylum seekers and migrants, for example: employment; reforming the migration service of Ukraine; Ukraine's inability to provide full-fledged asylum to migrants; the problem of involuntary return (expulsion or deportation) of asylum seekers to the countries of their origin; unmotivated arbitrary non-admission of foreigners to the territory of Ukraine by the bodies of the State Border Guard Service; the problem of unregulated migration of foreigners to Ukraine and through Ukraine; lack of language skills and ignorance of the legislation of Ukraine; lack of equipped premises for resettlement of asylum seekers who are in the procedure; recognition of persons who are in institutions of temporary detention and others.

Key words: *refugees, asylum seekers, migrants, political refugees, migration status, foreign citizens, deportation, extradition.*

Стаття надійшла до редакції 06.05.2021 р.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АНДРІЙ ВАСИЛЬ МИХАЙЛОВИЧ - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

БЕСПАЛОВА ОЛЬГА В'ЯЧЕСЛАВІВНА – асистент кафедри спеціально-правових дисциплін Донецького державного університету управління, аспірант кафедри права та публічного адміністрування Маріупольського державного університету.

ВАХОНЄВА ТЕТЯНА МИКОЛАЇВНА - доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ВИШКОВСЬКА ВАЛЕНТИНА ІВАНІВНА - кандидат юридичних наук, доцент, завідувачка кафедри права Дубенської філії «Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»».

КУЗЬМЕНКО СЕРГІЙ ГЕОРГІЙОВИЧ – доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри права та публічного адміністрування Маріупольського державного університету.

ПОГРЕБНЯК НАТАЛІЯ СЕРГІЇВНА- кандидат юридичних наук, доцент кафедри державного будівництва Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

ПОЛЬЩИКОВ ВАЛЕРІЙ ВІКТОРОВИЧ - старший радник юстиції, кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та публічного адміністрування Маріупольського державного університету.

ПОПОВ АНАТОЛІЙ АНДРІЙОВИЧ - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права та фінансів, Луцького інституту розвитку людини вищого навчального закладу «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»».

СВІРСЬКИЙ БОРИС МИХАЙЛОВИЧ - кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри права та публічного адміністрування Маріупольського державного університету.

ТОПУЗОВ ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ - кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та публічного адміністрування Маріупольського державного університету.

ЧЕРНИХ ЄВГЕН МИКОЛАЙОВИЧ - кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та публічного адміністрування Маріупольського державного університету.

ШКОЛЬНИЙ ВЛАДИСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ - аспірант кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

ANDRIIV VASIL - Doctor of Laws, Associate Professor, Professor of the Chair of Labor Law and Social Security Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

BESPALOVA OLHA – Assistant of the Department of Special Legal Disciplines, Donetsk State University of Management, PhD student department of law and public administration of Mariupol State University.

CHERNYKH YEVGEN - Candidate of Science of Law, Associate Professor of the Department of Law and Public Administration of Mariupol State University.

KUZMENKO SERHII - Doctor of Public Administration, Candidate of Science of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Law and Public Administration of Mariupol State University.

POGREBNIAK NATALIA - Candidate of Science of Law, Associate Professor of the Department of State Building of Yaroslav Mudryi National Law University.

POLSCHIKOV VALERY - Senior Justice Adviser, Candidate of Science of Law, Associate Professor of the Department of Law and Public Administration of Mariupol State University.

POPOV ANATOLIY - Candidate of Science of Law, Associate Professor of the Head of the Law Department of the Lutsk Institute of Human Development at the University of Ukraine.

SHKOLNYI VLADYSLAV - Postgraduate Student of civil law department Taras Shevchenko National University of Kyiv.

SVIRSKYI BORYS - Candidate of Science of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Law and Public Administration of Mariupol State University.

TOPUZOV VLADIMIR - Candidate of Science of Law, Associate Professor of the Department of Law and Public Administration of Mariupol State University.

VAKHONIEVA TATIANA - Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Chair of Labor Law and Social Security Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

VYSHKOVSKA VALENTINA - Candidate of Science of Law, Associate Professor of the Head of the Law Department of Separate Structural Subdivision of the Higher Education Institution «Open International University of Human Development «Ukraine»» Dubno Branch.

**РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ
«ВІСНИК МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ.
СЕРІЯ: ПРАВО»**

Редакційна колегія наукового видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право» у своїй діяльності дотримується етичних норм, прийнятих міжнародним науковим співтовариством, рекомендацій та стандартів Комітету з етики публікацій (COPE) – Committee on Publication Ethics (<http://publicationethics.org/>), видавництва Elsevier, міжнародних стандартів для редакторів та авторів – International standards for editors and authors (<http://publicationethics.org/resources/international-standards>), а також Етичного кодексу ученого України (<http://znc.com.ua/ukr/news/2009/20090123ethic.php>).

Політика видання полягає у формуванні на його сторінках сучасної наукової думки вітчизняних та закордонних вчених щодо новітніх досягнень та актуальних проблем права. У зв'язку з цим редакційна колегія при розгляді статей керується виключно їх науковою новизною, теоретичною цінністю та практичним внеском у розвиток правової науки, незалежно від посади автора, його вченого звання, віку, національності, статі, релігійних та політичних поглядів.

Принципи редакційної політики:

- об'єктивність та неупередженість у відборі статей до публікації;
- висока вимогливість до якості наукових досліджень;
- обов'язкове конфіденційне рецензування статей;
- колегіальність у прийнятті рішень щодо публікації статей;
- доступність та оперативність у спілкуванні з авторами;
- суворе дотримання авторських та суміжних прав;
- суворе дотримання графіку виходу журналу.

Видання веде систематичну роботу, направлену на його включення до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів.

Члени редколегії категорично засуджують прояви плагіату в статтях як порушення авторських прав і наукової етики та вживають всіх можливих заходів для його недопущення. Важливим є дотримання норм етичної поведінки для всіх учасників процесу публікації: автора (-ів), редактора, рецензентів, засновника видання, читача.

Етичні зобов'язання редакційної колегії

1. Редакційна колегія несе відповідальність за видання, винесення справедливих та неупереджених рішень, забезпечення добросовісного процесу рецензування і недопущення розповсюдження іншим особам інформації, пов'язаної зі змістом рукописів, переданих на рецензування, крім осіб, які беруть участь у її фаховій оцінці.

2. Всі подані до редколегії авторські матеріали мають бути такими, що не публікувалися раніше, і підлягають ретельному відбору і рецензуванню. Редколегія під керівництвом головного редактора керується достовірністю поданих даних та науковою значимістю поданих матеріалів, виносить неупереджені рішення, незалежні від комерційних чи інших інтересів, забезпечує чесний і об'єктивний процес рецензування.

3. Всі члени редакційної колегії є рецензентами. Редколегія залишає за собою право відхиляти статті, якщо вони не відповідають тематиці видання,

неприйнятні до друку через низьку якість, або повертати їх авторам на доопрацювання відповідно до зауважень рецензентів. За редколегією залишається право направити рукопис на розгляд сторонньому рецензенту, групі рецензентів, а також право вилучити вже надруковану статтю в разі виявлення порушення будь-яких прав або загальноприйнятих норм наукової етики. Про факт вилучення статті інформується установа / організація / заклад, де було виконано дослідження, а також автор. Запобігання протизаконним публікаціям є відповідальністю кожного з учасників процесу публікації.

4. Рецензування всіх матеріалів, що прийняті до розгляду, є сліпим: рецензенту не повідомляється ім'я автора, чий матеріал він рецензує, а автору не повідомляються відомості про рецензента. Однак, у разі виникнення у рецензента зауважень до змісту роботи, сумнівів у достовірності або точності окремих даних, редакційна колегія надасть можливість автору надати пояснення або уточнення.

5. Редколегія гарантує, що матеріали, не прийняті до друку, не будуть використані в особистих інтересах членів редакційної колегії без письмової згоди автора

6. Редакційна колегія відкрита до співпраці та діалогу з усіма авторами, рецензентами, читачами з питань публікації матеріалів (у тому числі щодо внесення змін та виправлень до опублікованих матеріалів, публікації спростувань та/або вибачень) та вживання заходів для відновлення порушених прав.

Етичні зобов'язання рецензентів

Рецензування здійснюється висококваліфікованими спеціалістами, що мають науковий ступінь не нижче кандидата наук (доктора філософії), достатній досвід роботи у сфері права та публікації за відповідним напрямком. Експертна оцінка повинна допомагати автору поліпшити якість тексту статті, а головному редактору і редакційній колегії – ухвалити рішення про публікацію. Рецензент здійснює наукову експертизу авторських матеріалів, внаслідок чого його дії повинні носити неупереджений характер, що полягає у дотриманні наступних принципів:

1. Авторський матеріал (рукопис), що прийнято для рецензування, має розглядатися як конфіденційний документ, який не можна передавати для ознайомлення чи обговорення третім особам, які не мають на те повноважень від редакційної колегії. Рецензент зобов'язаний своєчасно надати рецензію на рукопис.

2. Рецензент зобов'язаний давати об'єктивну і аргументовану оцінку викладеним результатам дослідження. Усі зауваження, що надаються рецензентом, повинні бути обґрунтовані та коректні й не можуть зачіпати особистості автора. Персональна критика автора є неприйнятною.

3. Неопубліковані дані (відомості), отримані з представлених до розгляду авторських рукописів, не повинні використовуватися рецензентом для особистих цілей.

4. Рецензент, який має сумніви у своїй здатності забезпечити якісне, неупереджене та об'єктивне рецензування авторського рукопису (через відсутність достатньої кваліфікації для оцінювання за тематикою матеріалу, наявність конфлікту інтересів з автором або установою, організацією, закладом), повинен повідомити про це редакційну колегію з проханням виключити його з процесу рецензування даного рукопису. Рукопис невідкладно повертається до редколегії.

5. Рецензент повинен звернути увагу редакційної колегії на будь-яку істотну схожість між наданим йому на оцінювання рукописом і будь-якою іншою опублікованою статтею або рукописом, на некоректність оформлення текстових запозичень або відсутність посилань на інших авторів.

Етичні зобов'язання авторів

1. Авторські матеріали (рукописи), що подаються до редакційної колегії, мають бути оформлені відповідно до встановлених вимог. Інформаційні матеріали для авторів з питань друку публікацій, зокрема вимоги до оформлення статей, порядок їх надсилання до редколегії та ін., розміщені на сайті видання у відповідній рубриці.

2. Автори зобов'язані дотримуватися законодавства України про захист прав інтелектуальної власності, а також принципів наукової етики. Критика робіт дослідників-опонентів за темою дослідження має висловлюватися коректно і обґрунтовано і у жодному випадку не може мати особистісний характер.

3. Автори гарантують, що подані до редакційної колегії матеріали раніше не публікували та не перебувають на розгляді в інших виданнях, і гарантують, що до переліку авторів включені лише ті та усі ті дослідники, що зробили істотний внесок у створення матеріалів; також автори гарантують, що усі співавтори погодили кінцевий варіант рукопису та передачу його на розгляд редакційної колегії.

4. Автори несуть відповідальність за точність і повноту посилань, у т.ч. посилань на власні попередні праці. Посилання оформляються відповідно до встановлених вимог. Плагіат у будь-якій формі неприпустимий.

5. Автори повинні сприяти редакційній колегії у підготовці матеріалів до друку, зокрема, невідкладно повідомляти про усі самостійно виявлені помилки та неточності, надавати на запитовані редколегією пояснення та підтвердження.

6. Автори повинні попереджати редакційну колегію про існування будь-якого реального чи потенційного конфлікту інтересів, що може вплинути на оцінку та / або інтерпретацію рукопису. Автори повинні розкривати джерела фінансової (державні програми, гранти, конкурсні проекти тощо) та іншої підтримки рукопису, якщо такі є.

Інші питання публікаційної етики

1. Публікація матеріалів здійснюється у порядку черговості їх отримання.

2. Автори не отримують винагороду (гонорар) від редакційної колегії за публікацію матеріалів у науковому виданні «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право».

3. Автори мають право на отримання одного безкоштовного примірника видання за кожною опублікованою статтею. Якщо стаття має більш ніж одного автора, другий та наступні примірники випуску надаються з відшкодуванням їх вартості.

4. Джерелом фінансування видання є авторські збори.

5. Періодичність видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право» - два рази на рік.

Набір статей до друку у червні відбувається до **10 травня**.

Набір статей до друку у листопаді відбувається до **20 жовтня**.

Матеріали, які були надіслані автором у терміни після 10 травня і 20 жовтня, приймаються до розгляду з метою публікації у наступному випуску, якщо автор не повідомить про своє бажання зняти матеріали з розгляду.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

- висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;

- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;

- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);

- основний текст статті;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;

- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;

- розширена анотація англійською мовою (до 35 рядків, курсив); для публікацій іншими мовами розширена анотація українською обов'язкова.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України (<http://www.nbuv.gov.ua/node/931>).

- перелік ключових слів англійською мовою з підзаголовком Key words: (курсив);

3. Вимоги до оформлення тексту:

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft World 97-2003. Обсяг – від 10 до 15 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;

- щодо символів. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно

використовувати функцію «Недруковані знаки».

Вимоги до переліку використаних джерел:

У зв'язку з розміщенням публікацій в міжнародних наукометричних базах даних необхідно дотримуватися ряду правил при поданні пристатейних списків літератури.

Для відповідності вимогам міжнародних баз даних необхідно приводити ДВА СПИСКИ ПОСИЛАНЬ на використані в роботі джерела: *Бібліографічний список* та додатковий список літератури в романському алфавіті *References*.

Детальніше дивиться на сайті

4. Супровідні матеріали:

- стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою (див. відповідний Зразок) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти. Вся інформація надається українською, російською та англійською мовами.

- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

Зразок оформлення статті

УДК 902'18(477.82)

Б. А. Прищеп

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Сьогодні проблема подолання корупції гостро стоїть перед усіма органами публічної влади. Але її існування в органах поліції має більш небезпечні наслідки, адже корупційні прояви в діяльності поліції підривають довіру суспільства до дотримання законності і правопорядку в державі, що повинні забезпечувати працівники поліції.

Ключові слова: Національна поліція, органи поліції, корупція, корупційні правопорушення, адміністративно-правовий механізм запобігання корупції, антикорупційні обмеження і заборони.

Текст

статті

.....
.....
.....

Бібліографічний список

- Бахмутський районний відділ поліції, 2020. У 2020 році зріс рівень довіри населення до МВС: презентація результатів дослідження щодо сприйняття та оцінки внутрішньої безпеки в Україні. *Бахмутський районний відділ поліції ГУНП в Донецькій області*, [онлайн] 22 липня. Доступно: <<https://mvs.gov.ua/ua/news/32738.htm>> (дата звернення 20 грудня 2020).
- Закон України Про запобігання корупції № 1700-VII, 2014. *Відомості Верховної Ради України*, 49, Ст.2056.

References

- Bakhmut District Police Department, 2020. U 2020 rotsi zris riven doviry naseleennia do MVS: prezentatsiia rezul'tativ doslidzhennia shchodo spryiniattia ta otsinky vnutrishnoi bezpeky v Ukraini [In 2020, the level of public confidence in the Ministry of Internal Affairs increased: presentation of the results of a study on the perception and assessment of internal security in Ukraine]. *Bakhmut District Police Department of the GUNP in the Donetsk region*, [online] July 22. Available at: <<https://mvs.gov.ua/ua/news/32738.htm>> (Accessed 22 December 2020). (in Ukrainian).

B. Prishchepa

ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF PREVENTION OF CORRUPTION IN THE BODIES OF THE NATIONAL POLICE

Today, the problem of overcoming corruption is acute for all public authorities. But its existence in the police has more dangerous consequences, because corruption in the police undermines public confidence in law and order in the state, which must ensure police officers.

Key words: National police, police bodies, corruptin, corruption offenses, administrative and legal mechanism for preventing corruption, anti-corruption restrictions and prohibitions.

Стаття надійшла до редакції __. __.20__

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право» статтю

назва статті

Відомості про Автора (зразок заповнення):

Відомості про Автора:	Прізвище, ім'я, по батькові, посада, назва установи / навчального закладу, науковий ступінь, вчене звання
<i>Українською мовою</i>	Патlachук Віталій Володимирович – доцент кафедри права та публічного адміністрування Маріупольського державного університету, кандидат юридичних наук, доцент
<i>Російською мовою</i>	Патlachук Виталий Владимирович, доцент кафедры права и публичного администрирования Мариупольского государственного университета, кандидат юридических наук, доцент
<i>Англійською мовою</i>	<i>(Вказати відомості англійською мовою)</i>
<i>Контактні телефони автора, E-mail, поштова адреса</i>	<i>(Вказати контактні телефони, адресу електронної пошти, поштову адресу, за якою здійснюватиметься розсилка)</i>

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
По батькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	

Автор надає право Маріупольському державному університету розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ)

_____ /
підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

_____ /
дата

_____ /
підпис

_____ /
П.І.Б

ЗГОДА
на обробку персональних даних

Я, _____
(П. І. Б.)

(далі – Автор) шляхом підписання цього тексту, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 №2297-VI, надаю згоду Маріупольському державному університету (далі – Університет) на обробку моїх персональних даних (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) з метою забезпечення захисту авторських прав при здійсненні публікацій творів Автора у наукових фахових виданнях Університету. Наведений вище склад персональних даних може надаватися працівникам Університету, безпосередньо задіяним в обробленні цих даних, а також в інших випадках, прямо передбачених законодавством України.

Також мої персональні дані (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) можуть надаватися третім особам при включенні наукових фахових видань Університету до міжнародних наукометричних баз.

Ця згода надається на безстроковий термін. Передача моїх персональних даних третім особам у випадках, не передбачених цією Згодою та законодавством України, здійснюється тільки за погодженням зі мною.

« ____ » _____ 20__ року, _____ / _____)
(підпис) (ініціали, прізвище Автора)

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ПРАВО
2021,
ВИПУСК 21

УДК 34(05)

В 53 Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право
/ головний редактор М. Л. Шелухін. – Маріуполь: МДУ, 2021. – Вип. 21. –
108 с.

Редакційна колегія серії:
Головний редактор – д.ю.н., проф. М.Л. Шелухін
Відповідальний секретар – старший викладач В.І. Темирова-Хмикіна.

Засновник Маріупольський державний університет
87548, м.Маріуполь, пр.Будівельників, 129а
тел.: (0629)52 82 43, e-mail: vesnik-mdu.pravo@ukr.net

Редакційно-видавничий відділ Маріупольського державного університету
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129,
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і
розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №4930 від 07.07.2015
Тираж 100 примірників.
Замовлення № 031/21